

PRAŽSKÝ SBORNÍK HISTORICKÝ

THE PRAGUE HISTORICAL
REVIEW

L

Archiv hlavního města Prahy
Praha 2022

Šéfredaktorka: doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.

Výkonní redaktoři:

PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D. – Mgr. et Mgr. Jaroslava Veselá

Redakční rada:

PhDr. Zdeněk Dragoun; doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.;
doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.; Mgr. Hana Gutová Vobrátilková, Ph.D.;
doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc.; Mgr. Petr Jíša (předseda);
doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc.; Dr. Robert Luft;
prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc.; prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.;
prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc.; PhDr. Martin Svatoš, CSc.;
prof. Dr. Janusz Tandecki; Prof. Dr. Karl Vocelka

Tento svazek lektorovali:

PhDr. Marie Bahenská, Ph.D.; doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.;
doc. PhDr. Petr Kreuz, Dr.; Mgr. Hedvika Kuchařová, Ph.D.;
doc. PhDr. Miroslav Novotný, CSc.; prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.;
PhDr. Jiří Plachý, Ph.D.; doc. PhDr. Magdalena Pokorná, CSc.;
doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.; PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D.

© Archiv hlavního města Prahy, 2022

ISSN 0555-0238

ISBN 978-80-88629-00-9

*Pražský sborník historický je zařazen na European Reference Index
for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)*

OBSAH

Studia et commentationes

- Marek Brčák, Pražské kapucínské řeholní komunity
a jejich vnější působení (1599–1795) 13
- Dana Marešová, „Vdova národa“ Anna Klicperová
(1814–1900) 57
- Magdaléna Šustová, Pražská vychovatelna v Libni
ve světle výročních, administračních
a statistických zpráv 81

Materialia

- Jiří Smrž, Osobnosti malostranské správy a samosprávy
v sedmdesátých letech 16. století 127
- Jan Ryba, Zákon o právním postavení snoubenek
a nemanželských dětí, pozůstalých po účastnících
národního boje za osvobození (č. 21/1948 Sb.)
ve spisech pražských soudů 225

Recensiones librorum

Pragensia

- Jarmila Čiháková – Martin Müller, Malostranská rotunda
svatého Václava v Praze (*Klára Fleková*) 253
- Ivana Lorencová – Tomáš Štanzel, Jan (Johann) Böhm.
Chemik(er) & Fotograf (*Jiří Pešek*) 258
- Hana Kábová – Ivana Koucká et al., Josef Dobiáš
(1888–1972). Život a dílo (*Jan Boukal*) 266
- Milan Hlavačka – Miloš Hořejš et al., Fenomén Ringhoffer.
Rodina, podnikání, politika; Milan Hlavačka – Pavel Bek,
Ringhofferové. Rodina a podnikání (*Šárka Janotová*) 269

Jiří Smrž, Podíl cechmistrů na správě pražských měst v raném novověku (<i>Karin Pátrová</i>)	278
Tomáš Sekyrka, Aby živnosti své k užitku tím lépe hleděti mohli. Společenské postavení a majetkové poměry pražských malířů v epoše baroka (<i>Radka Heisslerová</i>)	282
Mlada Holá – Martin Holý et al., Profesori pražské utrakvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku (1457/1458–1622) (<i>Jan Boukal</i>)	287

Urbana

Entscheidungsfindung in spätmittelalterlichen Gemeinschaften, (Hrsg.) Wolfgang Eric Wagner (<i>Jiří Smrž</i>)	291
Jana Čermáková et al., Katalog pečetí Archivu města Brna 1/1 1208–1348; 1/2 1350–1410 (<i>Jiří Smrž</i>)	296
Städtisch, urban, kommunal. Perspektiven auf die städtische Geschichtsschreibung des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, (Hrsg.) Pia Eckhard – Marco Tomaszewski (<i>Martin Nodl</i>)	302
Kurt Weissen, Marktstrategien der Kurierbanken. Die Geschäfte der Alberti, Medici und Spinelli in Deutschland (1400–1475) (<i>Martin Nodl</i>)	304
Kieler Urkundenbuch 1242–1600, Band 1: 1242–1472, Band 2: 1473–1600, (Hrsg.) Henning Unverhau – Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte (<i>Ivana Ebelová</i>)	307
Richard Papáč, Maleficz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí (<i>Petr Kreuz</i>)	310
Orden und Stadt, Orden und ihre Wohltäter, (Hrsg.) Jiří M. Havlík – Jarmila Hlaváčková – Karl Kollermann; Ivana Čornejová – Jiří M. Havlík – Josef Hrdlička et al., Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši (<i>Markéta Krejčová</i>)	316
Christian Katschmanowski, Die Stadt als Raum des Fürsten? Zur Baupolitik der Mainzer Kurfürsten in ihrer Residenzstadt ab der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts (<i>Lucie Rychnová</i>)	321

Jan Lhoták, Město Sušice a jeho poddaní. K úloze a významu vrchnostenského hospodaření královských měst v raném novověku (<i>Marek Ďurčanský</i>)	324
Marie Pultarová, V našem poníženém způsobu. Kati, rasi a biřici v raně novověkých městech východních Čech (<i>Petr Kreuz</i>)	328
Stephan Steiner, „Das Reich Gottes hier in Wien“. Evangelisches Leben in der Reichshauptstadt während der Regierungsjahre Kaiser Karls VI. (<i>Zdeněk R. Nešpor</i>)	335
Sozialgeschichte Wiens 1740–2020. Transformationen des Raums, Inklusion und Exklusion, Außensichten und Mobilität, (Hrsg.) Andreas Weigl – Peter Eigner (<i>Olga Fejtová</i>)	338
Michael Stolleis, „Recht erzählen“. Regionale Studien 1650–1850 (<i>Petr Kreuz</i>)	343
Matthew Bach, Combating London’s Criminal Class. A State Divided, 1869–95 (<i>Petr Kreuz</i>)	348
Karel Řeháček, Plzeňská radnice mezi válkami. Kdo byl kdo ve vedení města v letech 1918–1939 (<i>Hana Svatošová</i>)	353
Praha v obnoveném státě. Zemská metropole hlavním městem nové republiky, (edd.) Olga Fejtová – Martina Maříková – Jiří Pešek (<i>Erika Szívós</i>)	356
Miloš Matěj, Průmyslové dědictví města Ostravy (<i>Jan Červinka</i>)	365
Christiane Reinecke, Die Ungleichheit der Städte. Urbane Problemzonen im postkolonialen Frankreich und der Bundesrepublik (<i>Lucie Filipová</i>)	369

Varia historica

Malcolm Gaskill, The Ruin of all the Witches. Life and Death in the New World (<i>Petr Kreuz</i>)	375
Obrazy zášti. Vizuální projevy antijudaismu a antisemitismu v českých zemích, (ed.) Eva Janáčková (<i>Ivana Ebelová</i>)	381

Bibliografie

Josef Paták – Markéta Růčková, Přehled obsahu Pražského sborníku historického XXXI–L (2000–2022)	391
Seznam vyobrazení	467
Seznam autorů	469
Contents	471
Inhalt	475

RECENSIONES LIBRORUM

**Jarmila Čiháková – Martin Müller, MALOSTRAN-
SKÁ ROTUNDA SVATÉHO VÁCLAVA V PRAZE,**
Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště
v Praze, Praha 2020 (= Archeologické prameny
k dějinám Prahy, sv. 8), 519 stran.

Znovunalezení rotundy považované za ztracenou není událostí, která by českou archeologii potkávala často. I proto objevení rotundy svatého Václava v roce 2004 vyvolalo velkou pozornost. Po dalších šestnácti letech shrnula výsledky výzkumu obsáhlá publikace z pera jejích objevitelů.

Pozůstatky stavby byly nalezeny během jednoho z mnoha záchranných archeologických výzkumů pražského pracoviště Národního památkového ústavu v budově bývalého jezuitského profesního domu na Malostranském náměstí, dnes sloužící Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy (UK). Byl to nejprve nález vnitřního líce kruhového opukového zdiva, který upozornil, že se v komplikované situaci mladších přestaveb ukrývá pozůstatek románské památky, později pak nález torza dlažby vyšehradského typu, zachované in situ. V průběhu výzkumu došlo i k odkrytí pozůstatků dvou starších, pravděpodobně sakrálních staveb kruhového půdorysu na stejném místě, jimž předcházelo starší osídlení.

Autorům výzkumu se podařilo přesvědčit zástupce Matematicko-fyzikální fakulty UK o výjimečnosti nálezu a nutnosti jeho zachování. Z původně plánované adaptace prostoru tak sešlo a bylo rozhodnuto o ponechání torza rotundy i s dlažbou na původním místě. Archeologický výzkum situace pak probíhal ve zcela nadstandardní kvalitě a díky aktivnímu přístupu objevitelů nebyl limitován časem. Souvrství tak byla rozebírána s maximální péčí přímo vedením výzkumu, přičemž už jenom množství dokumentovaných řezů svědčí o výjimečnosti celé akce. Ke kvalitě výzkumu jistě přispělo i to, že může-li být někdo považován za znalce malostranských stratigrafií, pak je to právě Jarmila Čiháková.

Po odmlce, způsobené sháněním potřebných finančních prostředků, pak na nadstandardní výzkum navázala podobně náročná publikace. Při podrobnějším čtenářském pohledu je možno ji rozčlenit do tří pomyslných okruhů. Prvním z nich je rovina, v níž jsou

přehledným způsobem představeny výsledky terénní části výzkumu, které doprovázejí příslušné materiálové analýzy. Zde je třeba zdůraznit, že jen málokdy je čtenář konfrontován s tak kvalitně uspořádaným textem, kdy téměř každý závěr, učiněný na základě stratigrafické situace, je možno okamžitě ověřit na příslušné kresebné a fotografické dokumentaci. Inspirující je uspořádání komplikovaných souvrství do tzv. stratigrafických kroků v závěru knihy, které představuje nástroj, jak nezasvěcenému čtenáři přiblížit vývoj souvrství. Dokumentaci archeologických situací tak čtenář nevnímá jako povinný doplněk, ale jako výraz snahy umožnit zájemcům opravdové porozumění komplikovaným stratigrafiím tak, aby mohli autory následovat v jednotlivých myšlenkových krocích. V otázce doplňkových analýz různých typů vyzvednutého materiálu je třeba konstatovat, že byly provedeny snad všechny, které přicházejí v úvahu, i s vědomím rizika, že nepřinesou kýžené výsledky (jako se to skutečně stalo v případě radiokarbonového datování skromných zbytků organické hmoty). Pozornost je samozřejmě věnována také historickému vývoji samotného místa v samém jádru pražské Malé Strany, užitečná je i samostatná kapitola shrnující současný stav malostranského archeologického výzkumu. Drobným nedostatkem je snad jedině ne zcela přehledné řazení jednotlivých kapitol, kdy části popisující terénní situaci a nálezy náhle střídají texty teoretické.

Paradoxem je, že při takto pečlivě vedeném a vyhodnoceném výzkumu se nepodařilo získat přímé argumenty pro datování stavby. Vročení stavby do poslední třetiny 11. století spočívá značnou měrou na datování dlažby vyšehradského typu, převzatém z Vyšehradu, kdy se jedná sice o přesvědčivou hypotézu, ale nikoliv o obecně přijímaný fakt. Možná by bylo vhodnější tento závěr formulovat méně definitivně. V úvahu je nutno vzít i skutečnost, že provedení reliéfu na dlažbě v malostranské rotundě se mírně liší od vyšehradského a nelze s jistotou vyloučit možný časový posun mezi oběma podlahami.

Zatímco část knihy věnovaná prezentaci výsledků archeologického výzkumu vzbuzuje nadšení, totéž nelze prohlásit o pasážích, jež jsou v publikaci umístěny na několika místech a které spojuje zájem autorů o geometrii a měřitelné aspekty hmotné skutečnosti vůbec. Tam, kde ve vyvozování důsledků z archeologických situací postupují krok za krokem, racionálně a kriticky, najednou titíž autoři

předkládají hypotézy jako fakta. Týká se to především proměrování rotund za pomoci tzv. metody zpětného projektování či projekce a aplikace tzv. metody geometricky definovaných kružnic a sečen.

V případě tzv. metody zpětného projektování se jedná o představu, že přesným proměřením dochovaného půdorysu stavby lze odhalit hodnoty, které odpovídají násobkům tehdy užívaných měrných jednotek, za něž autoři považují český loket. Z těchto hodnot by pak mělo být možné odvodit způsob, jakým byl vytvořen projekt stavby, jehož existenci předpokládají. Autoři svoji metodu představili již dříve v rozsáhlé studii, kdy ji aplikovali na celkem 29 půdorysů rotund.¹ Každý půdorys rotundy byl proměřován tak dlouho, dokud nebyla v některém jejím rozměru nalezena hodnota odpovídající násobku lokte. Podle tohoto rozměru byl pak konstruován hypotetický plán, podle kterého měli dávní architekti postupovat. Potíž je ovšem v tom, že hodnota v loktech byla naměřena na velmi různorodé škále vnějších i vnitřních rozměrů staveb a nezřídka pouze na pomocných konstrukčních rysech, jejichž existenci pro stavbu rotund autoři považují za prokázanou. Výsledkem je tedy velký počet vzájemně odlišných postupů, jimiž oni zmínění stavitelé měli dospět vždy ke stejné formě stavby – rotundě. Lze se domnívat, že skutečnost, že do rozměrů rotundy je možné vepsat tu trojúhelník (Ducové, obr. 54), tu čtverec, jako je tomu v případě malostranské rotundy, nebo že lze rovnou pracovat s průměrem stavby (Přední Kopanina, obr. 54), nemusí svědčit o mnoha způsobech, jimiž byly rotundy konstruovány, ale o vlastnostech kružnice jako takové. Byla to právě její dokonalost, dnes bychom snad řekli univerzální jednoduchost, které si cenili středověcí vzdělanci a která se stala pastí i pro autory publikace. A stejně jako tehdy umožňuje kružnice výrazně větší množství geometrických kombinací než prostý obdélník, na jehož půdorysu bylo stavěno tolik raně středověkých sakrálních staveb, a je tedy větší pravděpodobnost, že vzdálenost blížící se českému lokti bude naměřena náhodně. Pokud by pro výstavbu rotund existovaly takto komplikované způsoby projektování, pak

¹ JARMILA ČIHÁKOVÁ – MARTIN MÜLLER, *Malostranský kostel sv. Václava v geometrickém světě středoevropských rotund*, *Staletá Praha* 31/1, 2015, s. 2–109.

by se měly alespoň některé části postupu či rozměry opakovat. Sami autoři píší, že „mezi zkoumanými 29 půdorysy rotund nebyla žádná řešení shodná, nýbrž pro každou rotundu byl vytvořen jedinečný originální projekt“ (s. 41). Tvrzení, že pro vytyčení půdorysu kruhové stavby, které je ostatně známo již od mladší doby kamenné, bylo hledáno vždy nové řešení, zatímco další neméně podstatné aspekty stavby, jako je charakter zdiva, vnitřní vybavení kupříkladu v podobě dlaždic vyšehradského typu či konečně – vzato do důsledků – samotná forma rotundy s apsidou, byly převzaty beze změn, nemůže ve vážné diskusi obstát.

Podobně problematická je i autory představená tzv. metoda geometricky definovaných kružnic a sečen. Tato metoda aplikovaná na reliéfy dlaždic vyšehradského typu pracuje s předpokladem, že reliéf kadlubu pro budoucí dlaždice nebyl tvořen volně rukou umělce, ale následoval předem narýsované schéma. Dokazování existence tohoto postupu trpí samotnou metodou, kdy jsou do reliéfu vkládány kružnice v místech, kde je obraz zvířete přirozeně zakřiven, například v oblém profilu hlavy, a následně je hledána geometrická souvislost s předem vytyčenou kružnicí, opisující šestihranný tvar dlaždice. Tato souvislost však rozhodně není přímočará, a tak nás k výsledku vede síť pomocných konstrukčních úseček a kružnic. Jejich hustota je na omezené ploše dlaždice taková, že by byla velká náhoda, pokud by se alespoň v některém bodě s reliéfem neprotnul. Zakřivené části reliéfu pak odpovídají částem kružnice jen přibližně, což je samozřejmě způsobeno přirozenou modelací těla zvířete. Tím pádem poloměr kružnice, který lze teoreticky do reliéfu vepsat, může být různý a nelze jej objektivně určit. Představená metoda tak podle názoru recenzentky nestojí na ověřitelných faktech.

Za zavádějící lze považovat i představu o možnosti rozměrové provázanosti dlažby a rotundy. Autoři podle zachovaného fragmentu dlažby *in situ* promítli její vzor do celého prostoru lodi a konstatovali, že přesný střed rotundy vychází do středu jedné ze šestihranných dlaždic a zároveň řady dlaždic v ose lodi přiléhají ke zdivu vždy přesně celou dlaždicí. Podle autorů se jedná o doklad přízpusobení konkrétní velikosti dlaždic rozsahu plánované podlahy. Na tomto předpokladu je potom založena představa o téměř dokonalé dlažbě, jež loď rotundy vyplňuje. Lze se domnívat, že pro takové tvrzení by

musely existovat mnohem pevnější opory v nálezové situaci, grafika rozvinuté dlažby totiž počítá s idealizovanou šířkou spáry, stejně jako s nutně idealizovaným průběhem vnitřního líce zdiva. Připomeňme jen, že nasčítáním pouze několika centimetrů chyby by se při velikosti dlaždic celá představa snadno rozpadla, stejně snadno, jako se mohla jedna z dlaždic ve středu stavby ocitnout pouhou náhodou.

Studium geometrie v raně středověkém umění a stavitelství je jistě důležitou součástí snahy o poznání minulé skutečnosti. Uvedené texty však znehodnocuje příliš volné nakládání s fakty a hypotézami, kdy často myšlenka zpočátku inspirativní dovede autory k závěrům, které od čtenáře vyžadují značnou dávku důvěřivosti, již může umocnit i nutnost rozklíčovat množství komplikovaných geometrických schémat. Čtenářům, kterým jsou takováto schémata denním chlebem, zase může scházet hlubší orientace v tématu raně středověkého stavitelství. Zároveň se nelze ubránit dojmu, že mnohé z popsaných jevů, které mají dokládat vysokou úroveň znalosti geometrie u stavitelů rotundy, jsou ve skutečnosti zcela přirozené. Těžko lze například do prostoru kruhové lodi vložit podlahu vázanou v šestihranné síti způsobem, který by působil vyloženě disharmonicky. Tato skutečnost je ovšem zapříčiněna společným výskytem dvou kulturních projevů na sobě primárně nijak nezávislých: formou stavby v podobě rotundy s apsidou, v daném období nikoliv ojedinělou, spolu s dlažbou vysehradského typu, dnes známou již z osmnácti lokalit, která na eponymní lokalitě vyplňovala obdélný prostor baziliky. Zcela nezpochybnitelná výjimečnost nálezu ztracené rotundy se zachovanou částí románské dlažby pak svým způsobem vede autory k hledání stejné výjimečnosti i u původní stavby. Ačkoliv jistě nikdo nechce zpochybnit význam, jaký rotunda v raném středověku měla, nemusel být tento význam nutně promítnut do její stavební podoby způsobem, který by se výrazně vymykal tehdejší realitě.

Třetí pomyslnou oblastí, jíž se kniha zabývá, jsou dlaždice vysehradského typu v nejrůznějších aspektech. Zde je patrné, že Jarmila Čiháková na tématu dlouhodobě pracuje a její postřehy vycházejí z důkladné znalosti problematiky, i když ne vždy je možno se s předkládanými závěry úplně ztotožnit. Cenná je především definice

několika variant, ve které se dříve spíše homogenně vnímaná dlažba vyšehradského typu rozpadá. Dlaždice z maďarského Bakonybélú by snad pro svoji značnou vzdálenost i formální odlišnost nebylo nutno řadit přímo k dlaždicím vyšehradského typu, ale spíše k dlažbě vyšehradským typem inspirované. I s touto výhradou je přehledné zveřejnění variant vítaným krokem k jejich dalšímu studiu. Značný význam pak má informace o starších nálezech dlažby vyšehradského typu z katedrály sv. Víta na Pražském hradě, která dosud v odborné literatuře chyběla a jíž se zaplnila těžko vysvětlitelná absence tohoto typu dlažby na místě s tak nezpochybnitelným významem.

Závěr knihy patří představení úspěšného projektu, díky němuž byla rotunda nejen zachována i s dlažbou a historickými terény na místě, ale zároveň byl prostor adaptován na expozici, jež umožňuje návštěvníkům zhlédnout dochované reliktý bez rizika jejich poškození. Adaptace získala po zásluze několik ocenění, mezi jinými cenu Europa Nostra za rok 2018 či cenu Patrimonium pro futuro Národního památkového ústavu.

Knih a potažmo celé dílo, jehož je publikace završením, jednoznačně vznikly díky výjimečnému zaujetí, nezměrné trpělivosti a soustředění jejich autorů. Kritika kapitol, jež se zabývají geometrickými aspekty stavby, tak rozhodně nemůže převážit přínos, který publikace jako celek čtenářům přináší.

Klára Fleková

Ivana Lorencová – Tomáš Štanzel, JAN (JOHANN) BÖHM. CHEMIK(ER) & FOTOGRAF, Národní technické muzeum – Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i., Praha 2020 (= Práce z dějin techniky a přírodních věd, sv. 56), 299 stran.

Velká, graficky zdařile vypravená a bohatě fotograficky ilustrovaná publikace je věnována životu a dílu českoněmeckého chemika, badatele v oboru rentgenové krystalografie a zároveň nadšeného a produktivního fotografa, profesora univerzity ve Freiburgu im Breisgau a v letech 1935–1945 Německé univerzity v Praze, Jana/Johanna

Böhma. Jeho příběh je mimořádně zajímavý: jde o unikátní, opravdu česko-německou osobnost, za okupace jednoho z vedoucích německých vědců, který přesto směl po roce 1945 zůstat v Československu, minimálně publikujícího badatele, jenž se však měl stát ředitelem jednoho z ústavů nově zakládané Československé akademie věd (ČSAV). Především však jde o objev špičkového fotografa, jehož rozsáhlé a technicky, tematicky i umělecky zajímavé – mimo jiné pragensiální – dílo zůstalo po desetiletí neznámé a recenzovaná kniha ho v obsáhlém výběru poprvé zpřístupňuje širší veřejnosti.

Svazek otevírá třístránkový úvod z pera hlavní autorky díla, kde ve stručnosti představuje hrdinu. Navazuje obdobně krátká německá biografická předmluva z pera německého historika fyziky Dietera Hoffmanna. Poté Ivana Lorencová v šesti chronologicky uspořádaných kapitolách provádí čtenáře Böhmovým životem a dílem. První kapitola je věnována Böhmovým studijním i fotografickým počátkům let 1913–1920 a službě v armádě za první světové války. Následuje kapitola o jeho působení na Haberově Kaiser-Wilhelm-Institut v Berlíně, kde mladý chemik přešel od výzkumu zeolitů k rentgenové krystalografii, sblížil se s budoucí manželkou a v letech 1921–1926 se věnoval také alpinismu, lyžování a fotografování měst i přírody. Třetí kapitola je zasvěcena Böhmovu freiburskému období let 1926–1935, kdy jako asistent slavného profesora George de Hevesy osvědčil mimořádnou technickou a organizační zdatnost při budování Ústavu fyzikální chemie, kde se též habilitoval a který po Hevesyho odchodu z nacistického Německa vedl jako mimořádný profesor. Čtvrtá kapitola patří Böhmovu přechodu na mimořádnou profesuru do Prahy v roce 1935 a zenitu jeho kariéry (od roku 1941 řádný profesor a šéf tří spojených ústavů) v letech 1939–1945.

Následuje kapitola především obrazová, bohatá reprodukcemi Böhmových válečných a těsně poválečných – zajímavých a vysoce kvalitních – fotografií Prahy v panoramatech i sochařských detailech (s. 143–177). Šestá kapitola sleduje komplikované poválečné osudy neodsunutého profesora zrušené Německé univerzity, muže, který se (mimo jiné z osobních důvodů) toužil stát profesorem vídeňské univerzity, ale nakonec zůstal s manželkou a dcerou v Československu a stal se chemikem v Rybitví u Pardubic. Založil tam buďovatelský kroužek při závodním klubu, odmítal nabízené profesury

na českých vysokých školách, psal srdceryvné dopisy své rakouské milence, ale nakonec se – bezmála proti své vůli – stal členem korespondentem ČSAV.

Sedmou, velmi zasvěcenou kapitolu, zaměřenou více na vývoj fotografie v první polovině 20. století než přímo na ústřední osobnost knihy, o spojení chemie a fotografie v Böhmově díle napsal Tomáš Štanzel. Rozčlenil ji tematicky (opět se zajímavou kapitolkou o pražských motivech, s. 249–261) a zpřístupnil řadu velmi zajímavých fotografií. Škoda, že se tu jen velmi malé pozornosti dostalo Böhmovým filmům o staré Praze, zachovaným v Muzeu hlavního města Prahy.

Následují přílohy, v nichž nalezneme poznámkový aparát, anglické resumé a anglický překlad obsahu knihy, poté chronologii Böhмова života, soupis jeho publikací, stránkovými odkazy nevybavený jmenný rejstřík, krátký přehled archivních zdrojů a pramenů, přehled použité literatury, biogramy autorů a poděkování. Soupis publikovaných fotografií a obrazově zprostředkovaných dokumentů v knize bohužel chybí.

Základem publikace je konvolut Böhmových negativů a fotografií v Archivu Národního technického muzea, negativy jeho pragensiálních fotografií a krátké filmy o Praze v Muzeu hlavního města Prahy a Böhмова písemná pozůstalost v Archivu Akademie věd ČR. Zdrojem dalších informací byla pozůstalost Fritze Habera v berlínském archivu Max-Planck-Gesellschaft a rozsáhlý soubor Böhmových dopisů jeho blízké přítelkyni Hildě Kothny v soukromém archivu rakouského žurnalisty Petra Lachnita. To, co autoři knihy (všichni vzděláním přírodovědci) bohužel ponechali stranou pozornosti, jsou dokumenty o Böhmovi v archivech univerzit,¹ na nichž pracoval, a materiály meziválečného Ministerstva školství a národní osvěty v Národním archivu v Praze, týkající se komplikovaného Böhмова povolání na pražskou profesuru. Ty by mohly a měly sloužit jako korektiv faktograficky namnoze nerelevantních pozdějších Böhmových autobiografií, respektive následně početných vzpomínkových

1 Přesněji řečeno v aparátu knihy je na s. 136 jeden odkaz k Archivu Univerzity Karlovy, jedná se však pouze o konstatování převzetí Přírodovědecké fakulty Německé univerzity českými studenty v květnu 1945.

a jubilejních článků českých chemiků, věnovaných této zajímavé osobnosti.

Zmiňuji tuto skutečnost cíleně: klíčovým zdrojem narativu publikace se podle poznámkového aparátu knihy totiž staly dva Böhmovy vlastní životopisy („Vlastní životopis psaný 5. června 1952“, viz s. 277, pozn. 9, a „Jan Böhm, Vlastní životopis, 1951“, viz s. 277, pozn. 14), které se v knize objevují v souvislosti s jeho jmenováním akademikem korespondentem, respektive s uvažovaným ustanovením ředitelem zakládaného Fyzikálně chemického ústavu ČSAV. Tyto „oficiální“, česky psané vlastní životopisy, koncipované v době nejtvrďšího stalinismu (někdy mezi procesem s Miladou Horákovou a procesem s Rudolfem Slánským) se však v Archivu Akademie věd ČR ve fondu Johann Böhm, kde by měly být uloženy, nenacházejí. Místo nich tu nalezneme jen jeden, psaný v objektivní formě, velmi stručný a orientovaný takřka výhradně k jeho vědecké činnosti. Tamtéž je však uložen i obsáhlý „Nekrolog člena korespondenta prof. dr. Jana Böhma (1895–1952)“ z pera Jaroslava Heyrovského, text, který se řadou formulací silně podobá citacím z údajných „životopisů“. Böhm zemřel v den vynesení rozsudku nad Slánského skupinou. To nebyl okamžik vhodný pro jakékoliv „objektivní líčení“ jeho komplikacemi provázeného života. Nekrolog, Heyrovským koncipovaný a přednesený, účelově socialisticky „hagiografický“, se následně stal základem pro řadu tištěných nekrologů.

Heyrovského text nebo i další nekrology byly tedy psány v nejtěmnější době a jejich účelem byla nejen oslava zemřelého, ale i „zabezpečení se“ jeho žijících přátel. Vztah těchto textů k biografické realitě Böhmovy kariéry byl proto více než volný. Místy – zejména tam, kde Heyrovský popisuje Böhmu od mládí kladný vztah ke komunismu – šlo o ryzí básnivou mýtotvorbu. Lorencová ho přece (v „ich formě“ a s jistou skepsí) cituje: „Jako vědec a syn z chudé rodiny jsem byl v mládí v socialistickém ovzduší ... Na vysokých školách vznikla má sympatie ke komunismu, v letech 1917 a 1918 jsem byl na vojně zastáncem komunismu“ (s. 38). Podobné citace se v knize vyskytují i o Böhmových antifašistických postojích a aktivitách za nacistické okupace.

Nejde ovšem jen o Böhmu vztah ke komunismu a o jeho údajný antifašismus. Posunuta, pročištěna nebo manipulována je řada

dalších méně nápadných skutečností, a to v podstatě v celém líčení životního běhu protagonisty knihy. V jejím textu se nadto objevuje řada mylných věcných informací (nejen o hrdinovi knihy) nebo zavádějících nepodložených konkluzí. Exemplárně již v předmluvě Dietera Hoffmanna se tvrdí, že po rozdělení „utrakvistické“ pražské univerzity se roku 1882 prvním rektorem Německé univerzity stal fyzik Ernst Mach. Stačí nahlédnout do soupisu rektorů v *Dějínách Univerzity Karlovy* a zjistíme, že ve skutečnosti tuto funkci zastával lékař Ewald Hering.²

Stejně tak neplatí, že by Böhmová disertace o zeolitech byla inspirována pracemi na Haberově berlínském Kaiser-Wilhelm-Institut für Physikalische Chemie und Elektrochemie (s. 15). Zeolity totiž patřily mezi přednostní výzkumná témata Böhmovy pražského učitele prof. Viktora Rothmunda, u kterého také disertaci obhájil.³ (V Berlíně se tou dobou řešila možnost extrakce zlata z mořské vody.) Lze se dokonce domnívat, že Böhma do Berlína doporučil právě Rothmund (a ne jeho bývalý spolužák, imaginární sevastopolský rudoarmějec R. Becher, srovnej s. 51). Ten byl v dlouhodobém kontaktu s berlínským chemikem prof. Waltherem Nerstem, blízkým kolegou Fritze Habera, s nímž v poválečných letech sdílel i problém se spojeneckými soudy: na oba tyto „otce“ německého vývoje a organizátory nasazení bojových plynů byl totiž vydán zatykač pro spáchání válečných zločinů proti haagské smlouvě z roku 1907.⁴

2 *Dějiny Univerzity Karlovy III. 1802–1918*, (ed.) JAN HAVRÁNEK, Praha 1997, s. 343. Hoffmann by se přitom měl v tématu orientovat, protože o Machovi napsal habilitaci a editoval dokumenty k jeho životu a dílu, viz *Ernst Mach. Studien und Dokumente zu Leben und Werk*, (Hrsg.) DIETER HOFFMANN – HUBERT LAITKO, Berlin 1991.

3 Srovnej MILENA VÝBORNÁ, *Disertace pražské univerzity 1882–1945 II.*, Praha 1965, s. 143. Na s. 145 je pak záznam o rigorózu Böhmovy pražské spolužačky Emilie Schalek, která u téhož prof. Rothmunda obhájila disertaci jen o rok později. I ji pak zřejmě Rothmund poslal do Berlína. Jen na okraj pak připomeňme ke s. 38, že Filozofická fakulta Německé univerzity roku 1919 již nenesla v názvu označení c. k. či K. k., tedy „císařsko-královská“, ba nebyla již ani Karlo-Ferdinandova.

4 MARGIT SZÖLLÖSI-JANZE, *Fritz Haber 1868–1934. Eine Biographie*, München 1998, s. 317.

Oba se zachránili útekem do Švýcarska. Návrat do Německa jim umožnil výbor Nobelovy ceny, který oběma – přes protesty západoevropských i švédských vědců – udělil roku 1919 ceny za chemii a tím posléze zastavil jejich stíhání. Sem se tedy Böhm vydal za vědeckým růstem.

Skutečný kariérní vzestup však Böhmovi přinesl až Freiburg im Breisgau, kde se coby asistent prof. Hevesyho roku 1928 habilitoval a již od roku 1929 svého šéfa, dlouhé měsíce až semestry dlícího na zahraničních univerzitách, zastupoval ve výuce. Zde s ním také bylo roku 1931 zahájeno jednání o převzetí pražské německé katedry fyzikální chemie, tedy nástupnictví po jeho zemřelém učiteli Rothmundovi. Akta Ministerstva školství a národní osvěty ovšem nenasvědčují tomu, že „tehdy ale Böhm o změně zaměstnání nevažoval...“ (s. 132). Jednání se vlekla v důsledku finančních problémů, spojených s dopadem hospodářské krize na Československo. K návratu do Prahy Böhma nenutila ani „změna politické situace v Německu po roce 1933“ (tamtéž). Ta mu naopak zajistila mimořádnou profesuru, protože ve Freiburgu roku 1934 přešel vedení ústavu, který po nástupu nacistů opustil jeho dosavadní šéf, maďarský žid Hevesy. (Hevesyho ani Haberovo židovství ovšem v nekrolozích z roku 1952 nesmělo být zmíněno, takže „odcházejí z Německa pro nesouhlas s režimem.“) Böhma nikdo nenutil vstoupit do NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei), protože v ní již od konce roku 1933 panoval stopstav. Proniknout do strany i za těchto podmínek dokázali jen mocní koryfeje německé vědy, jako například dlouholetý poválečný prezident Max-Planck-Gesellschaft Adolf Butenandt.

Böhm si ponechal československé občanství, což blokovalo jak potenciální vstup do strany, tak i možnost získat v Německu řádnou profesuru. Zároveň ho to však činilo atraktivním pro pražské ministerstvo, které zarytě chtělo obsadit profesuru výhradně československým občanem. Hlavním lákadlem spojeným s převzetím pražského ústavu byl pro Böhma ministerský slib proměny této dosavadní mimořádné profesury v řádnou. Tiskové kampaně, spojené s Böhmovým jmenováním do Prahy roku 1935, pak neměly nic společného s realitou: sociálnědemokratický tisk automaticky předpokládal, že jde o dalšího z Německa utíkajícího antifašistu, zlobně

pravicový *Prager Tagblatt* o tom byl přesvědčen také a přidával úvahu, že jde o prchajícího žida. Fakt, že jde o normální obsazení uvolněné katedry, jaksi neodpovídal divoké době. Jaroslav Heyrovský tyto okolnosti dobře znal, protože se roku 1935 snažil Böhmovo jmenování do Prahy podpořit a urychlit, celkem pochopitelně však kolem něj v květnu 1945 i později soustavně vytvářel antifašistickou legendu o „útěku před sílícím nacistickým režimem v Německu“ (s. 181 a citát na s. 183).

K době okupace lze podotknout, že bezpartijní Böhm (proto také nemohl nosit „nacistický odznak“) nikdy neměl kádrové problémy, byl bez nejmenších výhrad přijat do „říšské služby“ (v přehledech loajality nikdy neklesl do kádrové kategorie „Juden- oder Tschechenfreund“), soustředil ve svých rukách vedení tří ústavů a (po náležitém prověření) 21. května 1941 (chybný údaj 1. května 1941 – viz s. 135 – se objevuje až od roku 1943) ho Reichserziehungsministerium povýšilo na ordináře.⁵ To tehdy zdaleka nebylo samozřejmostí. Politická angažovanost k tomu však nebyla zapotřebí: Říše od profesorů očekávala zejména výkon. A ten, především díky – ale nejen – Heyrovského obětavé badatelské a pilné publikační činnosti významné pro nacistické válečné hospodářství, Böhmův tým podával v excellentní podobě, včetně plnění speciálních válečných úkolů.⁶

Přes tyto skutečnosti obdržel 15. listopadu 1947 od Ministerstva vnitra „Osvědčení o zachování československého občanství za účast v boji proti nacismu“ (s. 188). Zřejmě se opíralo o certifikát, který mu 11. května 1945 vystavil prof. Heyrovský, jemuž se Böhm obratem odvděčil obdobným potvrzením. Ve spojenci okupovaném Německu si odbojářství takto vzájemně dosvědčovali i poměrně vysoko stojící nacističtí funkcionáři. Vešlo to do dějin pod šifrou „Persilscheine“.

Dešifrovat Böhmovy poválečné plány, postoje a osudy nelze bez respektu k širší dobové situaci. Hoffmann na s. 17 tvrdí (zřejmě

5 Böhm nejpozději od roku 1941 nežil s manželkou ve společné domácnosti, což (vzhledem k tomu, že si zachovala českou národnost) také umožnilo udělení řádné profesury.

6 O Böhmově povolávání na vojenská cvičení v době války (s. 136), o nichž v jeho nekrologu psal Heyrovský roku 1953, prameny mlčí. V úvahu by reálně připadala pouze služba v nacistickém Volkssturmu.

v návaznosti na jeden z Böhmových německy psaných životopisů z roku 1945): „... vzhledem k tomu, že Böhm neměl naději na pokračování své akademické činnosti v Československu, snažil se nejprve o získání adekvátní pozice v oboru v zahraničí, jmenovitě v Rakousku, což však ztroskotalo.“ Lorencová zase na s. 12 věcně připomněla, že Böhm byl „o spolupráci požádán třemi vysokými školami, ale nabízené posty odmítal“. V odmítnutí profesury Vysoké školy chemicko-technologické 6. srpna 1951 Böhm napsal: „Avšak má někdejší příslušnost k bývalé Německé univerzitě v Praze a události při jejím zrušení mne zavazují k jakési alespoň platonické věrnosti k ní“ (s. 195). Platonická věrnost zrušené nacistické, již před okupací prakticky v úplnosti židovských studentů i učitelů zbavené univerzitě Böhmovi nebránila v soustavném úsilí o získání profesury ve Vídni (kde o něj velmi stáli) a odpoutání se od jeho „k české národnosti se hlásící ženy a dcery“. Překážkou však bylo rozhodnutí rakouské vlády o odsunu Němců z Rakouska a nechuť okupačních mocností k povolování výjimek (dovoleno nebylo ani spojování rodin přes československo-rakouskou hranici).

A tak Böhm přijal místo v laboratoři Spolku pro chemickou a hutní výrobu v „malé vesničce“ (s. 192) Rybitví u Pardubic, dnes součásti tohoto přívětivého města. Úhledné patrové domy s velkými byty (s. 195) byly od centra města vzdáleny asi stejně jako Dejvice od Václavského náměstí v Praze. Böhma tak zřejmě nejvíce traumatizovalo nucené soužití s manželkou, jemuž se snažil uniknout bohatými kulturními a sportovními aktivitami v rámci závodu, zatímco ve Vídni marně čekala Hilde Kothny (s. 198–203), jeho bývalá žačka a skutečně pozoruhodná, snad poněkud komplikovaná osobnost, s níž zřejmě žil za války, ale nyní mohl jen intenzivně pěstovat něžný poštovní styk.

Nakonec Heyrovský Böhma přece jen umluvil k účasti na nově zakládané ČSAV a vědec, který za léta 1931 až 1952 publikoval celkem čtyři články (z toho dvakrát spolupodepsal příspěvky vzniklé z disertací, jež byly u něj obhájeny), byl deset dní před smrtí jmenován členem korespondentem.

Johann Böhm byl lidsky vstřícný a sympatický, zejména technicky, organizačně, ale také učitelsky nadaný vědec, schopný činorodě se přizpůsobit dramatickým situacím nelehké doby. Ještě dlouho

bude badatelsky zajímavé rozplétat zázemí komplikovaných peripetií na zlomu jeho bohatého života a kariéry. Snad nejvýraznější stopu po sobě zanechal jako fotograf. Nebyl žádný amatér: radiochemie od počátku pracovala s fotografickým fixováním svých měření a experimentů, takže Böhm, působící v oboru celá desetiletí, byl po chemiko-technické stránce špičkový profesionál. „Böhm byl na svou dobu fotografem zcela mimořádným“, říká o něm Štanzel (s. 273). Význam kvalitně vytištěné knihy tak tkví především právě v objevu této pozoruhodné fotografické osobnosti a ve zpřístupnění rozsáhlých ukázek jeho prací. I to je však pouhý zlomek, uvědomíme-li si, že jen do tiskové kvality dotažených pragensiálních fotografií mělo být okolo 700. Konzervace a digitalizace, respektive zveřejnění by se tak rozhodně mělo dostat pokud možno celku jeho rozsáhlého díla, v tom samozřejmě také oněm 132 svitkům kinematografického filmu z jeho plánovaného filmu o Praze roku 1945 (s. 249).

Jiří Pešek

Hana Kábová – Ivana Koucká et al., JOSEF DOBIÁŠ (1888–1972). ŽIVOT A DÍLO, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i. – Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p. o., ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov, spol. s r. o., Praha – Pelhřimov 2019, 256 stran.

Josef Dobiáš náležel v první polovině 20. století k předním českým historikům a bylo jen otázkou času, kdy o něm vzhledem k jeho významu a rozsáhlému dílu vznikne samostatná monografie. S ohledem na šíři jeho zájmů a aktivit vznikla jemu věnovaná práce jako kolektivní monografie, kde se rozličným aspektům Dobiášovy práce věnovali odborníci na příslušné obory.

Většina lidí si Dobiáše obvykle spojuje s jeho rodným Pelhřimovem, od roku 1906 žil ovšem v Praze, nejprve jako student, později jako rezident, a to až do své smrti roku 1972. Dobiášovu biografii se stručným přihlédnutím ke všem aspektům jeho života sepsala hlavní editorka práce Hana Kábová z Masarykova ústavu a Archivu

Akademie věd ČR, kde se ostatně nachází značná část Dobiášovy pozůstalosti. Nejvíce pozornosti Kábová věnuje Dobiášovým studentským létům, životním postojům (včetně jeho vnitřní, nikoliv oficiální konverze od katolictví k evangelictví) a vztahům (nevyvedenému manželství s Ludmilou Šebestovou, básnířkou píšící a publikující pod pseudonymem Simonetta Buonaccini, a druhému šťastnému manželství s Boženou Černou, vztahům s rodiči, sourozenci a přáteli).

Nejrozsáhlejší kapitola z pera Ivany Koucké z Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci se zabírá Dobiášem jako historikem starověku a klasickým filologem, a to od časů studia na gymnáziu v Pelhřimově, kde se již formovalo jeho budoucí směřování. Studium klasické filologie na české Karlo-Ferdinandově univerzitě zakončil Dobiáš úspěšně roku 1911 obhajobou disertační práce *De Horatii studiis disciplinae Epicureae*. Poté nastoupil jako gymnaziální profesor na Královských Vinohradech, současně ovšem usiloval o habilitaci na univerzitě a záhy započal pedagogickou činnost tamtéž. S univerzitou je pak spjat téměř celý Dobiášův profesní život. Hlavními tématy, jimž jako historik starověku věnoval pozornost, byly východní provincie Římské říše a Římané na území Československa. Vzhledem ke svému širokému spektru zájmů (včetně archeologie, numizmatiky a epigrafiky) se věnoval také výzkumům v terénu a kromě římských lokalit na území Československé republiky se vydal i na Blízký východ, do severní Afriky, pohyboval se rovněž v evropském Středomoří. Hojně se věnoval přednáškové činnosti a účastnil se zahraničních konferencí, převážně v Itálii. Po druhé světové válce se zaměřil na tvorbu učebních textů, jeho pedagogická a vědecká činnost ovšem kvůli zhoršenému zdravotnímu stavu postupně ustávala a roku 1959 odešel do důchodu. Až do své smrti však Dobiáš stále zůstával členem redakčních rad, odborných společností, účastnil se konferencí a publikoval.

Jiří Militký z Numismatického oddělení Národního muzea se zaměřil na Dobiáše jakožto numizmatika. Přestože z hlediska publikačního se tomuto oboru věnoval minimálně, byl velkým sběratelem starověkých mincí a mince z jeho pozůstalosti v počtu 1 220 kusů jsou dnes součástí numizmatické podsbírky Národního muzea.

Kromě antiky fascinovalo Dobiáše jeho rodné město. Poznání jeho středověké a raně novověké historie rovněž zasvětil značnou část svého života. Kapitulu o významu Dobiáše coby historika regionálního a historika měst (zvláště pak Pelhřimova) sepsala Lenka Martínková z Ústavu archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Přestože Dobiášovy mnohasvazkové dějiny Pelhřimova jsou faktograficky monumentálním dílem, občas byl svazován svým příliš pozitivistickým přístupem a zcela chybí jakýkoliv pokus o komparaci, který by mu umožnil nahlížet na starší dějiny města v širších souvislostech. S ohledem na dobu vzniku prvních svazků jeho práce a vliv Gollovy školy mu to nelze mít za zlé, pozdější svazky vydané po druhé světové válce se ovšem nesou v obdobném duchu a vůbec nereflektují rozvoj historické vědy a jejích metod. To je zvláště patrné u novověkých svazků dějin Pelhřimova, kdy se Dobiáš i jeho čtenář „topí“ v rozsáhlých opisech pramenů bez širších interpretací. Obdobně je tendenční Dobiášovo nahlížení na úlohu Němců při vzniku města a jejich zastoupení na někdejší červenořečickém panství, neboť je značně ovlivněn českým romantickým nacionalismem 19. století a nerozlišuje příliš mezi historickými zemskými a moderními národy. Každopádně se však jedná o nejrozsáhlejší sepsání dějin města jedním člověkem, jaké z našeho prostředí známe, což je hodné obdivu.

Na tuto kapitolu navazuje Zdeněk Martínek ze Státního okresního archivu v Pelhřimově, který se zabývá Dobiášovou koncepcí knižních dějin Pelhřimova a její realizací, přičemž dílo nebylo dovedeno do plánovaného konce. Korespondence související se vznikem díla se částečně uchovala v působišti autora této kapitoly. Poslední kapitola, jejímž autorem je Bohumil Jiroušek z Jihočeské univerzity, začleňuje Dobiáše do kontextu české a evropské historiografie. Zhodnocení komplikuje Dobiášova „dvojkolejnost“: zatímco jako historik starověku byl světoznámým a výrazně přispěl k poznání starověku, jako historik regionální vytvořil pro Pelhřimov sice nejpodrobnější práci, ovšem extrémně pozitivistickou a metodologicky ustrnulou v jiné době, jak již bylo zmíněno dříve.

Součástí příloh knihy jsou vzpomínky osob, které se s prof. Dobiášem v jeho pozdních letech setkaly (Vladimír Vavřínek, Josef Hejnic, Jan Bouzek), a přehledy o Dobiášově členství ve vědeckých institucích

a společnostech, účastech na konferencích (aktivních i pasivních), jeho bibliografie a seznam přednášek a seminářů na pražské univerzitě. Knihu rovněž vhodně doplňuje obrazový materiál, tvořený fotografiemi z Dobiášova profesního a rodinného života, reprodukcemi obálek jeho knih a ukázkami z jeho numizmatické sbírky.

Kniha je cenným příspěvkem nejen pro poznání Dobiášova života, jemuž až do vydání této práce byly věnovány pouze časopisecké články a encyklopedická hesla, ale rovněž významně přispívá k poznání dějin pražské Univerzity Karlovy, české starověké historiografie, regionální historiografie Pelhřimovska a v obecné rovině i k historii měst.

Jan Boukal

Milan Hlavačka – Miloš Hořejš et al., FENOMÉN RINGHOFFER. RODINA, PODNIKÁNÍ, POLITIKA, Národní technické muzeum, Praha 2019 (= Práce z dějin techniky a přírodních věd, sv. 55), 570 stran.

Milan Hlavačka – Pavel Bek, RINGHOFFEROVÉ. RODINA A PODNIKÁNÍ, Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha 2019 (= Práce Historického ústavu Akademie věd ČR, v. v. i., řada A – Monographia, sv. 85), 517 stran.

Předkládaná recenze se věnuje dvěma publikacím zaměřeným na rodinu Ringhofferů, které vyšly v nedávné době. Je samozřejmě možné vyjádřit se k oběma monografiím zvláště, neboť hodnotit vícero rozsáhlejších publikací, z nichž jedna je dílem většího počtu autorů, nejen po obsahové, ale zejména po metodologické stránce není snadný úkol. S ohledem na samotné téma a autorské kolektivy propojené osobou Milana Hlavačky by však bylo nesmyslné jakkoliv posuzovat či jen popisovat obě díla odděleně, zvláště pokud se s nimi autorka recenze seznámila v časově blízké době. Předem konstatuji, že průvodním znakem spojené recenze obou kolektivních

monografií je jistě určité zestručnění, které vychází primárně z metodologicky a koncepčně nesourodé podoby obou publikací. Předmětem zájmu obou knih navíc není jeden hospodářský subjekt, ani činnost a život jednotlivce, ale samotná rodina Ringhofferů v nejšířších souvislostech, její podnikatelské, hospodářské, politické aktivity a navázaná infrastruktura ve více než staletém vývoji.

Úvodem je třeba předesílit formální genezi obou prací. Jako první vyšla publikace *Fenomén Ringhoffer. Rodina, podnikání, politika* (dále jen *Fenomén Ringhoffer*), vydaná za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní technické muzeum (DKRVO, MK000023299). Publikace střípkovitě mapuje dějiny podnikatelů, velkostatkářů a politiků z řad rodiny Ringhofferů na území českých zemí od druhé poloviny 18. století. Jednotliví autoři se na stránkách knihy zabývají dílčí problematikou, která s rodinou, podnikáním a samotnými produkty hospodářské činnosti rodiny více či méně souvisela. Miloš Hořejš se v úvodu knihy odkazuje na výročí narození Františka Ringhoffera II., k němuž uspořádalo Národní technické muzeum ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd ČR konferenci, z níž vzešel také kolektiv zhruba čtyřiceti autorů publikace *Fenomén Ringhoffer*.

Se znalostí všech textů i spoluautory použitých pramenů, které jsou uvedeny v prvně zmíněné knize, se Milan Hlavačka a Pavel Bek pustili do sepsání monografie *Ringhofferové. Rodina a podnikání* (dále jen *Ringhofferové*). Publikaci vydal v roce 2019 Historický ústav Akademie věd ČR jako výstup z projektu Grantové agentury České republiky *Historie firmy Ringhoffer 1848–1945 (Rodina a podnikání)*, který byl řešen v letech 2014–2018. Na vydání se finančně podílela Nadace Okřídlené kolo – Nadace pro podporu kulturního dědictví našich železnic. Hlavním řešitelem projektu byl Milan Hlavačka. Pavel Bek se podnikání rodiny Ringhofferů, stejně jako někteří další autoři první zmiňované knihy věnovali již v publikaci *Rodinné podnikání v moderní době*¹ a jinde. Monografii sami autoři popisují

1 MILAN HLAVAČKA – PAVEL BEK ET AL., *Rodinné podnikání v moderní době*, Praha 2018.

jako biografii o pražskoněmecké podnikatelské rodině Ringhofferů, která se opírá o koncept „family business history“.

Kromě Milana Hlavačky spojuje obě knihy nejen základní téma, ale velmi podobný název obou titulů. Koncept obou publikací se však významně liší. Sledovat vývoj a uplatňování vlivu jedné rodiny napříč staletími s ohledem na podnikání, společenské etablování jak v politických, tak v sociálních vztazích může přinést mnoho zajímavých zjištění, zvláště propojují-li se získané informace o rodině s řadou velmi úzce tematicky i oborově profilovaných příspěvků, jak je tomu v případě publikace *Fenomén Ringhoffer*. Autoři jednotlivých studií se zaměřili jak na jednotlivé členy rodiny, na strategii jejich chování v podnikání, rodinném životě a politice, tak i na kulturní a společenské působení a urbánní vliv v oblasti rezidencí a provozů. Stranou nezůstala ani zaměstnanecká politika, vztahy Ringhofferů s konkurencí a širší hospodářská a ekonomická sféra, v níž se členové rodiny pohybovali a kterou ovlivňovali. Nemalá část publikace je věnována samotným produktům, které z podnikání Ringhofferů vzešly, zejména v oblasti strojního průmyslu.

Za primární motivaci k vydání publikace *Fenomén Ringhoffer* můžeme považovat již zmíněné jubileum Františka Ringhoffer II., respektive uspořádanou konferenci, která vyústila v sestavení kolektivní monografie, pro niž byli Ringhofferové jednotící linkou. Jak už tomu ale u kolektivních monografií podobného typu bývá, jednotlivé studie spolu někdy souvisí jen velmi volně a je pouze na čtenáři, jak si uvedené informace zhodnotí a zaujmou-li ho vůbec všechny. Tematické zaměření je široké a ne vždy bývají členové rodiny Ringhofferů, jejich činnost, podnikání a produkty hlavním předmětem studií. Autoři vycházejí ze svých oblastí výzkumu a Ringhofferové jsou pro valnou většinu z nich okrajovým tématem. Tak je tomu například u jinak zajímavého příspěvku Marcely Efmertové *Místní dráha Tábor–Bechyně, první dráha v Rakousko-Uhersku s elektrickým pohonem provozovaná Ringhofferovými vozy*. Samostatně mohou některé studie budit dojem, že autoři vlastně zapojují „ringhofferovské“ motivy do svých oblastí zájmů a témat. Redakce se proto snažila v duchu kolektivní monografie jednotlivé studie roztrždit do osmi tematických kapitol, které jsou pochopitelně rozsahově nevyvážené. Po grafické stránce se jedná o vydařenou publikaci

s opulentní obrazovou přílohou, která se vztahuje zejména ke čtvrté a šesté kapitole, jež se zaměřují na produkci podniků Ringhoffer a jejich nástupců v podobě kolejových vozidel, automobilů a letadel.

Hodnotit jednotlivé úzce zaměřené studie etablovaných historiků a archivářů a jejich široké spektrum témat nemá smysl a není v silách jednotlivce, v recenzi se mu proto vyhnu a zaměřím se vedle celkového zhodnocení na několik dílčích příspěvků a námětů. Jedná se o tematicky roztržité příspěvky s omezeným rozsahem, a tak zde chybí studie zaměřující se na vliv tohoto podnikatelského impéria na makroekonomické dějiny a celkové zhodnocení. Charakteristika doby, v níž Ringhofferové podnikali a žili, v publikaci na několika místech více či méně explicitně zaznívá, například v příspěvku Antonie Doležalové *Ringhofferové a jejich doba. Institucionální rámec (nejen) ringhofferovského podnikání v habsburské monarchii a v Československu*. V některých aspektech se jednotlivá témata vzájemně doplňují, a to i mezi jednotlivými kapitolami, v jiných si však protiřečí. Například osoba a politická i podnikatelská činnost Františka Ringhoffer II. je v řadě příspěvků, které se zaměřují na jeho podnikání a politické působení, reflektována z mnoha specifických pohledů. V rámci takto vystavené publikace je určitá roztržitost pochopitelná a s ohledem na další historické zkoumání se může jednat i o pozitivní aspekt. Nechává totiž otevřený prostor dalšímu studiu a preciznějšímu bádání.

Mnoho historických i tematických linek ovšem jednotlivé příspěvky skutečně propojuje napříč kapitolami. Na několika místech je popsán vliv Ringhofferů spolu s prostředky, které využívali, když svým politickým, sociálním i ryze hospodářským působením měnili lokality, v nichž byli usídleni, ať už podnikatelsky, či ryze rezidenčně. Zajímavě je tak popsána urbánní proměna Prahy v oblasti Smíchova, kde Ringhofferové vybudovali svůj největší provoz, smíchovskou vagonku. Politický i podnikatelský vliv Ringhofferů velmi kvalitně představuje studie Michala Novotného *Ringhofferové a urbanismus města Smíchova*. Jedná se o zdařilou historickou sondu, která nereflektuje jen samotné stavitelské počiny, jež souvisely s tamním rozsáhlým podnikem, navázanou infrastrukturou a dalším zázemím, ale naráží také na vnímání rodiny Ringhofferů v místních politických a hospodářských souvislostech, jejich demonizaci v období komunismu a legendy spojené s jejich působením na Smíchově. Ačkoliv

v posledních dekádách dochází k významné proměně Smíchova, některé relikty, jako je autorem zmíněný druhořadý význam náměstí 14. října jakožto centra lokality, přetrvávají do dnešních dní. Studie propojující dějinný vývoj se současností tak není jediná, která v sobě skrývá potenciál dalšího zkoumání. Nejen ve zmiňovaném příspěvku je popsán spor se smíchovskou a židovskou obcí, který výstavba rozsáhlého závodu na výrobu železničních vozidel vyvolala, a to i v souvislostech s dobovým regulačním plánem, který spadá do období po výstavbě továrny a jejím postupném rozšiřování. Jmenovanému tématu se primárně v politických souvislostech dnešního území Prahy věnoval také Pavel Fabini v příspěvku *František II. Ringhoffer starostou Smíchova 1861–1865*.

Textů zaměřujících se na Prahu a její urbanistické proměny najdeme v publikaci více. Širší politické a hospodářské souvislosti reflektuje studie Martina Minaříka *Konkurenti, nebo obchodní partneři? Akcionářský pivovar na Smíchově a firma F. Ringhoffer v době monarchie*. Složitost vztahů zainteresovaných subjektů je patrná ve skutečnosti, že firma Ringhoffer se stala hlavním dodavatelem strojního vybavení smíchovského pivovaru a zároveň důležitým odběratelem smíchovského piva. Následně se Ringhofferové začali věnovat pivovarnictví ve Velkých Popovicích. Příspěvek Martina Minaříka tak naráží i na nacionální problematiku a vzájemný vztah německého podnikatelstva v podobě Ringhofferů a českého kapitálu směřujícího do pivovaru na Smíchově. Nacionální rovina je v případě Ringhofferů důležitá v mnoha úrovních. Jednak samozřejmě v oblasti politické příslušnosti, ale i v rovině obchodní. Té se věnuje příspěvek Svatopluka Herce *Živnostenská banka a Ringhofferovy závody v letech 1918–1938. Příspěvek k poznání vztahu obchodních bank a průmyslu za první republiky*. Autor se v něm zabývá vazbou rodiny na vídeňské bankovní domy a vývojem po roce 1918, který vedl k pevné spolupráci s Živnobankou.

Z uvedených příkladů je patrný důraz na podnikatelský přístup a hospodářské zájmy rodiny, které se projevovaly i v rodinné politice. Zde je vhodné zmínit příspěvek Jana Županiče *Nobilitace rodiny Ringhofferů. Možnosti a limity sociálního vzestupu*, který se zaměřuje na snahu Ringhofferů nobilitovat se. Sňatkové politice se věnuje Petr Popelka ve studii *Dokonalá spřízněnost. K rodinné alianci*

podnikatelských rodin Kleinů a Ringhofferů. Příspěvky obou autorů vypovídají o specifickém příkladu Ringhofferů coby podnikatelské aristokracii disponující sociálním i finančním kapitálem, která se mezi tradiční aristokracií prosadila.

Poslední, devátou kapitolu o celkovém rozsahu 14 stran tvoří edice německy psaných záznamů Emanuela Ringhoffera z roku 1913, které do češtiny přeložil Jiří Ohlidal. Kapitola je rozdělena na tři části. Obsahuje údaje k vytvoření majetkové základny Ringhofferů od roku 1820, kdy její členové zakoupili mlýn a domy v Kamenici a Olešovicích, až po výstavbu dělnických domů v Nové Hospodě v roce 1910. Jsou vzpomínány způsoby nabývání majetku včetně cílených směn statků i výrobních podniků, ale i drobné majetkové přesuny a stavební zásahy. V druhé části zaměřené na historii rodiny je jako první člen rodu, který se také jako první usadil v Praze, připomenut František Ringhoffer, narozený roku 1744. Poslední vzpomenu osobou je pak Emanuel Ringhoffer, za něhož došlo roku 1911 k zakcionování vagonky. Závěrečný text Emanuela Ringhoffera stručně popisuje historii pivovaru ve Velkých Popovicích. Jedná se o zpřístupnění často citovaných textů z fondu Velkostatek Kamenice – Velké Popovice.²

Monografie *Ringhofferové. Rodina a podnikání* autorů Milana Hlavačky a Pavla Beka je pochopitelně jednodušší a propracovanější. Autoři téma uchopili v konceptu dějin rodinného podnikání – „family business history“, tedy jako vzájemné působení mezi rodinným životem a jejím ekonomickým chováním. Jedná se o přístup, jemuž se ve svém výše zmíněném grantu Milan Hlavačka věnoval i v teoretické rovině, a to na základě studia zahraničních prací, které ve svém výzkumu reflektoval.³ Sám také ve svém příspěvku *Ringhofferové: rodina, podnikání, politika*, publikovaném v kolektivní monografii *Fenomén Ringhoffer*, narážel na nesourodost přístupů v rámci konceptu „family business history“, což v souvislosti s kolektivní monografií tohoto typu platí navýsost. Každý z autorů (často historiků

2 Státní oblastní archiv v Praze, Velkostatek Kamenice – Velké Popovice, 1628–1945.

3 Ke grantovému projektu a jeho výsledkům viz *Historie firmy Ringhoffer 1848–1945 (Rodina a podnikání)*, Starfos, GA14-19640S [online], [cit. 5. března 2023], <<https://starfos.tacr.cz/cs/project/GA14-19640S#project-results>>.

zaměřujících se na hospodářské dějiny) výše popisované publikace se na téma díval pohledem svého oboru a vytyčenou metodologií. V případě druhé knihy, monografie *Ringhofferové*, dostali autoři příležitost stanovit si jasné cíle a postupy.

„Family business history“ není v českém prostředí neznámý pojem. Ostatně, jak Hlavačka připomíná, právě rodinné podnikání je nejstarším typem podnikání vůbec. V teoretické rovině je připomínána často, aktivně se jí však věnuje jen pár historiků, a to zejména v souvislosti s opakujícími se jevy. Není to ovšem jen tím, že zdroje na rekonstrukci dějin podnikatelských rodin nejsou, jen se jim skutečně systematicky dosud nikdo nevěnoval. Pozornost byla zaměřena na samotnou výrobu, ekonomické vazby podniků a teritoriální význam. To jsou ostatně jevy, k nimž lze relativně snadno dohledat archivní prameny sekundární povahy. V případě rekonstrukce rodinného vývoje je to se zdroji o mnoho složitější. Milan Hlavačka si pro aplikování konceptu „family business history“ mohl jen stěží vybrat vhodnější rodinu, než jsou Ringhofferové. Autoři deklarují, že monografie je založena především na archivních pramenech, což potvrzuje i nejrozsáhlejší třetí a dále čtvrtá kapitola, které vedle textů autorů sestávají z prepisů archiválií osobní, podnikové i úřední povahy. Edice archivních pramenů a dokumentů mají za úkol dokreslit syntetickou a analytickou část textu. Právě dochované množství a ucelenost archivních dokumentů povahy jak osobní, tak i podnikové a hospodářské je známkou vhodného výběru rodiny Ringhofferů pro zmíněný koncept.⁴ Archivní fondy původních rodinných podniků se jen málokdy dochovaly v podobě, jakou mají ringhofferovské fondy, a kombinace s dokumenty osobní povahy, kterými disponují fondy velkostatků, je vůbec vzácná. Za pomoci primárně archivních pramenů se autoři pokusili rozklíčovat rodinné vztahy a nastínit ekonomické motivace jednání jednotlivých členů rodiny. Podnikání rodiny bylo zasazeno do širších politických a ekonomických souvislostí. Oproti první publikaci věnující se Ringhofferům

4 Základními fondy jsou Velkostatek Kamenice – Velké Popovice a Ringhoffer, které spravuje Státní oblastní archiv v Praze, a fond Firma Ringhoffer v Archivu Národního technického muzea.

nebyla pro autory s ohledem na koncept „family business history“ výroba v rámci trhu primárním předmětem zájmu, naopak zkoumali sociální status a povahu rodiny jak uvnitř, tak i v prezentaci a chování navenek či v identitě podniku.

Pro aplikovaný koncept je pochopitelně zajímavá i sama rodina. Jednalo se o významné podnikatele, velkostatkáře i politiky, kterým na začátku působení v českých zemích stačila znalost řemesla a na konci vedli rozsáhlé podnikatelské impérium. Představitelé rodiny se zapojovali do politického dění od nejnižších samosprávních funkcí až po zemskou úroveň. Badatelsky atraktivně však nepůsobí pouze rodina jako celek, ale i mnozí jednotliví členové rodiny. Za všechny lze připomenout zkrachovalého podnikatele Viléma Ringhofferů či Hanuše Ringhofferů, který zemřel roku 1946 v sovětském zajateckém táboře coby kolaborant a nepřítel státu. Zároveň to byla poslední osobnost rodiny spjatá s podnikáním v Čechách.

V první kapitole *Historický a metodologický úvod* Milan Hlavačka představuje zahraniční přístupy k problematice „family business history“ a připomíná specifický vývoj historie podniků u nás, který vychází jak ze znárodnění hospodářství, tak i z absence skutečného historického výzkumu podniků v období socialismu. Nelze než souhlasit s jeho odůvodněním, proč zde disciplína „family business history“ není rozšířena a proč po ní ani není poptávka z řad existujících podniků, jako je tomu v zahraničí. První kapitola je dobře uchopena, vysvětlena i prezentována. Metodologický koncept je srozumitelný.

Druhá kapitola, nazvaná *Přehledná historie podnikání rodiny Ringhofferů*, se zaměřuje na podnikání rodiny od jejího usazení v Čechách až po poslední zástupce podnikatelů. Jsou zde vysvětleny a popsány jevy, jako je zřízení rodinné rady, tedy centralizace podnikání Ringhofferů, a zapojení jednotlivých členů rodiny, společníků výhradně z řad mužských příslušníků rodiny. V popisu vývoje podnikání je kladen důraz na podstatné milníky a čelné představitele rodiny. Kapitola zhodnocuje úspěšnost a chování podniku na trhu v kontextu hospodářského a politického vývoje. Podrobně se věnuje složitému řízení podniku v roce 1897, sjednocenému pod firmu F. Ringhoffer, a jeho dílčím částem. Rozvedena je i výše zmíněná problematika

smíchovského podniku z pohledu urbanismu města, zprůmyslnění Smíchova, stejně jako spolupráce a napojení na Živnostenskou banku.

Nejrozsáhlejší částí publikace je třetí kapitola, která nese název *Rodina, podnikání a doba: analytické studie, dokumenty a dobová svědectví*. Autoři v ní zasazují informace z konkrétních pramenů do širších souvislostí, přičemž samotnými prepisy archiválií nešetří. Podařilo se jim tak vytěžít podstatné informace z jednotlivých dokumentů a poskytnout je široké veřejnosti. V podobném duchu se nesou i kapitoly čtvrtá (*Ringhofferové a politika*) a pátá (*Nekropole*). Jedná se o rozsahově výrazně menší části knihy, které nepopisují ani tolik vývoj, jako tomu bylo v předchozích kapitolách, ale jsou jakousi sondou popisující v názvu deklarované jevy.

Rovněž tato publikace je velmi výpravná, s rozsáhlou obrazovou přílohou, v níž najdeme i současné fotografie míst spjatých s rodinou Ringhofferů a jejich podnikáním. Typografická podoba citací z pramenů, tedy jejich prepisy, není zcela ideální. Kurzívou je sázen jak text pramene, tak i název, popis a zdroj.

Zejména v druhé recenzované knize se potvrdilo, že „rodinná firma byla velmi pružný podnikatelský subjekt“ (*Ringhofferové*, s. 457). Některým společenským jevům se však s úspěchem postavit nelze. Je nepopiratelným faktem, že činnost rodiny Ringhofferů ovlivnila českou společnost do dnešních dní. Minimálně tomu tak skutečně je ve výrobní sféře a v podobě několika lokalit v čele se Smíchovem. Tematicky nosné téma pojímají obě publikace odlišně, avšak přesto v mnoha případech přicházejí s totožným výkladem. Předností knihy *Ringhofferové* je to, že kromě výše zmiňované koncepční jednotnosti, vycházející z jasně stanovené metodologie, přináší také zasazení tématu do kontextu doby, politického a ekonomického vývoje s ohledem na turbulentní události světového rázu.

Šárka Janotová

**Jiří Smrž, PODÍL CECHMISTRŮ NA SPRÁVĚ
PRAŽSKÝCH MĚST V RANÉM NOVOVĚKU,**
Scriptorium, Dolní Břežany 2021, 176 stran +
16 stran barevné přílohy.

Téma pražských cechů se stává pro Jiřího Smrže příznačným badatelským zaměřením. Na svou knižní prvotinu *Cechy v pražských městech*¹ navázal po pouhých dvou letech další obdobně zaměřenou publikací, která pro změnu sleduje účast cechovních představitelů v raně novověkých městských radách, konkrétně v pražských městech. Jde o problematiku dosud málo prozkoumanou, přestože se historické raně novověkých městských dějin v zápisech městských knih s přítomností cechovních mistrů ve vedení města setkávají. Jak velké procento tyto osoby v radách zaujímaly, které řemeslné obory převažovaly či o jak bohaté cechy šlo, to vše byly stále otevřené otázky.

Odpověď na ně podává alespoň pro Prahu Jiří Smrž ve své knize, která vychází z důkladné a rozsáhlé personální analýzy rozšířených pamětních zápisů o obnovách městských rad z let 1528–1729 na Starém Městě pražském, Novém Městě pražském a Malé Straně, v některých obdobích ovšem jen torzovitě dochovaných. Tyto zápisy obvykle vedle osob zvolených či dosazených do městských úřadů zachycují také přehled cechmistrů jednotlivých cechů, kteří, jak se autor domnívá, bývali při obnovování městských rad rovněž ve svých funkcích potvrzováni. Pravidelně zaznamenaná jména cechmistrů tak umožňují relativně snadno identifikovat původní profesní zaměření konšelů a dalších městských představitelů a úředníků z řad cechovních mistrů, která bychom, odkázáni jen na cechovní písemnosti, znali v mnohem menším rozsahu, nehledě na nepředstavitelnou časovou náročnost samotného sestavování soupisů cechovních představených. I přes toto „usnadnění“ se ovšem autor musel vypořádat s rozsáhlým množstvím údajů obsažených v městských knihách.

1 JIŘÍ SMRŽ, *Cechy v pražských městech od prvních zpráv ve 13. století až do jejich zrušení v roce 1860*, Praha – Dolní Břežany 2019 (= Documenta Pragensia Monographia 37).

Kniha je pro přehlednost rozdělena do dvou celků. První část, nazvaná *Výkladová*, je věnovaná teoretickému přiblížení sledované problematiky a interpretaci prosopografických dat vytěžených z rozšířených zápisů obnovených městských rad. Druhá část, *Přehledová*, pak obsahuje souhrnné a i přes množství údajů srozumitelné, graficky dobře vyvedené tabulky, z nichž vychází interpretační stanovisko první části. Textovou část knihy doplňuje vložená barevná obrazová příloha s ukázkami rozšířených pamětních zápisů o obnově městské rady, s portréty několika cechmistrů činných v městských úřadech a s vyobrazením předmětů upomínajících na cechovní představené.

V úvodu nás autor seznamuje s prostředím říšských měst a přibližuje pražské poměry v pozdním středověku, tedy v době, která předcházela autorem sledovanému období. Dále se vypořádává s dosavadním výzkumem a představuje svůj badatelský záměr. K následnému výkladu o zapojení cechmistrů do pražských úřadů autor přistupuje hierarchicky od těch nejvýznamnějších a nejprestižnějších až po nejnižší složky městské správy. Jednotlivé kapitoly obsahují charakteristiku konkrétního úřadu, jeho obsazenost cechmistry v jednotlivých pražských městech a kvantifikaci (jak ve srovnání s ostatními měšťany, tak v zastoupení konkrétních řemesel či služeb), případně s vloženými přehledovými tabulkami, a dílčí závěr.

Nejprve se autor zabývá úřady obsazovanými panovníkem (kapitola *Cechmířti v zeměpanských úřadech*), které od stavovského povstání v roce 1547 dohlížely na královská města. V zájmu panovníka v nich úřadoval královský (císařský) rychtář, v Praze navíc ještě královský hejtman, ten byl ovšem vždy z řad šlechty. Prosopografický průzkum ukázal, že tohoto vysokého úřadu dosáhli i někteří pražští cechmířti. V celkovém součtu se však jednalo jen o pětinu z celkového počtu, přičemž nejméně byli zastoupeni na Novém Městě pražském. Autor se zamýšlí nad zdánlivým paradoxem, který nastal především na Malé Straně, kdy funkci královského rychtáře zastávali mnohdy i aktivní cechmířti a dostávali se tak nejen do střetu zájmů s vedením vlastního cechu (například tvorba a kontrola cen), ale byli i v přímém rozporu s původním panovníkovým záměrem podřídit cechy vlastnímu doзору. Autor také upozorňuje na odlišnou situaci na Starém Městě pražském, kde se mezi královskými rychtáři vyskytují naopak již vysloužilí cechmířti, mezi nimiž převažovali

nákladníci vaření piva a obchodníci. Autor zde vidí zrod nové raně novověké honorace z těch nejvýznamnějších měšťanů.

Největší prostor je pochopitelně věnován zapojení cechmistrů do úřadů městské samosprávy. Kapitola *Cechmistři v ústředních orgánech městské samosprávy* si všímá zastoupení cechmistrů jak v městských radách, tak ve sboru obecních starších. Analýza pramenů ukázala, že zatímco na Starém a Novém Městě pražském zaujímali místo v městské samosprávě převážně vysloužilí cechmistři, na Malé Straně tomu bylo opačně. Strohé záznamy již autorovi nedávají prostor pro vyhodnocení příčin – zda byl výkon obou funkcí na Novém Městě natolik náročný, že vylučoval jejich souběh, nebo šlo jen o vyloučení případného lobbingu, byť, jak ukázal autor v jiných souvislostech, k ovlivňování ve prospěch určitého řemesla či služeb docházelo i u bývalých, tedy neaktivních cechmistrů. Rovněž prokázal, že i přes určité odlišnosti v jednotlivých pražských městech se jejich profesní zaměření proměňovalo od řemeslníků k naprosté převaze obchodníků a nákladníků vaření piva, kteří převládali v městských radách od poloviny 17. století. Jiný vývoj zachytil autor u obecních starších, kde si povšiml zvýšeného nároku na vzdělání od druhé poloviny 17. století, kterého cechovní mistři nedosahovali, a ztráceli tak možnost se o tyto úřady ucházet.

Následující kapitola *Cechmistři v městských úřadech* sleduje zastoupení cechmistrů ve vybraných orgánech podřízených městské radě. Jedná se zejména o desetipanský úřad s pravomocí menšího soudu, šestipanský úřad spravující obecní majetek, delegované soudy pražských cechů, stavební úřad, správu Karlova mostu, špitálu, záduší, kontrolu trhu, dohled nad výhni a úřad porybného. Na chodu uvedených úřadů se představení cechu (ať už současní, nebo bývalí) podíleli. Autor prokázal, že jejich počet a profesní zaměření často kopírovaly poměry v městské radě a ve sboru obecních starších, třebaže se našly i výjimky. K těm patřilo například zastoupení méně významného cechu formanů a kočích, jejichž představení měli po roce 1650 své místo v šestipanském úřadu Starého a Nového Města, což si autor vysvětluje menším zájmem o úřad ze strany významnějších cechů. Se specializací konkrétních řemesel naopak souzněla účast zedníků, kameníků a tesařů ve stavebním úřadě nebo kovodělných

řemeslníků v dohledu nad obecní výhni. Že odbornost nemusela být vždy předpokladem pro získání místa v takovém úřadu, ukazuje správa městských špitálů, kde pouze Malá Strana počítala v určité době se zastoupením bradýřů, vykonávajících i drobné chirurgické zákroky, zatímco ve zbylých pražských městech se prosadili především měšťané mimo okruh cechovních řemeslníků. S profesní skladbou pěkně koresponduje správa záduší, jejíž obsazení odráží zastoupení jednotlivých řemesel a služeb v pražských farnostech. Další, poměrně stručná kapitola *Cechmistrů v úřadu městského rychtáře* je limitována menším rozsahem dochovaných pramenů, respektive soupisů obnovených rad. I zde autor nachází zastoupení cechmistrů, zejména mezi konšely městského rychtáře.

Na závěr nás autor zavede do prostředí nejnižších městských úředníků, konkrétně těch, u nichž lze najít zastoupení cechovních řemeslníků. V prvé řadě se jednalo o správce čtvrtí, na které se jednotlivá pražská města členila. Dalším příkladem jsou úředníci, kteří měli na starost požární ochranu města. Spojení cechů s protipožárními opatřeními patřilo k běžné praxi, jak vyplývá z požárních řádů nejen v pražských městech. Úkoly přenesené městskou radou na jednotlivé cechy, které přesně specifikovaly jejich součinnost při hašení ohně, svědčí o vnímání cechů jako městské organizace podřízené radě a zapojené do městského života nejen prostřednictvím svých výrobků a služeb nabízených obyvatelům města, ale i nezbytnými zásahy při mimořádných událostech ohrožujících celé město. Autor na základě pramenů dokládá, že na Malé Straně se v tomto úřadě střídali členové různých cechů, kdežto na Starém Městě se alespoň ve druhé polovině 17. století jednalo o kovodělné řemeslníky, kteří běžně pracovali s otevřeným ohněm a díky své specializaci dokázali opravovat kovové části hasicích zařízení. Autorův výzkum dále ukázal, že pokud byla místa nižších městských úředníků obsazena cechovními řemeslníky, obvykle se jednalo jen o řadové mistry, protože tyto posty nebyly natolik lukrativní, aby se v nich angažovali čelní představitelé cechů.

Stěžejní je autorovo konstatování, že v pražských městech přetrvávala v raném novověku cechovní vláda, doložená už v dřívější době. Dále autor prokázal, že na obsazování pražských úřadů se

podíleli představitelé mnoha cechů, byť dříve prestižní potravinářská a textilní řemesla postupně nahradili obchodníci a nákladníci vaření piva. Škoda, že se nic nedozvíme o případné rodinné tradici cechovních řemeslníků a obchodníků v městských úřadech, byť se taková otázka nabízí. To ale nijak nesnižuje přínos knihy jako takové.

Autor někdy možná až příliš akcentuje snahu cechmistrů ovládnout úřad z ryze zištných důvodů. Aniž bychom si dělali přehnané iluze o příčinách, které cechovní mistry vedly k zájmu o post v městském úřadě, je třeba vzít v úvahu kromě snahy o vlastní sebezprezentaci a zvýšení prestiže také chuť účastnit se obecního dění, ať už ve veřejném zájmu, nebo pro dobré jméno řemesla. Ostatně i cechovní artikule nařizovaly cechmistrům dohled nad kvalitou nabízených výrobků či služeb, i když nevíme, jak moc byly v praxi dodržovány. Vztahy mezi dodavateli a odběrateli v každodenním životě (tedy ne ty předepsané cechovními statuty, ale skutečně realizované) však stále dostatečně neznáme a obávám se, že jejich odkrývání už patří k příslovečnému hledání jehly v kupce sena.

Karin Pátrová

Tomáš Sekyrka, ABY ŽIVNOSTI SVÉ K UŽITKU TÍM LÉPE HLEDĚTI MOHLI. SPOLEČENSKÉ POSTAVENÍ A MAJETKOVÉ POMĚRY PRAŽSKÝCH MALÍŘŮ V EPOŠE BAROKA, Archiv hlavního města Prahy, Praha 2021 (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 41), 235 stran.

V pražských městech žilo v 17. a 18. století poměrně značné množství osob, které se živily malířskou profesí. Navzdory tomu, že řada informací o životě i díle pražských barokních malířů již byla v minulosti zveřejněna, lze stále ještě nalézat nové údaje, které významnou měrou pomáhají doplnit celkový obraz každodenního života umělců v uvedeném období. Přínos v tomto směru představuje i recenzovaná publikace, vycházející z disertační práce *Život pražských malířů v 17. a 18. století*, kterou Tomáš Sekyrka obhájil na Ústavu pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v roce 2016.

Pro tištěnou podobu text zkrátil o část věnovanou malbám na fasádách pražských domů, kterou již mezitím publikoval.¹

V úvodní části Tomáš Sekyrka přibližuje téma publikace a seznamuje čtenáře s výsledky studia předchozích badatelů – od jednoho z prvních tuzemských historiků umění Jana Quirina Jahna (1739–1802) až po současné výzkumníky. Upozorňuje správně také na určité nedostatky, které některé publikace vykazovaly, jako především poměrně častou absenci odborného aparátu, která ztěžuje dohledávání a ověřování citovaných archiválií, například v jinak skvělých publikacích historika umění Antonína Novotného (1891–1978).² Autor pak slibuje věnovat se ve své práci pohledu na umělce spíše prostřednictvím okolností, za nichž jejich umělecká díla vznikala, než zaměřením se na samotné obrazy; časově svoji práci s mírnými přesahy vymezuje lety 1620–1780.

T. Sekyrka publikaci rozvrhl do několika částí, z nichž každá se věnuje jinému období ze života malíře – ať už profesního či osobního – a opírá se víceméně o odlišný typ písemných pramenů, které zároveň čtenáři přibližuje. První kapitola se zabývá zásadními okamžiky osobních životů – narozením (respektive křtinami), sňatkem a úmrtím, jež popisuje prostřednictvím výpovědí příslušných farních matrik. Kromě nich autor v této kapitole pracuje také s protokoly staroměstského špitálu U milosrdných. Nově přináší některé informace k sociálním vazbám i společenskému vzestupu některých malířů, zejména Karla Škréty (1610–1674).

Další kapitola obrací čtenářovu pozornost k počátečnímu stadiu profesního života, zabírá se totiž výukou a dalšími okolnostmi, které se vstupem do učení k danému mistru souvisely. Toto téma je

-
- 1 TOMÁŠ SEKYRKA, *Obrazy na domech. Zbožnost a reprezentace na pražských domech v epoše baroka*, in: *Radnice, rynek a tržiště. Místa setkávání, obchodu a reprezentace ve středověkých a raně novověkých městech*, (edd.) KATEŘINA JÍŠOVÁ – JAN HRDINA, Praha – Ústí nad Labem – Dolní Břežany 2017 (= Documenta Pragensia Supplementa 8), s. 271–290.
 - 2 ANTONÍN NOVOTNÝ, *O Praze mládí F. L. Věka, 1757–1792*, Praha 1940; TÝŽ, *Jak život Prahou šel (1576–1830)*, Praha 1946; TÝŽ, *Praha „Temna“*, Praha 1946; TÝŽ, *Z Prahy doznívajícího baroka, 1730–1740*, Praha 1947; TÝŽ, *Naposledy o Praze F. L. Věka*, Praha 1948; TÝŽ, *Praha v květu baroka, 1700–1718*, Praha 1949.

pojednáno především za pomoci zachovacích a výučních listů, případně dokladů k učebním poměrům. Zde autor porovnává údaje z již publikovaných dokumentů, ale zároveň představuje odborné veřejnosti některé dosud neznámé archiválie, jako zachovací list Kristiána Schrödera (1655–1702), Jana Jakuba Rojovského (asi 1675–1719) nebo Adama Quirina Hopfauera.

Možnosti provozování malířské živnosti sleduje následující kapitola, nazvaná *Pražská malířská bratrstva – nehybná beznaděj nebo úctyhodná tradice?* Název je mírně zavádějící, protože o pražské malířské cechy zde primárně nejde. Po nezbytném exkurzu do jejich historie se autor zaměřuje především na štolíře – osoby působící mimo cechovní struktury a tím narušující cechovní privilegia. Představuje je za pomoci seznamů, jež vypracovali v dubnu roku 1693 představení mistři všech tří pražských malířských cechů ve snaze situaci vyřešit. Dokumenty nejsou odborné veřejnosti zcela neznámé, ale přestože v nich figuruje řada malířů zvučných jmen – například Petr Brandl (1668–1735), Michael Václav Halbax (1661–1711), Jan Rudolf Bys (1660–1738) nebo Jan Kryštof Liška (1650–1712), nedostalo se těmto seznamům dosud v plné šíři uspokojivého představení. Vedle štolířů se autor věnuje také dalším způsobům, jak se dalo cechovnímu „područí“ vyhnout, přičemž obsáhleji se zabývá umělci působícími na univerzitě. Tuto možnost ilustruje nejen na zápisech z univerzitních matrik, které publikoval Miloslav Nedoma,³ ale také za pomoci méně známého seznamu studentů z roku 1741, nalezeného Andreou Turjanicovou.⁴ Publikace ale opomíjí jednu z dalších možností úniku před cechovními pravidly, a to působení v cechu takzvaně „pod ochranou“, jež malířům umožňovalo být součástí organizace, ale za poněkud volnějších podmínek v některých oblastech cechovního života (například v případě delší nepřítomnosti

3 MILOSLAV NEDOMA, *Soupis malířů, sochařů a mědirytců, zapsaných v letech 1696–1779 na filosofické fakultě pražské university Karlovy*, Památky archeologické – historie 43, 1948, s. 94–96.

4 ANDREA TURJANICOVÁ, *Pražská malířská bratrstva 1650–1783*, Bakalářská práce Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2003, s. 41–43, 58–75.

ve městě apod.).⁵ Profesionálnímu působení pražských malířů se pak věnuje i další kapitola, která sleduje vztahy umělce a jeho objednavatelů a zákazníků, honoráře a typy zakázek, provoz dílen i obchod s obrazy.

Majetkovými poměry a v souvislosti s tím také společenským postavením pražských malířů se zabývá následující část knihy. Tomáš Sekyrka se v ní soustředí především na údaje z berní ruly, respektive z tereziánského katastru. Právě kritickou revizi posledně uvedeného písemného pramene, kterou autor provedl, lze považovat za nejzásadnější přednost publikace. Dosud využívané výtahy z katastru publikované Bohumilem Matějkou na sklonku 19. století nelze totiž považovat za plnohodnotný zdroj informací.⁶ Sekyrka při revidování katastru prokázal, že na některých místech byla chybně čtena jména umělců a v řadě dalších případů byly relevantní informace naprosto opomenuty. Revidované záznamy tudíž přinášejí nejen nové informace, ale zároveň významně pomáhají přehodnotit i data již známá. Do budoucna by se pak nabízelo doplnit výpověď berní ruly a katastru ještě o neméně zajímavé a velmi podrobné údaje ze soupisů obyvatelstva z let 1770 a 1771, které umožňují zkompletovat informace o rodinných a sociálních vazbách i povoláních mužské populace Nového a Starého Města pražského.⁷

5 Srovnej ŠTĚPÁN VÁCHA – RADKA HEISSLEROVÁ, *Ve stínu Karla Škréty. Pražští malíři v letech 1635–1680*. Antonín Stevens, Jan Bedřich Hess, Matěj Zimprecht, Praha 2017, s. 202.

6 Údaje o malířích v tereziánském katastru viz BOHUMIL MATĚJKA, *Další příspěvek k dějinám pražského baroka*, Památky archeologické 18, 1898–1899, sl. 541–543. Tereziánským katastrem se recentně zabývala PAVLÍNA GOTTSCHNEINOVÁ, *Nové Město pražské ve světle vizitačního protokolu tereziánského katastru z roku 1725*, Pražský sborník historický 47, 2019, s. 77–144; TÁŽ, *Malá Strana a Hradčany ve světle vizitačního protokolu tereziánského katastru z roku 1726*, Pražský sborník historický 48, 2020, s. 103–172.

7 *Popis obyvatelstva hlavního města Prahy z roku 1770 I. Staré Město*, (edd.) EDUARD ŠEBESTA – ADOLF LUDVÍK KREJČÍK, Praha 1933 (= Knihovna rodopisné společnosti československé 4); RADKA HEISSLEROVÁ, *Představitelé malířské profese v soupisu obyvatelstva Nového Města pražského z roku 1770/1771*, Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století 11/1, 2021, s. 41–61. Rukopisy jsou dnes uloženy v Archivu hlavního města Prahy, Sběrka úředních knih a rukopisů, sign. 7933, soupis domů na Novém Městě

Nesporný klad publikace představují přílohy, a to zejména tabulka malířů seřazených podle výše ročního příjmu, srovnávací tabulky vztahující se k bydlišti pražských malířů podle jednotlivých měst s počty i procentuálními podíly v rámci celé Prahy, stejně jako tabulka s průměrnými cenami domů, vše sestavené na základě údajů z tereziánského katastru (příloha č. 3, 5–7). Za zmínku stojí rovněž tabulky představující prostorové rozmístění domů vlastněných a obývaných malíři v jednotlivých pražských městech, které by bylo možné ještě vylepšit připojením legendy s uvedením jmen malířů, kteří v nich žili (s. 185–187, příloha č. 9–11).

Nedostatkem publikace je především absence novější literatury, vydané v době od obhájení autorovy disertační práce. Tomáš Sekyrka sice na některých místech novější literaturu cituje, ovšem nedůsledně a bez zohlednění obsahu, a tudíž nereflektuje některé nové poznatky a souvislosti (například z recentní literatury vztahující se k osobě Petra Brandla či Škrétovým současníkům).⁸ Nepopíratelnou skutečností je, že zdejší umělci nežili v izolaci od okolního světa, naopak byli v mnoha směrech propojeni s dalšími malíři, uměleckými centry i malířskými cechy v rámci středoevropského prostoru.⁹ Nabízelo by se tak porovnání s podmínkami malířů v jiných místech a městech, ať už v českém nebo v zahraničním prostředí, to v recenzované práci bohužel chybí.

Navzdory uvedeným výtkám se jedná o přínosnou publikaci, která se může stát výchozím bodem pro další bádání – nabízí se třeba sledování jednotlivých malířských dílen, přebírání živností, návaznost nejen na dílny, ale i na jednotlivé domy se zavedenými

pražském k roku 1770; sign. 8112 a 8113, soupis mužů na Starém Městě pražském I a II, 1770–1771.

- 8 Petr Brandl: *Život a dílo v archivních pramenech a starší odborné literatuře*, (ed.) JAROSLAV PROKOP, Praha 2016; JAROMÍR NEUMANN, *Petr Brandl*, (ed.) ANDREA STECKEROVÁ, Praha 2016; Š. VÁCHA – R. HEISLEROVÁ, *Ve stínu Karla Škréty*.
- 9 Jako výchozí literatura například pro porovnání malířských cechů a obecněji podmínek pro příslušníky tohoto řemesla ve středoevropském prostoru může posloužit recentně vydaná pětisvazková publikace *Statuta pictorum. Kommentierte Edition der Maler(zunft)ordnungen im deutschsprachigen Raum des Alten Reiches*, (Hrsg.) ANDREAS TACKE ET AL., Petersberg 2018.

ateliéry apod. Publikace by tak neměla chybět v knihovně žádného zájemce o barokní malířství v (nejen) pražském prostředí.

Radka Heisslerová

Mlada Holá – Martin Holý et al., PROFESOŘI PRAŽSKÉ UTRAKVISTICKÉ UNIVERZITY V POZDNÍM STŘEDOVĚKU A RANÉM NOVOVĚKU (1457/1458–1622), Academia – Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i, Praha 2022, 652 stran.

Dějinám pražské univerzity v období fungování pod utrakvistickou správou se věnovali rozliční badatelé již od časů Václava Vladivoje Tomka.¹ Svou monumentální prací na ně mohl navázat kolektiv autorů pod vedením Mlady Holé a Martina Holého, jehož součástí byli dále Marek Ďurčanský, Ivan Hlaváček, Jindřich Marek a Blanka Zilynská. Autoři zaměřili svou pozornost na univerzitní vyučující, označované jako „řádni profesori“ (tj. *magistri actu regentes*, popř. *professores ordinarii*), a to v období od přelomu padesátých a šedesátých let 15. století, kdy byla ukončena konfesionalizace univerzity, jež tak byla zcela ovládnuta utrakvisty. V tomto směru je poněkud škoda, že spodní stanovená hranice nešla hlouběji do středověku, obdobně jako je tomu v případě popularizační monografie Petra Hlaváčka a jeho kolegů *Kacířská univerzita*.² Horní hranici sledovaného časového úseku pak logicky tvoří rok 1622, kdy zemřel poslední utrakvistický rektor Jan Campanus Vodňanský a univerzitu převzal řád jezuitů. Práce autorů je podložena poctivou prací s archivními prameny, uloženými nejen v českých archivech, ale též v muzeích a knihovnách u nás i v zahraničí. Pozornost je věnována i hmotným památkám spjatými s univerzitními profesory (například jejich

1 Z knih vydaných v posledních letech srovnej např. FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016.

2 PETR HLAVÁČEK ET AL., *Kacířská univerzita. Osobnosti pražské utrakvistické univerzity 1417–1622*, Praha 2013.

náhrobníkům). Autoři svou práci opřeli o kombinaci metody komparativní a metody prosopografické a využívali též kvantitativně-analytické postupy.

Vlastní text sestává ze šestnácti kapitol (včetně úvodu, závěru a biogramů). Mezi otázky, jež si autoři kladou, náleží například terminologie označující zkoumané osoby, jejich sociální i geografický původ, národnostní skladba, kariéry a „životnost“ na univerzitě i mimo ni a dokonce i „druhý život“ pozdně středověkých a raně novověkých profesorů. Navzdory utrakvistickému charakteru univerzity na ní v době poděbradské a jagellonské nacházíme v řadách profesorů i katolíky. Co se týče místa původu, většina univerzitních vyučujících až na výjimky pocházela z Českého království, přičemž v jedné třetině se jednalo o rodáky z pražských měst. Profesori pocházející ze zemí mimo České království měli svůj původ obvykle v sousedních zemích (Slezsko, Uhry, Svatá říše římská). Mnozí z vyučujících byli měšťanského původu, někteří dokonce dosáhli nobilitace.

Dalším z častých rysů spojujících pražské profesory bylo studium v zahraničí, minimálně na úrovni imatrikulace, přičemž nejčastějším cílem budoucích pražských učenců byla v 16. století jiná „kacířská univerzita“ v sasko-anhaltském Wittenbergu. Hmotné zabezpečení a prostor k výuce profesorům poskytovaly univerzitní koleje, kapitolami jim věnovanými tak jedna z autorek, Mlada Holá, navázala na svou starší monografii.³ Mnoho pozornosti je věnováno administrativním povinnostem profesorů v rámci Karolina a dalších pražských kolejí, stejně tak správě církevních staveb pod patronací univerzity. Profesorům ovšem univerzitní výuka nijak nenarušovala možnost kariéerně se realizovat i jinde, jak autoři doložili na poměrně velkém počtu příkladů. Jejich pozornosti neunikly ani kariéry někdejších profesorů po opuštění univerzity. Zde totiž obvykle strávili pouze několik let a poté je nacházíme nejčastěji jako městské úředníky či zaměstnance městských obcí. Jsou ovšem známy i případy, kdy se bývalí profesori na univerzitu opět vraceli. Nezřídka se bývalí profesori také stávali mecenáši univerzity.

3 MLADA HOLÁ, *Studentské koleje pražské univerzity v pozdním středověku a raném novověku. Dějiny – správa – úřední písemnosti (do roku 1622)*, Praha 2018.

V případě některých profesorů lze rekonstruovat jejich vlastní knižní fond, jiní byli sami literárně činní, a proto se nám do dnešní doby dochovalo přibližně 200 děl z jejich pera. Důležitým prvkem života univerzitních profesorů byl kontakt s učiteli na zahraničních univerzitách; vyučující na pražské alma mater udržovali nejintenzivnější styky s učiteli z již zmíněného Wittenbergu. Z rozličných pohledů se autoři zaměřují také na téma umírání a pohřbívání univerzitních profesorů, přičemž hojněji využívají i jiné než psané prameny. Zobecnující kapitoly ovšem vycházejí převážně z reálií 16. a časného 17. století, pro starší období nejsou dochovány relevantní prameny.⁴

Téměř polovinu celé práce (bez bibliografie a rejstříků) zaujímají biogramy univerzitních profesorů (s. 253–487). Prosopografie je tak navázána na obecně pojaté kapitoly.⁵ Struktura jednotlivých biogramů je vždy stejná, univerzitní profesori jsou řazeni dle příjmi či místa původů, případně predikátu, a po základních biografických datech (datum a místo narození a úmrtí) následuje stručná biografie s důrazem na vztah k univerzitnímu prostředí (studia i pedagogické působení) a literární dílo. Nejsou ovšem opomenuty ani další známé údaje, například rodinné vztahy (jsou-li známy) či kariéry po opuštění univerzitního prostředí. Následuje vždy seznam archivních pramenů (ve zkratkách), edic a literatury k příslušným heslům. K biogramům lze mít pouze drobné výhrady, například u mistra Jana Paška z Vratu není zmíněna poměrně zásadní studie Matouše Vanči, věnovaná Paškovu negativnímu obrazu v soudobé publicistice.⁶ S ohledem na množství veškerých využitých zdrojů se ovšem jedná o nedostatky zcela marginální, jež nikterak nesnižují celkovou vysokou úroveň práce. Současně je třeba kladně hodnotit práci autorů na biogramech, navzdory okolnosti, že práce vznikala v čase

4 Nabízí se srovnání s klasikou prací ZIKMUNDA WINTERA, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století*, Praha 1899.

5 Srovnej JIŘÍ STOČES, *Prosopografie – od nadšení ke skepsi a zpět*, Český časopis historický 110/3–4, 2012, s. 765–775.

6 MATOUŠ VANČA, *Veliké strašidlo, Herodes a mrcha ohyzdná. Mistr Jan Pašek z Vratu jako archetypální padouch v kontextu soudobých stavovských a konfesních konfliktů*, Historie – Otázky – Problémy 12/2, 2020, s. 76–89.

koronavirové pandemie, kdy byla většina paměťových institucí uchovávajících historické prameny uzavřena.

Jak již bylo naznačeno, jedním z drobných úskalí knihy je spodní hranice jejího chronologického vymezení, zejména s ohledem na nejrozsáhlejší kapitolu obsahující biogramy. Pro období let 1348–1409 má pražská univerzita svůj biografický slovník,⁷ léta 1409–1457/1458 ovšem zůstávají pro poznání univerzitních pedagogů mezerovitá.⁸ Přinejmenším lze do budoucna doufat v pokračování výzkumu autorů, které by tento nedostatek napravilo. Zároveň lze souhlasit s konstatováním v závěru monografie, že v případě některých sledovaných jednotlivců bude i dále možné prohloubit poznání jejich životních osudů.

Pro poznání dějin Prahy má kniha význam hned v několika směrech. Umožňuje pro sledované období rekonstruovat, odkud proudily do Prahy nové intelektuální elity a početně tak navyšovaly skupinu profesorů pražského původu. Z pragensiálního hlediska má patrně největší význam kapitola o paralelních a následných kariérách profesorů, kupříkladu činnost profesorů v pražských kostelích či v dolní konzistoři. Administrativní činnost ve správě pražských měst, typická pro univerzitní profesory, byla práce písářská, jíž se věnoval například Jan Campanus Vodňanský v letech 1606–1607 na Novém Městě pražském. Někteří univerzitní pedagogové působili jako vychovatelé či učitelé v pražských soukromých latinských školách, takovým byl i Matouš Collin z Chotěřiny. Profesoři zabývající se lékařstvím se pak v Praze věnovali nad rámec výuky i soukromé léčbě pacientů a farmakologii. Během vyřizování svých posledních záležitostí profesoři nejvíce mysleli na obdarování pražských kolejí, místem jejich poslední odpočinku byly nejčastěji kaple Božího Těla a Betlém. Zdrojem příjmů univerzitních profesorů byly mimo poplatků za zkoušky i peněžní a naturální dávky z kolejních vesnic, které se dnes často nacházejí na území Velké Prahy.

7 JOSEF TRÍŠKA, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409 / Repertorium biographicum Universitatis Pragensis praehussiticae 1348–1409*, Praha 1981.

8 Pro léta 1437–1448 existuje nepublikovaná práce PAVEL KOTAU, *Mistři pražské artistické fakulty v letech 1437–1448*, Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2011 (medailony se nacházejí na s. 39–82).

Práce je velice zdařilým a inspirativním dílem, které jistě najde odezvu i mimo úzký okruh zájemců o dějiny univerzity a vzdělanostní. Metodologicky lze obdobně postupovat při poznávání jakéhokoliv jiné pramenně podchytitelné kompaktní skupiny. Kniha se zcela určitě stane jedním z pilířů dalšího poznávání pozdně středověké a raně novověké pražské univerzity a kdokoliv, kdo se v budoucnu bude chtít zabírat problematikou pražského profesorstva v 15. až 17. století, bude se muset se závěry této práce vyrovnat.

Jan Boukal

**ENTSCHEIDUNGSFINDUNG IN SPÄTMITTELALTERLICHEN GEMEINSCHAFTEN,
(Hrsg.) Wolfgang Eric Wagner, Vandenhoeck
& Ruprecht, Göttingen 2021 (= Kulturen des
Entscheidens, Bd. 8), 247 stran.**

Pořadatelé konference, která se odehrála ve dnech 14. a 15. června 2018 na univerzitě v německém Münsteru, vybrali pro své setkání poněkud netradiční, nicméně velice důležité badatelské téma, a to způsoby, kterými v minulosti různá společenství či komunity dospívaly ke svým rozhodnutím. Už tak velice zajímavý námět konference zajisté ještě získává na atraktivitě časovým vymezením. Tím je totiž období pozdního středověku. Poznat a přesně popsat způsoby rozhodování určitých společenství či institucí je často obtížné i pro mnohem mladší období, pro které zpravidla disponujeme lépe dochovanou pramennou základnou. Jak lze tedy tuto problematiku bádát ve starším období a jaké prameny vůbec pro takový výzkum lze využít? Titul sborníku, který z tohoto vědeckého setkání vzešel, tak musí být (stejně jako jeho obsah) pro mnohé zahraniční, ale bezesporu i tuzemské badatele mimořádně lákavý.

Přesvědčení o atraktivitě námětu nás neopustí ani při pohledu do obsahu sborníku. Již při jeho letmém porovnání s programem původní konference zjistíme, že vydaná publikace obsahuje až na jedinou výjimku všechny prezentované příspěvky. Zmíněnou výjimkou je příspěvek Sebastiana Kubona o způsobech rozhodování v Německém řádovém státě v době kolem roku 1400. Určitou kompenzací za tuto bezesporu zajímavou a přínosnou stať se stal jeden příspěvek, který na konferenci samotné naopak prezentován nebyl. Je to studie hlavního organizátora konference a editora sborníku Wolfganga Erica Wagnera, představující exkurz do poměrů na vídeňské artistické fakultě.

Konference i sborník jsou dalším výstupem několikaletého projektu *Kulturen des Entscheidens*, konkrétně sborník je v pořadí již osmým svazkem stejnojmenné edice.¹ Nevím, do jaké míry ovlivnili pořadatelé konference složení referentů i výběr jednotlivých příspěvků, nicméně výsledkem je mimořádně zajímavý soubor případových studií. Ty na konkrétních událostech představují rozhodovací mechanismy poměrně široké škály pozdně středověkých obcí či komunit. Publikace tak do určité míry působí spíše jako kolektivní monografie než jako konferenční sborník. Pokud to byl původní záměr Wolfganga Erica Wagnera, nezbyvá než mu k výsledku pogratulovat. Svým obsahem sborník plně a beze zbytku naplňuje zvolený název.

1 Prvním svazkem této edice je publikace *Kulturen des Entscheidens. Narrative – Praktiken – Ressourcen*, (Hrsg.) ULRICH PFISTER, Göttingen 2017; dalšími svazky v řadě jsou: *Politisches Entscheiden im Kalten Krieg. Orte, Praktiken und Ressourcen in Ost und West*, (Hrsg.) THOMAS GROßBÖLTING – STEFAN LEHR, Göttingen 2020; *Mythen und Narrative des Entscheidens*, (Hrsg.) MARTINA WAGNER-EGELHAAF – BRUNO QUAST – HELENE BASU, Göttingen 2020; *Semantiken und Narrative des Entscheidens vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, (Hrsg.) PHILIP R. HOFFMANN-REHNITZ ET AL., Göttingen 2021; *Unterstützung bei herrscherlichem Entscheiden. Experten und ihr Wissen in transkultureller und komparativer Perspektive*, (Hrsg.) MICHAEL GRÜNBART, Göttingen 2021; *Zukunft entscheiden. Optionalität in vormodernem Erzählen*, (Hrsg.) SUSANNE SPRECKELMEIER – BRUNO QUAST, Göttingen 2022; *CLAUDIA ROESCH, Wunschkinder. Eine transnationale Geschichte der Familienplanung in Westdeutschland*, Göttingen 2021.

Nyní se už pojďme blíže podívat na obsah jednotlivých příspěvků. V prvním příspěvku se Enno Bünz věnuje procesům rozhodování v pozdně středověkých katedrálních a kolegiálních kapitulách. Jestliže jsem předestřel, že sborník je souborem případových studií, tak hned již tento první příspěvek se z tohoto schématu vymyká. Jeho autor představuje zvolenou problematiku na výběru katedrálních a kolegiálních kapitul na území Svaté říše římské. Obsáhnout takto obrovské množství v rámci sborníkové statě přirozeně nebylo možné (sám autor píše, že takových kapitul bylo v říši ve středověku přes sedm set), nicméně takto široké vymezení umožnilo autorovi využívat torzovitě dochované prameny k jednotlivým kapitulám. Široký záběr studie autor neomezil časově ani geograficky, nýbrž pramenně. K rekonstrukci rozhodovacích procesů využil takřka výhradně dochované kapitulní protokoly. Do jeho zorného pole se tak dostávají zejména katedrální kapituly v Mohuči, Kolíně nad Rýnem, Kostnici, Špýru, Vratislavi a Lübecku.

Druhý příspěvek, jehož autorem je Andreas Rütther, do určité míry navazuje na předešlou studii a přibližuje fungování benediktinských klášterů, a to konkrétně těch, které byly od roku 1444 sdruženy v tzv. bursfeldské kongregaci. Příspěvek se soustředí na okolnosti vzniku kongregace a zejména pak na utváření vnitřního chodu (včetně rozhodovacích orgánů) v rámci této unie vybraných západoněmeckých, nizozemských, belgických a lucemburských, ale i dánských konventů.

Třetí statí se již přesouváme do městského prostředí. Její autor Franz-Josef Arlinghaus zaměřil svou pozornost na Kolín nad Rýnem. Ústředním motivem příspěvku se stala problematika roztržité jurisdikce (respektive právní exempce) v městském prostoru a hlavní protagonist, student Johann up dem Weyge, který byl roku 1480 zatčen na příkaz městské rady pro mnohočetné krádeže. Proti zatčení příslušníka akademické obce se však záhy ohradili představitelé kolínské univerzity. Tento konkrétní příklad vytváří zajímavou historickou kulisu pro pojednání o skupinách osob, na něž se v minulosti vztahovala právní exempce z městského práva. Jako jednu z těchto skupin autor jmenuje i cechovní organizace, které v minulosti rovněž disponovaly soudními pravomocemi nad svými členy. To vytváří elegantní propojení tohoto a nadcházejícího příspěvku.

Tím je stať Sabine von Heusinger, pojednávající o procesech rozhodování u městských cechů. Autorka k tomu využívá své bohaté dosavadní poznatky získané systematickým studiem profesních organizací ve Štrasburku. Základem jejího výzkumu se staly dochované zprávy o sporech, které mezi sebou jednotlivé cechy vedly, a to nejčastěji o vzájemné vymezení monopolů mezi organizacemi podobných profesí. Ve Štrasburku bylo možné využít spory mezi maloobchodníky, prodejci ovoce a sýrů, a dále pak provazníky a obchodníky se starým oblečením. Od těchto příkladů lokálních sporů a s nimi souvisejících způsobů jejich řešení (a tedy i nalezení rozhodnutí) postupuje Sabine von Heusinger přes další doložené spory i k takovým případům, kdy bylo zapotřebí rozsoudit cechy rozdílných měst.

Posledním příspěvkem z prostředí pozdně středověkých měst je stať Philippa Höhna věnovaná problematice rozhodování (v pojetí autora spíše neschopnosti dobrat se rozhodnutí) v hanze. Autor zvolené téma rozebírá na poměrně konkrétním příkladu, kterým se staly problémy s proplutím úžinou Öresund kolem roku 1440. Třebaže námět studie by mohl vzbudit dojem, že se jedná pouze o drobný vhled do jednoho z řady problémů hanzovních měst, právě komplikace na spojnici mezi Baltským a Severním mořem krásně ilustruje v mnoha ohledech těžkopádnost rozhodovacích mechanismů tohoto městského společenství. Navíc autor o této problematice referuje v širších dějinných souvislostech, takže se jedná o vůbec nejobsáhlejší příspěvek ve sborníku.

V pořadí šestá stať se snaží uchopit zkoumanou problematiku poněkud z jiného konce: Frank Rexroth v ní zkoumá společenské dopady rozhodovacích procesů. Spolu s autorem se tak navracíme do prostředí scholastiků v 11. století a hledáme příčiny, ale zejména dopady osobních rozhodnutí. Středobodem příspěvku je fenomén poustevnictví, se kterým souvisí i případ hraběte Évrarda von Breteuil a jeho dvojníka (k čemuž uvozuje název stať).

Další studie nás svým způsobem vrací do městského prostředí, ale přesouváme se již na univerzitní půdu. Jedná se o již zmíněný příspěvek Wolfganga Erica Wagnera, pojednávající o artistické fakultě vídeňské univerzity na přelomu 14. a 15. století. Ústředním momentem studie se stává systém přidělování přednášek, na jehož příkladu autor popisuje jednotlivé orgány fakulty i jejich rozhodovací

mechanismy. Pro tuzemské badatele není bez zajímavosti, že v této stati se na mnoha místech zmiňuje pražská univerzita a její příslušníci, byť autor využívá výhradně německy psanou literaturu. Ačkoliv název příspěvku akcentuje přelom 14. a 15. století, autor se věnuje postupnému etablování artistické fakulty již od samotného založení vídeňské univerzity v roce 1365.

Poslední dvě studie sborníku nás opět přivádějí do církevního prostředí. Rita Steckel a Willem Fiene se ve své stati zaměřili na problematiku inkvizice a na to, jak na její rozsudky v některých vyhocených případech reagovala jednotlivá společenství (doslova se zde mluví o jejich mobilizaci). Za příklad si autoři zvolili události, které se odehrály roku 1299 v Bologni a v letech 1337–1338 v jihofrancouzském Béziers. Na závěr sborníku byla zařazena studie Jürgena Dendorfera o způsobech nalézání rozhodnutí na pozdně středověkých církevních koncilech, a to na konkrétním příkladu koncilu, který se v letech 1431–1449 konal v Basileji.

Jak jsem už napsal v úvodu, sborník působí uceleným dojmem a lze jej tak v mnoha ohledech prezentovat jako kolektivní monografii, která nám postupně představuje jednotlivé typy pozdně středověkých společenství a na základě vhodně zvolených pramenů rekonstruuje způsoby, jakými jejich příslušníci nalézali shodu v konkrétních dějinných situacích. V podstatě jedinou výjimku tvoří stať Franka Rexrotha, jejíž obsah přece jen poněkud vybočuje z chronologického vymezení zkoumaného tématu.

Navzdory dobře postavenému schématu konference i sborníku – a vlastně také velice zajímavému celkovému způsobu zpracování zvolené problematiky – se mi při čtení jednotlivých příspěvků neustále vracela na mysl jedna otázka: nakolik jsou uvedené příklady skutečně reprezentativní pro určitý typ společenství? Nejedná se spíš o svého druhu „slepenec“ náhodně vybraných příkladů napříč německými oblastmi Svaté říše římské? S každým přečteným příspěvkem však nabývalo jistoty mé přesvědčení, že kolektiv autorů (respektive referentů), ať už byl jejich výběr dílem náhody, nebo výsledkem snah organizátorů konference, je zárukou kvalitně zpracovaných (metodicky i výběrem pramenů) analytických studií. Ve většině případů se ostatně jedná o věhlasné osobnosti historické vědy, dlouholeté badatele a profesory předních německých pracovišť.

Na závěr tak nezbyvá než publikaci vřele doporučit pozornosti tuzemských badatelů a sborník brát jako inspiraci pro některý z dalších chystaných projektů, popřípadě konferencí.

Jiří Smrž

**Jana Čermáková et al., KATALOG PEČETÍ
ARCHIVU MĚSTA BRNA 1/1 1208–1348, Archiv
města Brna, Brno 2021, 365 stran.**

**Jana Čermáková et al., KATALOG PEČETÍ
ARCHIVU MĚSTA BRNA 1/2 1350–1410, Archiv
města Brna, Brno 2021, 383 stran.**

V roce 2021 vyšel v rámci ediční řady *Fontes brunenses* v pořadí druhý svazek, který veřejnosti zpřístupňuje prameny z fondů a sbírek Archivu města Brna.¹ Jedná se o první díl velkolepě pojatého projektu *Katalog pečetí Archivu města Brna*, který by měl badatelům postupně představit dochovaný sfragistický materiál (konkrétně pečeti na listinách, mandátech a listech) této instituce do roku 1526. Bohatství brněnského městského archivu v tomto ohledu je natolik impozantní, že i samotný první díl o časovém rozsahu let 1208–1410 je rozdělen do dvou svazků. Pojdme si nyní celý projekt, a především jeho první díl, blíže představit.

Každý badatel, který se věnuje sfragistice, ví, že hledání materiálu této pomocněvědné disciplíny je komplikováno zejména špatným stavem dochované pramenné základny a neméně i staršími pořádacími způsoby paměťových institucí k památkám tohoto typu. Mluvíme-li o sfragistickém materiálu, máme na mysli buď typáře (pečetidla a v mladším období i raznice, štočky či razítka), nebo samotné pečeti (či jiné ověřovací nástroje vzniklé využitím výše

1 V prvním svazku této řady byla zpřístupněna korespondence Arna Nováka s Marií Veselíkovou, viz *Krb neporušitelného přátelství. Korespondence Arna Nováka a Marie Veselíkové*, (ed.) MILENA ŠUBRTOVÁ, Brno 2015 (= *Fontes brunenses* 1).

jmenovaných forem typářů).² S ohledem na trojrozměrný charakter typářů nalézáme velký počet těchto památek především v muzeích, často byly v minulosti předávány (spolu s dalšími písemnostmi původce) i do archivů. Zde tak začaly vznikat podle pertinečního pořádacího principu specializované sbírky pečetidel či obecněji typářů, později byly podle zásad provenienčního principu ponechány ve fondech jednotlivých původců. Třebaže i Archiv města Brna má svou sbírku typářů, pečetidel a razítek, tento soubor obsahuje zpravidla mladší materiál (nejstarší typáře pocházejí „až“ z 15. století). Autoři zde prezentovaného katalogu se proto zaměřili na druhou – a v tomto případě i cennější – skupinu sfragistického materiálu, kterým jsou pečeti.

Ani u pečetí není situace s jejich uložením snazší. V celé řadě paměťových institucí, ať už se jedná o archivy či muzea, vznikly specializované sbírky pečetí; v některých případech jsou tyto sbírky výsledkem soustavné sbírkové činnosti některého badatele (například Sedláčkova sbírka pečetí uložená na Katedře pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy). Součástí těchto sbírek jsou buď sádrové odlitky pečetidel, nebo novodobé otisky pečetidel. Leckdy v nich však nalezneme rovněž i pravé pečeti, které se v průběhu času samovolně oddělily od svého původního nositele (listiny či listu) nebo v horším případě byly od originálu samotnými sběrateli úmyslně odděleny. Taková pečeť totiž ztrácí velkou část své výpovědní hodnoty. Tato ztráta je nejvíce patrná při dataci vzniku typáře, neboť datace listiny, na níž nacházíme jeho nejstarší otisk, nám umožňuje přesněji datovat jeho vznik. Obdobně výskyt nejmladšího dochovaného typáře blíže vymezuje dobu, po níž majitel pečetí žil či působil v nějaké funkci. U institucí pak dokládá vývoj pečetního obrazu a v případech měst někdy i vývoj znaku města.

Dalším místem, kde můžeme pečeti najít, jsou fondy a sbírky, ve kterých jsou uloženy listiny a listy dodnes obsahující tento typ ověření. Listinný a aktový materiál můžeme nalézt jak ve fondech jednotlivých

2 Za třetí typ sfragistického materiálu lze do určité míry považovat i sbírky kreseb pečetidel a pečetí.

původců, tak i ve specializovaných sbírkách listin a listů. To je ostatně i případ Archivu města Brna, kde je jedním z kmenových souborů Sbíрка listin, mandátů a listů (fond A 1/1, Sbíрка listin, mandátů a listů). A právě pečeti v této sbírce, která obsahuje listinný materiál od počátku 13. století, se staly předmětem pozornosti tvůrců katalogu.

Rozhodnutí zpřístupnit tento materiál formou katalogu se mi jeví ve všech ohledech jako správné. Jak samotní autoři v úvodu uvádějí, podrobně studovat pečeti lze (i v dnešní době postupující digitalizace) pouze po předložení originální písemnosti. Z prosté fotografie vyvěšené ve webovém katalogu archivu bez bližších údajů (zejména měřítka) nelze mnohdy vyčíst všechny potřebné informace pro podrobné studium této materie. Z vlastní zkušenosti navíc vím, že fotografie nejsou vždy zcela kvalitní (záleží i na správném nasvícení pečeti), což výrazným způsobem znemožňuje správné čtení opisu či nápisu (popřípadě exergu). V hodnoceném katalogu máme však všechny tyto informace zpracované autory, kteří pracovali s originálními pečetěmi, a doplňující fotografie s měřítkem a často v nadstandardní velikosti. To nám umožňuje udělat si představu o konkrétní pečetí, aniž bychom ji museli mít fyzicky v ruce. Tak lze v první řadě velmi efektivně nahradit předkládání originálů těchto nejstarších pečetí a zamezit jejich další degradaci.

A proč je vůbec důležité zpřístupňovat sfragistický materiál uložený v jednotlivých archivech? Odpověď je velice jednoduchá a do značné míry navazuje na můj dřívější výklad o místech uložení sfragistického materiálu, konkrétně listin s pečetěmi. Velká část pečetí se nenachází v archivu či fondu svého původce (tedy majitele pečeti), nýbrž v archivu či fondu příjemce. Nejednou jsme při hledání pečeti odkázáni právě na katalogy jednotlivých archivů, které badatelé zpřístupňují svůj sfragistický materiál. A v případě Sbířky listin, mandátů a listů Archivu města Brna lze bez přílišné nadsázky říci, že tento katalog je nenahraditelný. Autoři v úvodu píší, že „z tohoto hlediska je bezesporu jedním z nejvýznamnějších archivů v České republice Archiv města Brna“, a já s tímto tvrzením po seznámení s obsahem prvního dílu katalogu plně souzním.

Mezi pečetěmi, které jsou zde prezentované, přirozeně dominují osoby a instituce z Brna a okolí. Krásné exempláře pečetí markrabat

a markraběnek doplňují špičatě oválné pečeti církevních institucí takřka z celé Moravy (zejména pak olomouckého biskupství). Od 14. století přibývají ve větší míře i pečeti šlechticů, a dokonce i jednotlivých brněnských měšťanů. V tomto ohledu je již tento první díl významným přínosem do sfragistiky (a někdy i heraldiky) panovnícké, církevní, šlechtické a měšťanské. Mezi příslušníky královských rodů nenacházíme „jen“ markrabata, ale i české krále. V jejich případech jsou zastoupeny jak pečeti majestátní, tak rovněž z učebnic a příruček notoricky známé pečeti jezdecké. Vzhledem k této skutečnosti je Sběrka listin, mandátů a listů brněnského městského archivu a v ní obsažené dochované pečeti nesmírně cenná. To vše jen podtrhuje význam a přínos jejich katalogu pro historické bádání. Vydavateli písemností nebyly pouze tuzemské instituce a jejich představitelé, ale rovněž zahraniční. K významu celého souboru přispívá i několik desítek papežských bul.

Formulář pro popis pečeti je, jak píší v úvodu samotní autoři, výsledkem několikaleté práce a byl navržen tak, aby byl stejný pro všechny díly katalogu. To znamená, že zohledňuje nároky pro popis pečeti z druhé poloviny 13. století i těch z počátku 16. století. Zvolený formulář se mi zdá vhodný a splňuje všechny požadavky sfragistického bádání. Osobně bych rád ocenil, že pečeti nejsou „odtrženy“ od písemností, respektive že jsou v maximální míře zachovány vazby mezi pečeti a písemností. To se projevuje například v rubrice, v níž je zachyceno jméno majitele pečeti ve tvaru, v jakém vystupuje v textu listiny. Dále je reflektováno pořadí pečeti na písemnosti a listina jako taková je rovněž registována. Ačkoliv se tento postup může zdát jako samozřejmý, opak je bohužel pravdou. I nadále vznikají publikace, kde pečeti (jejich obraz a popis) tvoří jádro výzkumu a písemnost ve výkladu figuruje pouze jako prostředek jejich datace. Vazba pečeti na celý soubor listin je rovněž vyjádřena rozpětím let, v nichž je tento typ pečeti doložen u písemností Archivu města Brna.

Pečeti jsou (stejně jako listiny ve sbírce) řazeny chronologicky. Autoři katalogu se rozhodli zpřístupnit všechny dochované pečeti v tomto archivním souboru, proto můžeme některé pečeti nalézt v několika exemplářích na několika místech katalogu. Toto rozhodnutí hodnotím velmi pozitivně, neboť někdy je snahou autorů

katalogů vybrat od stejného původce pouze ten nejzachovalejší exemplář. Každá písemnost má své označení ve formě římského čísla, jednotlivé pečeti na stejné písemnosti jsou pak odlišeny číslovkami arabskými. Pokud má pečeť avers a revers, byl vyhotoven katalogový záznam pro každou stranu zvlášť, což se do označení promítá písmeny „a“ a „r“. Zvolený systém považuji za velice účelný. Usnadňuje orientaci v katalogu i v připojených rejstřících, které neodkazují na číslo strany, ale na číslo katalogového záznamu.

Obě části prvního dílu katalogu jsou opatřeny totožnými rejstříky. Fungují tak v podstatě jako samostatné publikace, až na to, že rejstříky zahrnují odkazy i na písemnosti v druhé knize. Ke katalogu je připojen rejstřík lokalit a rejstřík pečetitelů. Tyto dva rejstříky by patrně pro základní vyhledávání plně postačovaly, nicméně autoři připojili rovněž rejstřík míst vydání písemností a všeobecný jmenný rejstřík, jenž odkazuje i na osoby v regestech písemností. Z katalogu se tak stává velice užitečná pomůcka i pro práci se Sbírkou listin, mandátů a listů. To ovšem platí jenom do určité míry, neboť katalog obsahuje registry pouze těch písemností ze sbírky, na kterých se dochovala pečeť. Seznam zkratk, edic, regestářů a odborné literatury se pak nachází pouze na konci druhé části prvního dílu.

Musím se přiznat, že jsem po celou dobu tajně doufal, že v katalogu naleznu písemnost s pečetí některého z pražských měst. Písemnost, která by byla opatřena dosud neznámým typem pečeti nebo která by vrhla více světla na dataci některého z nejstarších dochovaných městských typářů. Ačkoliv se toto mé očekávání nenaplnilo, je tento moment tím největším přínosem všech soupisů pečeti, které vydávají jednotlivé archivy.³ Třebaže brněnský katalog není prvním počinem svého druhu, rozhodně patří mezi nejzdařilejší. Jak kvalitním obrazovým doprovodem, tak poctivě odvedenou prací při zpracování jednotlivých položek. Snad se pražské pečeti dočkáme v některém z dalších dílů.

3 Z těch nejzdařilejších uvedme alespoň katalog pečeti východočeských archivů a muzeí, viz *Pečeti a pečetidla východočeských archivů a některých muzeí 1226–1620. Katalog*, (edd.) TOMÁŠ ŠIMEK ET AL., Praha 2008.

Jediným drobným nedostatkem katalogu je až příliš stručný úvod. Je v něm sice řečeno vše podstatné, od představení koncepce katalogu až po popis struktury jednotlivých zápisů, ale na druhou stranu bych uvítal alespoň trochu více kontextu současného edičního zpracování sfragistického materiálu v České republice či stručný nástin historického bádání v této disciplíně. Rozhodně nemám na mysli obsáhlou studii o prezentovaném materiálu či obecný výklad o vývoji sfragistiky. To by pro katalog vskutku nebylo přínosem a pouze by to mělo za následek rozdělení prvního dílu do tří svazků. Je dokonce možné, že takto stručný úvod jiní uživatelé katalogu naopak ocení.

Na úplný závěr bych chtěl podobu katalogu vyzdvihnout ještě z jiného úhlu pohledu. Tato publikace vychází v době, kdy klasické tištěné katalogy ustupují databázím a hromadnému zpřístupňování archivního materiálu formou webových prohlížečů. Již několik let trávající diskuse o konci klasických tištěných edic rezonuje i na tomto poli. Mnozí by totiž mohli namítnout, že by stačilo obrázky s popisy jednoduše zveřejnit na internetu, kde by možná posloužily mnohem širšímu okruhu badatelů, a fulltextové vyhledávání by bylo určitě pro mnohé snazší než náročná práce s rejstříky. Formát katalogu je uživatelsky velmi příjemný. Každé pečeti je věnována jedna rozevřená dvoustrana. Je to tedy rozsah, ve kterém byste obrázek v dostatečné velikosti (jaký zajišťuje tištěný katalog) a doprovodný text nikdy nedostali do rozměrů obrazovky jednoho monitoru. V tomto ohledu je zvolená forma (alespoň pro mne) uživatelsky mnohem příjemnější a v mnoha případech také rychlejší než neustálé rolování myši po jednotlivých kartách databáze. Z mého úhlu pohledu tak tištěný katalog pečeti v podobě, v jaké nám jej předložili kolegové z Brna, představuje životaschopnou budoucnost sfragistického (i historického) bádání.

Jiří Smrž

STÄDTISCH, URBAN, KOMMUNAL. PERSPEKTIVEN AUF DIE STÄDTISCHE GESCHICHTS-SCHREIBUNG DES MITTELALTERS UND DER FRÜHEN NEUZEIT, (Hrsg.) Pia Eckhard – Marco Tomaszewski, V&R unipress, Göttingen 2019 (= Formen der Erinnerung, Bd. 69), 316 stran.

Sborník *Städtisch, urban, kommunal* je výstupem pracovního zasedání, které proběhlo v roce 2017 ve Freiburgu im Breisgau. Skupina mladších badatelů, sdružených do společného projektu, v něm předkládá výsledky nového přístupu k městské historiografii pozdního středověku a raného novověku. Úvodní část sborníku je pojata dosti neobvykle. Editoři kladou důraz na rozlišování městské a komunální historiografie a podtrhují její regionální perspektivu, jež je patrná napříč evropským kontinentem. To fakticky umožňuje komparativní studium, jež je ve sborníku uplatněno na příkladu Madridu a Stockholmu. Naopak profesorka středověkých dějin na univerzitě ve Freiburgu Birgit Studt, jež je jakousi patronkou projektu, nastoluje teoretický koncept, v němž město chápe jako prostor zkušeností a prožitků, individuálních i kolektivních. Vychází přitom z představy, že se komunikační praktiky a mediální projevy městského prostředí liší od komunikačních praktik a mediálních projevů v jiných sociálních niveauech středověku a raného novověku. Programově pracuje s pojmem, který lze volně přeložit jako prostor ozvěny/rezonance. To, co vyvolávalo ozvěnu, to, co rezonovalo, byly v městském prostředí do rozšíření knihtisku rukopisné kroniky, buď autobiografické povahy, nebo naopak spisy kompilativní. Knih tisk přinesl řadu inovací, především tištěné kalendáře, do nichž si měšťané sami zapisovali události rodinné a komunální povahy, jedlolistové letáky či obsáhlejší relace. V případě nových médií byl jejich komunikační dopad a rezonance mnohem větší než u kronik, zároveň však mohla být jejich životnost v kolektivní paměti jen dočasná, navzdory tomu, že v průběhu 16. století jejich počet rostl, stejně jako stoupal zájem o tištěné slovo jako takové. Naopak kroniky až na výjimky zůstávaly skryty v rukopisech, byť jejich rukopisné rozšíření bylo mnohdy vskutku veliké.

Příspěvky jsou rozděleny do čtyř vcelku jasně vymezených částí: *Urbanität und Kommunikation, Transformation, Identitäten a Zubehörigkeit*.

V první převažují texty teoretické povahy. Za zmínku stojí jak studie Daniela Bellingradta, který nazírá historiografické texty jako komunikační akty, tak stať Iny Serif, jež zkoumá štrasburskou kroniku Jakoba Twingera prostřednictvím dochovaných rukopisů a stop, které kronika zanechala v dalších dokumentech štrasburské proveniencie (čtenáři k ní mohli mít přístup dokonce i v městských nevěstincích). Otázka dochování rukopisů a jejich recepce je společným tématem celého druhého bloku. Pozornost si v něm zaslouží především studie Gregora Rohmanna, jenž analyzuje velmi bohaté městské dějepisectví v Augsburgu prizmatem vzniku a vzájemného ovlivňování jednotlivých textů. Julian Happes se stejnou optikou dívá na Richenthalovu kroniku kostnického koncilu s důrazem na její rukopisné dochování v mnoha kodexech s jinými historiografickými texty.

Vznik a rozvoj městského dějepisectví, jehož stopy však rozhodně nenalzáme ve všech říšských městech (a v ještě větší míře to platí pro české, moravské, slezské či polské městské prostředí pozdního středověku a raného novověku), nepochybně souvisí se stupněm ztotožnění se měšťanů s vlastním městem. Jednotlivé studie zařazené do sborníku však ukazují, že zdrojem historické identity nemusely být pouze písemné texty. Z historického hlediska mohla být identita budována i prostřednictvím architektury a deskových či nástěnných obrazů. Zda mělo větší váhu psané slovo, nebo naopak vizuální ztvárnění, je ale těžké rozhodnout.

Za nejprínosnější v celém sborníku považuji případové studie zařazené do části *Zubehörigkeit*. Jejich autoři se tážou, zda byly konkrétní texty určeny pro specifické sociální prostředí, zda vedly ke vzniku skupinové identity, případně zda si jednotlivé texty konkurovaly navzájem v různých sociálních světech, eventuálně mezi jednotlivými městy. To poslední je tématem studie Lisy Demets a Brama Caerse, kteří proti sobě staví kroniku města Mechelenu a *Excellente Cronike van Vlaenderen*. Oba text pojímají jako příklady dobové politiky paměti, jež v jednom případě napomáhala ztotožnění se s burgundskými vévody a burgundským vévodstvím a v případě druhém naopak posilovala decentralizační tendence a „revoluční“ snažení. Patrick Schmidts rovněž v komparativní studii srovnává městské kronikářství ve Frankfurtu nad Mohanem, Kolíně nad Rýnem, Norimberku a Štrasburku z hlediska kultury paměti městských

korporací, především městských cechů; jim věnované či jimi iniciované kroniky následně sloužily jako nástroj skupinové identity.

Téměř pro všechny příspěvky sborníku *Städtisch, urban, kommunal* je charakteristické, že usilují překročit historizující horizont městských kronik a jejich autoři vynakládají interpretační um na rozkrytí možného dopadu primárně historiografických textů na kolektivní identitu urbánních komunit. Materiál, který zkoumají, je velmi pestrý, a to především v těch případech, kde existovala bohatá tradice komunálního dějepisectví. Přeneseno na naše poměry, obdobný přístup by byl fakticky možný pouze pro Prahu a Cheb, kde se nabízejí prozatím nevyužité možnosti. Pro příští bádání tedy mohou být mnohé ze zde publikovaných studií inspirací.

Martin Nodl

Kurt Weissen, MARKTSTRATEGIEN DER KURIERBANKEN. DIE GESCHÄFTE DER ALBERTI, MEDICI UND SPINELLI IN DEUTSCHLAND (1400–1475), Heidelberg University Publishing, Heidelberg 2021, 660 stran.

Aktivity italských, především florentských bankéřů a obchodníků ve střední Evropě představují jeden z klasických problémů mediévistického bádání. Jednotliví italští kupci a finančníci jsou doloženi od konce 13. století nejen v říši, ale rovněž v Českém i Polském království, o Uhrách nemluvě. Jaká však byla míra těchto aktivit? Jakým způsobem se zapojovali do místního obchodu? Utvářeli obchodní společnosti s domácími kupci a finančníky a snažili se ovlivňovat politické dění ve středoevropském prostoru, jak se jim to dařilo na papežském dvoře? V této věci se názory historiků liší. Podle Wolfganga von Stromera byly aktivity italských kupců a finančníků mnohem intenzivnější, než jak to prozatím ukázaly jeho vlastní výzkumy. Naopak Arnold Esch je v tomto ohledu skeptický. Podle jeho názoru italští a především florentští finančníci a kupci hráli v německém prostoru pouze zprostředkovatelskou roli a jejich vlastní aktivity byly velmi omezené.

Již Wolfgang von Stromer si byl vědom skutečnosti, že k hlubšímu objasnění této problematiky vede pouze detailní studium pramenů italské provenience. Kurt Weissen se této příležitosti chopil ve své obsáhlé habilitační práci a předložil dílo, které opravdu přináší velké množství nových poznatků. Vyšel přitom ze tří hlavních druhů pramenů: z kupeckých knih florentských finančníků a obchodníků 15. století, z archivu papežské komory, v němž se nacházejí údaje o finančních prostředcích přijatých od říšských církevních institucí, jež měly povinnost platit annáty, a z archivů florentské signorie, v nichž se nalézají údaje o obchodních sporech, dlužích, kvitancích, a to v podobě jak zápisů úředních knih, tak notářských instrumentů. Na základě dochovaných pramenů, z nichž žádný bezprostředně a výhradně nepostihuje zkoumanou problematiku, dospěl k závěru, že v pramenech jsou mnohem lépe doloženy aktivity florentských finančníků a kupců během kostnického a basilejského koncilu než tytéž aktivity v Kolíně nad Rýnem, Lübecku a Norimberku, kde se v první polovině 15. století řada florentských bankéřů a obchodníků krátkodobě usazovala.

Zkoumané časové období si Kurt Weissen vymezil léty 1400–1475. Spodní hranici 1400 si zvolil z toho důvodu, že pro dobu počátku církevního schizmatu dnes již existují velmi kvalitní výzkumy. Své bádání ukončil rokem 1475, kdy z území Německa odešel poslední florentský bankéř Benvenuto Aldobrandi. Ve stejném období rovněž nastal zvrát ve vztazích papeže Sixta IV. a Lorenza Medicejského a kurie se ve vztahu k Německu začala orientovat na obchodní rody Fuggerů, Welsperů a Hochstetterů.

V první části knihy Weissen zkoumá finanční aktivity prizmatem peněz, které z říšského prostředí putovaly k římské kurii. Pozornost věnuje především způsobům, jak se finanční prostředky dostávaly z Německa do Říma, táže se, kdo se podílel na jejich transportu a jakými cestami peníze putovaly. Přináší ohromné množství pramenných dokladů, které ukazují, že zisk pro bankéře, kteří působili u papežské kurie, plynul jednak z rizika spojeného s transportem peněz přes Bruggy a Benátky, jednak ze směněných kurzů, jejichž znalost a flexibilita bankéřům poskytovaly velké možnosti. Autorovi se přitom podařilo jednoznačně doložit, že veškeré finanční operace byly u apoštolské komory prováděny prostřednictvím italských

kuriálních bank, jež měly své pobočky a agenty v Německu. Němečtí finančníci tedy byli z tohoto směnečného obchodu vyřazeni.

Druhou část knihy představuje prosopografický přehled italských bankéřů činných u papežské kurie, kteří působili na německém finančním trhu. Autor si všímá rovněž institucí, které konkurovaly florentským bankovním domům (například bankéři z Lukky či původem němečtí bankéři činní v Římě). Třetí, nejvýznamnější kapitola práce se věnuje teritoriální působnosti jednotlivých bankovních domů na území Německa z hlediska rozparcelování finančních trhů především mezi bankéře rodů Medici, Spinelli, Alberti, Ricchi a Gozzadini. Z hlediska teritoriálního se Weissenovi podařilo potvrdit orientaci florentských bankovních domů na Kolín nad Rýnem, Mohuč, Lübeck, Kostnici, Basilej a poněkud překvapivě i na slezskou Vratislav. V případě Kostnice a Basileje byl ale zájem florentských bankéřů omezený na dobu konání koncilů. Vratislav se dostala do hledáčku banky Ricchi především díky rozvoji důlního podnikání ve slezském a polském prostoru. Usazování florentských obchodníků a bankéřů ve Vratislavi však stejně jako v samotných říšských městech primárně vycházelo ze snahy získat podíl na transferu peněz k papežské kurii. Celá řada pramenných zmínek ale dokládá i uplatnění florentských bankéřů ve vratislavském obchodu společně s místními movitými kupci (Jan Bancke, David Rosenfeld, Mikuláš Bunzlau). Při průzkumu pramenů vztahujících se k bance Ricchi, jež se přes Vratislav podílela na transferu peněz do Říma z území řádu německých rytířů, autor zachytil i ojedinělé aktivity příslušníků tohoto finančního domu v Praze, včetně sporu s pražským arcibiskupem o zpronevěřenou částku či úvahy, pravděpodobně nerealizované, zřídit si pobočku v metropoli Českého království. I tyto skutečnosti svědčí o tom, že Praha stála mnohem více na periferii obchodní Evropy než Vratislav, což se mimo jiné promítá v nálezech luxusních předmětů při archeologických výzkumech těchto měst.

Jak v kapitole prosopografické, tak v kapitole pojaté teritoriálně Weissen ukázal, že vedle bankovních transakcí ve prospěch papežské kurie bankéři usazení v jednotlivých městech vyvíjeli i další obchodní a podnikatelské aktivity. V tomto ohledu vsvědčil představy von Stromera o intenzivní angažovanosti florentských bankéřů v Německu. Nic to však nemění na skutečnosti, že pro florentské bankéře byl a po celé sledované období zůstal německý hospodářský prostor obchodním

teritoriem druhořadné povahy. Florentřtí bankéři a kupci se primárně neusazovali v Německu za účelem ovládnout místní trhy. Jejich cíle byly ryze finanční: transportovat hotové peníze od místních církevních institucí ke kurii a vydělávat na směnečných kurzech. Navazování obchodních vztahů s místními kupci bylo spíše vedlejší činností, stejně jako zapojování se do místních podnikatelských aktivit. Německý hospodářský prostor se proto ani v letech 1400–1475 fakticky nezačlenil do italského bankovního systému, a právě z tohoto důvodu není žádné německé město zmiňováno v četných „pratiche di Mercatura“. Tato skutečnost měla zároveň vliv na to, že kolínřtí, norimberřtí, basilejřtí, kostničtí či vratislavřtí kupci neprováděli do poslední čtvrtiny 15. století žádné bezhotovostní platby. To, že se po polovině 15. století florentřtí bankéři z hlavních center německého obchodu stáhli, jen podtrhuje okrajovost zájmu signorie a italských bankéřů a obchodníků o německý prostor, který napřístě ovládly velké německé obchodní domy.

Součástí knihy, která verifikovala interpretace Arnolda Esche, je řada materiálově bohatých příloh, včetně sumárního zpřístupnění údajů o finančních aktivitách na německém území, doložených prostřednictvím kupeckých knih florentských bank a obchodních domů. Tyto přehledy doplňuje edice sedmnácti dokumentů, především listů, které si posílali agenti Medicejských s florentskou bankou a jichž musely být ve skutečnosti desítky, ne-li stovky.

Martin Nodl

KIELER URKUNDENBUCH 1242–1600, BAND 1: 1242–1472, BAND 2: 1473–1600, (Hrsg.) Henning Unverhau – Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte, Wachholtz Verlag, Kiel – Hamburg 2020 (= Sonderveröffentlichungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte, Bd. 93/94), 1027 stran.¹

Písemnosti městské provenience se tradičně těší nemalému zájmu badatelů jak u nás, tak i v zahraničí. Zvláště u našich západních

¹ Edice vyšla jak v knižní podobě, tak jako Open Access (DOI: 10.23797/9783529050152 [online], [cit. 23. ledna 2023], <<https://files.wachholtz-verlag.de/openaccess/9783529050152.pdf>>).

sousedů je v posledních letech věnována pozornost jejich edičnímu zpřístupňování, jak ostatně dokládají konkrétní ediční projekty. O některých z nich, ať již šlo o edice městských knih či listinářů, byli čtenáři informováni i na stránkách recenzní rubriky posledních svazků *Pražského sborníku historického*. V následujícím textu bude věnována pozornost jednomu z nejnovějších edičních počínů, a to vydání listináře severoněmeckého hanzovního města Kielu (od roku 1284), dnes hlavního města spolkové země Šlesvicko-Holštýnsko.

Počátky snah o zpracování zdejšího listináře sahají již do počátku sedmdesátých let 19. století, kdy si tehdejší sekretář Společnosti pro dějiny vévodství šlesvického, holštýnského a lauenburského Rudolf Usiger v souvislosti s poukázáním na význam městských listin pro městskou historiografii posteskl na jejich špatné, nesystematické uložení. Při této příležitosti se současně vyslovil pro naléhavou potřebu nejen uspořádání starého městského archivu, ale i vydání kielského listináře. Záhy poté (do konce roku 1874) se podařilo uspořádat archiv a až na drobné výjimky pořídit opisy 475 jednotlivin z let 1242–1678, jež se měly stát základem pro přípravu zmíněného listináře. Tím veškeré práce prozatím skončily.

Netrvalo však dlouho, a ještě na samém sklonku 19. století Společnost pro dějiny města Kielu, založená v roce 1875, oživila ideu zpracovávání edic městských pramenů. Z ní se však těsně před vypuknutím první světové války podařilo zásluhou městského archiváře Franze Grundlacha vyhotovit jen opisy městských listin z městských archivů v Kielu a Lübecku. A třebaže tedy ani tentokrát vydání zamýšleného listináře nebylo dotaženo do kýženého konce, uvedenými přípravnými pracemi byly přesto položeny základy v roce 2007 obnoveného edičního projektu výše zmíněné Společnosti pro dějiny města Kielu, jehož výstupem je dvousvazková edice dosud nezveřejněných pramenů městské provenience z městských archivů v Kielu a v Lübecku, vydaná v roce 2020.

Oproti stavu na počátku 20. století byl mezitím písemný fond postižen velkými ztrátami, k nimž došlo nejen během druhé světové války, ale i poté, jak připomíná editor a autor úvodního textu Henning Unverhau. I přes více než padesátiprocentní ztráty však písemnosti zpřístupněné v edici přinášejí cenné informace o poměrech ve městě, o jeho obyvatelích, o vztazích mezi oběma uvedenými

městy, nechybí ani informace týkající se náboženského života, dobročinných nadací a další v období středověkém až do samého sklonku 16. století.

Podívejme se tedy na celou edici blíže. Editorem je již zmíněný Henning Unverhau, jenž je rovněž autorem úvodního textu. V něm seznamuje čtenáře, respektive badatele v oblasti městských dějin a městské správy, jimž je kniha primárně určena, s archivním fondem města Kielu a jeho osudy, připomíná starší publikace věnované městským pramenům tamní proveniencie či pramenům vztahujícím se k dějinám města, stranou pozornosti neponechává ani fondy uložené v dalších archivech vedle městského archivu v Kielu. Vzhledem k výše zmíněným válečným i poválečným ztrátám jsou totiž do souboru vydaných písemností zahrnuty i ty, které se vztahují ke Kielu, ale jsou uloženy v zemském archivu Šlesvicka-Holštýnska ve Šlesviku, a dále opisy písemností týkajících se Kielu z doby lübecké zástavy města v letech 1469–1496 z městského archivu v Lübecku.

Edice obsahuje celkem 1 033 písemností jazykově latinských a německých, pokrývajících období více než 360 let, od 10. listopadu 1232 do 6. října 1600. Ačkoli se jedná o listinář, z hlediska typologie diplomatických písemností nejsou do něho zařazeny pouze listiny v pravém slova smyslu, ale i další písemnosti, jako listy, testamenty, městské účty, soudní protokoly, písemnosti cechovní povahy a další, jež poskytují mnohem celistvější pohled na dějiny města a městskou správu zvláště.

Co se týká vlastního edičního zpracování, vychází autor z pravidel vydaných Walterem Heinemeyerem (*Richtlinien für die Edition von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*), zejména pak z části zaměřené na edice novějších německých pramenů, vztahující se k písemnostem vzniklým od 15. století dále.² Zatímco nejpodstatnější zásady týkající se německých textů zároveň připomíná ve velmi stručně koncipované ediční poznámce, způsob zpřístupnění latinských textů autor zcela pomíjí.

2 *Richtlinien für die Edition landesgeschichtlicher Quellen*, (Hrsg.) WALTER HEINEMEYER, Marburg – Hannover 2000², zde zvl. s. 31–39.

Písemnosti zpřístupněné v edici představují úplný listinný fond města do roku 1600. Jsou řazeny chronologicky, jednotlivé písemnosti jsou prezentovány in extenso, případně v regestové formě. Každá je opatřena záhlavním regestem, vycházejícím z více či méně upraveného textu v inventářích k jednotlivým archivním fondům, v nichž jsou uloženy. Poznámky, připojené na závěr každé editované písemnosti, přinášejí informace týkající se jejího uložení a způsobu dochování – originál, opis, tisk (v případě staršího vydání dnes již neexistujícího originálu), eventuálně falzum, následující odkazy na případné starší edice. Nedílnou součástí jsou závěrem připojené pečlivě a přehledně zpracované rejstříky – rejstřík osob, respektive osobních jmen, samostatný rejstřík kielských purkmistrů a radních a nezbytný místní rejstřík.

Zpřístupněním neobyčejně rozsáhlého množství materiálu se badateli dostává do rukou jedinečný zdroj informací k dějinám města a k životu jeho obyvatel. Lze si klást otázku, proč editor nevěnoval větší pozornost důkladnějšímu zpracování ediční poznámky, proč zcela rezignoval na alespoň stručný historický úvod k dějinám města či proč není připojen přehledný soupis pramenů, respektive fondů, z nichž editované písemnosti pocházejí, a proč zcela chybí seznam literatury. Při vědomí, jak náročnou a záslužnou práci editor odvedl, by však přílišná kritika mohla vyznít poněkud nespravedlivě a je na dalších badatelích, aby tato bílá místa zaplnili.

Ivana Ebelová

**Richard Papáč, MALEFICZ. AKO SA SÚDILO
A TRESTALO V KOŠICIACH V 16. STOROČÍ,**
Dana Kušnírová – HistoricKE, [Košice] 2019,
154 stran.

Recenzovaná publikace z pera slovenského historika Richarda Papáče (* 1977) je věnována trestnímu a hrdelnímu soudnictví v uherském královském městě Košicích s časovým těžištěm ve druhé polovině 16. století. Publikace je výsledkem autorova mnohaletého, rozsáhlého a jazykově i pomocněvědně vysoce kompetentního archivního výzkumu pramenů převážně košické městské provenience,

především soudní knihy *Protocolum iudicia et poenas malefactorum ac sceleratorum* z let 1556–1608. Samotný autor je pracovníkem Východoslovenského muzea v Košicích.

Po úvodním nástinu odborné literatury a komentovaném přehledu použitých pramenů Papáč stručně načrtává obraz Košic v 16. století. Vyzdvihuje přitom multietnický charakter města (zvláště německé, maďarské a slovenské etnikum). Jako jednomu z měst východoslovenské Pentapolitany se Košicím roku 1558 podařilo dosáhnout svobody náboženského vyznání. Významný faktor ve vývoji města představovala ve druhé polovině 16. století rostoucí osmanská hrozba. Kolem poloviny 16. století žily uvnitř košických hradeb více než dva tisíce obyvatel. Navzdory velkému požáru města roku 1556, morovým epidemiím i dalším katastrofám roku 1601 toto číslo vzrostlo na tři tisíce, přičemž navíc přibližně stejný počet obyvatel žil na košickém předměstí.

V dalších kapitolách autor podává výklad o uherském městském a zvykovém právu ve středověku a na počátku novověku a přibližuje fungování městské rady. V čele městské rady, která působila zároveň i jako městský (hrdelní) soud, stál v Košicích městský rychtář. Papáč se věnuje i dalším osobám, které vystupovaly přes soudem (*procuratores*) nebo se podílely na jeho činnosti (soudní sluhové, biřici). Podrobně probírá systém ochrany bezpečnosti a veřejného pořádku ve městě. S řadou zajímavých detailů vykresluje osobu kata, který byl v Košicích sice difamovanou osobou, ale byl zaměstnancem města, v případě potřeby se musel starat i o městské vězení. Cenný je autorův pokus o postižení majetkových poměrů košických katů.

V další části Papáč líčí průběh řízení v trestních případech u košického městského soudu před vynesením rozsudku. Ve zkoumané době byl v Košicích aplikován jak akuzační, tak inkviziční proces. Autor probírá svědky, aplikaci a stupně tortury. Nejstarší zmínka o vězení v Košicích pochází z druhé poloviny 15. století. Proslulá a dodnes existující košická Miklušova věznice se v pramenech objevuje až roku 1618. Podobně jako v jiných středoevropských městech té doby byla košická věznice ve druhé polovině 16. století využívána jednak k zadržení nebezpečných zločinců do doby, než proběhl soud, jednak k výkonu krátkodobých trestů odnětí svobody (v Košicích v trvání do šesti měsíců). Velmi cenné jsou Papáčovy poznatky

o mediátorech (intercessores), kteří pomáhali dojednat vyrovnání mezi pachatelem a jeho obětí či příbuznými obětí, nebo kteří vystupovali jako přímluvci zasazující se o zmírnění, případně prolnutí trestu. Neméně významné jsou postřehy o ručitelích, kteří se zpravidla zaručovali písemně nějakou peněžitou částkou za propuštění pachatele z vězení.

Tresty vynášené košickým soudem Papáč rozdělil do čtyř skupin, a to na: 1) hrdelní, anebo kapitální tresty; 2) potupující, anebo zahnbující tresty; 3) sankční tresty; 4) zadržující tresty. V Košicích byl vykonáván trest smrti oběšením, stětím, lámáním kolem, pochováním zaživa, utopením a upálením. Mezi potupující tresty autor zařadil nejen veřejné zbití, vystavení na pranýři a vypovězení z města, nýbrž i práce ve prospěch města (tj. veřejné práce). Velmi zajímavé je v této souvislosti autorovo zjištění, že ve zkoumané době se v Košicích nepoužívalo vypalování cejchu žhavým železem.

V souvislosti s exekucemi trestu smrti se Papáč zabývá například otázkou, ve které denní době zpravidla a ve kterém dnu v týdnu nejčastěji se ve zkoumané době konaly popravy. Zjištěnou denní dobou byla osmá hodina ranní, preferovaným dnem sobota (tj. v dobovém pojetí poslední den v týdnu). Autor lokalizoval jak šibenici (Šibeničný vrch), tak stínadla a pranýř. Místem výkonu trestu smrti utopením, který byl ve zkoumané době ukládán výhradně ženám a pouze za cizoložství, byla řeka Hornád v místě v blízkosti stínadel.

Za pozornost stojí autorem zjištěná rozsáhlá aplikace trestu vypovězení, jež podle mého názoru umožňuje vyslovit názor, že systém trestů používaný v 16. století v Košicích byl nejen poměrně rozmanitý, ale na svou dobu i dosti pokročilý. Vypovězení bylo ukládáno zpravidla za sexuální či mravnostní delikty a za krádeže. Mezi potrestanými tvořily cca dvě třetiny ženy (96 ze 141). Naprostá většina vypovězení byla navěky. Některé rozsudky navíc stanovovaly, v jaké vzdálenosti od města se má vypovězená osoba zdržovat. Trest prací ve prospěch města se v Košicích začal objevovat od šedesátých let 16. století. Byl ukládán za různé delikty, ovšem výhradně mužům. Výše peněžité pokuty se v Košicích pohybovala mezi 3 a 200 zlatými uherskými, nejčastěji však obnášela nižší dvojcifernou částku. Pokuta byla ukládána většinou mužům (88 ze 115), a to za velmi rozmanité delikty.

Trestněprávní delikty rozdělil Papáč do dvou skupin, a to na veřejné a soukromé delikty. Za veřejné delikty považuje delikty proti náboženství, kam řadí vedle blasfemie i čarodějnictví, delikty proti životu (vražda, usmrcení plodu), mravnostní delikty, za které pokládá vedle cizoložství, smilstva, prostitute a sodomie také znásilnění, a majetkové delikty (krádež, loupež, žhářství). Mezi soukromé delikty autor řadí zranění, zbití a urážku na cti. Jednotlivé zjištěné typy deliktů autor poté na příkladech ze zkoumané košické justiční praxe probírá a charakterizuje.

Papáč si všímá též sociálního a regionálního původu pachatelů. V Košicích bylo ve zkoumané době souzeno také 44 cizinců, mezi nimiž převažovali Poláci.

Následuje přehled použitých pramenů a literatury a velmi důkladný poznámkový aparát, přinášející četné citace z používaných pramenů v německém, latinském a maďarském jazyce. Publikaci uzavírá seznam vyobrazení. Kromě mnoha vyobrazení kniha obsahuje též četné tabulky, v nichž se autor pokusil zpřehlednit dílčí výsledky svého bádání.

Při pohledu na Papáčův impozantní badatelský výkon a na jeho důkladnou a vysoce kompetentní práci s prameny není pro recenzenta úplně příjemné poukazovat na některé dílčí nedostatky díla. Příčinou většiny chyb a nepřesností je, žel, autorova nedostatečná znalost středoevropského bádání o dějinách trestního práva v pozdním středověku a raném novověku, jakož i výsledků výzkumu v oblasti sociálních dějin raně novověké kriminality. Papáč využil pouze několik titulů zahraniční literatury, z nichž navíc jen některé (Jindřich Francek, Richard van Dülmen, Wolfgang Schild) skýtají širší a obecněji platný obraz tematiky raně novověké kriminality a trestního práva.

Papáčovým velmi zásadním omylem je představa táhnoucí se jako červená nit celou jeho knihou, totiž že v Košicích platil, respektive byl užíván trestní zákoník císaře Karla V. z roku 1532 (*Carolina*). Konkrétní pramenný doklad, kde by se košický městský soud v nějakém svém rozsudku odvolával *expressis verbis* na *Carolinu*, autor nepředložil. *Carolina* byla pouze jednou z kodifikací trestněprávního *ius commune*, byť i nejrozšířenější. Stejně tak ale mohl košický soud vycházet prostě jen z obyčejového *ius commune* či z jeho jiné

kodifikace, například z bamberského hrdelního řádu (*Bambergensis*, 1507). Soud mohl využívat také některou z dobových právních knih sloužících jako příručky pro městskou právní praxi a obsahujících zásady trestněprávního *ius commune*, jakou byl třeba velmi rozšířený *Layenspiegel* (1509) jihoněmeckého písaře a úředníka Ulricha Tenglera. Z nepochopení faktu, že *Carolina* představuje kodifikaci trestněprávního *ius commune*, vyplývá i nesprávná charakteristika jejího původu, geneze a vlivu (s. 4 a 74). Pokud uherské tavernické právo (*ius tavernicale*) přebíralo některé normy trestněprávního *ius commune*, neznamená to, že přebíralo právě *Carolinu* (s. 25).

Širší komparaci, alespoň v rámci Uherska, by si zasloužila autorova domněnka, že Košice disponovaly hrdelní pravomocí (*ius gladii*) již ve 13. století (s. 19). To by totiž bylo ve srovnání s jinými stredoevropskými městy převelice časně.

O autorově poněkud nesprávné představě o zásadách inkvizičního řízení svědčí jeho tvrzení, že „... k odsouzení zadržaného nestačilo len jeho priznanie na súde“, neboť soud se prý zajímal i o pachatelovy komplice a o okolnosti zločinu (s. 48). Ve skutečnosti podle inkviziční důkazní teorie (obsažené mimo jiné právě v *Carolině*) stačilo přiznání obžalovaného jako důkaz k jeho odsouzení k plné výměře trestu. Zájem o komplice byl dán v první řadě snahou o získání výpovědi proti tomuto komplici (denunciace), která mohla být později použita jako „indicie“ (tj. fakticky nepřímý důkaz). K podrobení obžalovaného či podezřelého tortuře zpravidla postačovaly dvě indicie. Pohrůžka torturou (tj. *territio*, popřípadě *territio verbalis*) nebývá zpravidla považována za první stupeň tortury (s. 48). *Carolina* neupravovala postih čarodějnictví (tj. magie páchané ve spojení s ďáblem), nýbrž pouze kouzelnictví (tj. škodlivé a zakázané magie, zauberey, článek 109), což je rozdíl velmi podstatný (s. 49).

Nedostatky lze zaznamenat v právní terminologii, kterou Papáč užívá a kterou si zřejmě zčásti vytvořil ad hoc pro potřeby svého díla. Spojení „neúmyselná vražda“ (například s. 68, 120 a 122) je oxymóron. Chtěl-li Papáč postihnout rozdíl mezi vraždou a zabitím, mohl prostě použít pojem „usmrcení“ („usmrtenie“) s adjektivem „úmyslné“ či „neúmyslné“, jako to učinil již v sedmdesátých letech Karel Malý ve své standardní monografii o trestním právu v Čechách

v 15.–16. století. Tato monografie, žel, v Papáčově přehledu literatury schází. Není mi také jasné, v čem shledává Papáč rozdíl mezi pojmy „potrat“ a „zabití plodu“ (s. 109). Za nedomyšlené považuji používání výrazu „sankční tresty“ pro peněžité pokuty a podobné tresty (s. 71). Ve skupině označené jako „zadržující tresty“ bylo na místě rozlišit uvěznění zločince před vynesením rozsudku, tj. vyšetřovací vazbu, na jedné straně a soudně uložený trest odnětí svobody (vězení) na straně druhé. Navíc, přísně vzato, vyšetřovací vazba nebyla trestem, nýbrž pouze procesním opatřením. Autor by asi měl čtenáři podrobněji objasnit, v čem spočíval trest lámání kolem, a rozhodně nepsat jednou o lámání „kolem“ a podruhé o lámání „v kole“ (s. 76).

Za málo vypovídající pokládám Papáčovo časté srovnávání košických poměrů se zjištěními, k nimž dospěl Ondřej Hladík ve své knize o kriminalitě na Novém Městě pražském na konci 16. století. Hladík vycházel z výzkumu knih svědomí. Tyto městské soudní knihy obecně dokumentují téměř výhradně případy projednávané v akuzacním řízení, o nichž navíc podávají jen nepřímé, zprostředkované svědectví.

Širší komparaci by si bezesporu zasloužil velmi pozoruhodný poznatek o odsouzení desetiletého chlapce za zabití k trestu vypovězení z města na šestnáct let, který košický soud uložil roku 1565 (s. 122). Autorem vzývaná *Carolina* vycházela z tradiční hranice trestní odpovědnosti dané dovršením čtrnácti let věku, stejně jako většina trestněprávního *ius commune*. Některé raně novověké hrdelní řády sice obsahovaly zásadu „*Malitia supplet aetatem*“, kterou zformulovala pozdně středověká trestněprávní jurisprudence, ale ani uplatnění této zásady zpravidla v praxi nedovolovalo snížit hranici trestní odpovědnosti více než o rok.

Celkově lze výše formulované výhrady shrnout do konstatování, že autor měl při zpracování a interpretaci výsledků svého rozsáhlého a úctyhodného studia více přihlédnout k výsledkům novějšího zahraničního bádání. To by mu umožnilo vyhnout se většině výše zmíněných chyb a nepřesností.

Navzdory tomu představuje monografie R. Papáče velmi závažný, přínosný a inspirativní příspěvek k poznání dějin trestního soudnictví a kriminality nejen na Slovensku a v někdejších Uhrách, nýbrž v celé širší oblasti střední Evropy. Budoucí recepce výsledků Papáčova

bádání zahraničními historiky, žel, podstatně znesnadňuje absence cizojazyčného resumé. Snad by bylo proto na místě v budoucnu zvážit možnost vydání monografie o košickém trestním soudnictví a kriminalitě také v anglickém, případně německém překladu.

Petr Kreuz

**ORDEN UND STADT, ORDEN UND IHRE
WOHLTÄTER, (Hrsg.) Jiří M. Havlík – Jarmila
Hlaváčková – Karl Kollermann, Diözesanarchiv
St. Pölten – Historický ústav Akademie věd ČR,
v. v. i., St. Pölten – Praha 2019 (= Monastica Historia,
Bd. 4), 491 stran.**

**Ivana Čornejová – Jiří M. Havlík – Josef Hrdlička
et al., TELČ A JEZUITÉ. ŘÁD A JEHO
MECENÁŠI, Historický ústav Akademie věd ČR,
v. v. i. – Ústav teoretické a aplikované mechaniky
Akademie věd ČR, v. v. i., Praha 2020, 353 stran.**

Vědeckovýzkumný projekt *Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši*, na jehož řešení se podílel Historický ústav Akademie věd ČR (AV ČR), Národní památkový ústav a Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, byl financován Ministerstvem kultury ČR z Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI II). Zabýval se dějinami jezuitského probačního domu v Telči se zvláštním ohledem na jeho vztah k fundátorům a význam pro rozvoj města a regionu. Interdisciplinární spolupráce umožnila využítí různorodých historických pramenů, které dávají nahlédnout problematiku z mnoha aspektů.

Téma a diskusi nad souvisejícími otázkami otevřelo konferenční jednání, které se pod názvem *Řád a město, řád a jeho mecenáši* uskutečnilo v září 2018 v jezuitské koleji v Telči. Na organizaci tohoto setkání se vedle řešitelů projektu *Telč a jezuité, řád a jeho mecenáši* podílel také Moravský zemský archiv v Brně a Diecézní archiv v St. Pölten jako partneři mezinárodních konferencí věnovaných

středoevropským řádovým dějinám *Monastica Historia*. Ve čtvrtém svazku stejnojmenného sborníku byly uveřejněny referáty přednesené na telčské konferenci.

Předmětem bádání řady odborníků z České republiky, Polska, Rakouska, Slovenska a Maďarska se stal mecenát ve vztahu k řádovým domům, zejména v prostředí raně novověkého města. V souladu se zaměřením projektu se největší počet příspěvků týká jezuitského řádu. V první stati se Ivana Čornejová zabývá okolnostmi vzniku jezuitských řádových sídel české provincie, zejména motivací fundátorů z řad panovníků, světské i duchovní vrchnosti. Téma dále rozvíjí Josef Hrdlička, který pojednává o počátcích jezuitských kolejí ve třech vrchnostenských městech: v Českém Krumlově, Chomutově a Jindřichově Hradci, založených před rokem 1618 se zámerem posílení protireformace. O situaci v královském věnném městě Hradci Králové referuje Klára Zárecká. Představuje historii působení a význam Tovaryšstva pro obyvatele města. Rozborem dochovaných písemných řádových pramenů ukazuje závislost života koleje na podpoře donátorů a sleduje sociální původ jejích příznivců. O Šternbercích jako mecenáších jezuitské koleje na Novém Městě pražském a jejich podílu na stavbě a zařízení kostela svatého Ignáce a dalších církevních fundacích pojednává Petra Oulíková. Vznik jezuitské koleje v Jihlavě, její přijetí a působení ve městě se silnou luterskou tradicí popisuje příspěvek Kateřiny Vališové, který si všímá i dopadů obtížné hospodářské situace města, způsobené účastí ve stavovském povstání a válečnými událostmi.

Následující studie, jež pohlížejí detailněji na osobní vazby donátorů a řeholních institucí, vycházejí z telčských výzkumů. Na příběhu měšťanské rodiny Svobodových a Žišků ukazují Kateřina Bobková-Valentová a Jarmila Hlaváčková, jak se vzájemné propojení mezi světskými a řádovými duchovními a jejich příbuznými odráželo v hmotné podpoře místní řádové komunity. Stať Ondřeje Hnilici, Anny Hamrlové a Kláry Zárecké sleduje, nakolik se do výsledné podoby barokní Telče promítly představy fundátorky koleje o duchovní proměně města. O tom, jak se vyvíjela a vypadala slavnost patronky města sv. Markéty a jaký význam měla pro své aktéry, pojednává Michaela Ramešová. Pohled představitelů telčské jezuitské koleje na její zakladatelku a mecenášku, který vedle dalších

pramenů zprostředkovává spis Bartolomea Christelia, SJ, *Praecelens viduarum speculum*, v němž se hraběnka Slavatová stává vzorem zbožného vdovského života a příkladem svatosti, představuje Jiří M. Havlík.

Další příspěvky umožňují srovnat formy a význam mecenátu v jiných řeholních společenstvích. Pro kapucíny, stejně jako pro další žebravé řády převážně spjaté s městským prostředím, bylo získávání podpory okolí zásadní podmínkou pro rozvíjení činnosti. Proto se Marek Brčák ve svém článku zabývá zejména strategiemi jeho sebe prezentace, jejich omezeními i úspěšností. Jakub Zouhar sleduje dominikánský konvent sv. Michala v Litoměřicích a jeho vztah k městskému i šlechtickému prostředí v souvislosti s politickými událostmi a náboženským vývojem raného novověku. Karel Mareš se zaměřil na mecenáše obutých augustiniánů a oslavu šlechtických fundátorů klášterů Dolního Ročova a Svaté Dobrotivé v díle řádového kronikáře Valentina Weidnera. Úspěšnému rekatolizačnímu působení kongregace barnabitů při kostele sv. Michaela ve Vídni a jejímu napojení na významné, leč ke katolictví nově přestoupivší aristokratické rody se věnuje Oskar Terš. Jiří Wolf v metodologicky podnětném příspěvku mapuje především prostorové vztahy mezi cisterciáckým klášterem v Oseku a poddanským městem Duchcov v barokním období. Pro zachycení jejich časového aspektu hledá body paměti, jejíž typologii konstruuje podle způsobu, jakým se odráží obraz Duchcova v klášterních pramenech. Konkurenční vztahy a střety zájmů mezi řeholníky, donátory a místní komunitou sledují příspěvky Maksymiliana Kušky, jenž se zabývá příčinami napětí v Těšíně na přelomu 17. a 18. století vyvolaného založením kláštera milosrdných bratří, a Helmuta Halbeho, který popisuje poměry ve Vídni v 17. století. K působení Tovaryšstva Ježíšova znovu obrací pozornost stať Rity Szuly, která se zabývá činností a významem bratrstva Kristova utrpení v Rábu a Šoproni v průběhu 18. století.

Jak se různé sociální vazby promítaly do patronátních vztahů středověkých klášterů, je předmětem zkoumání Daniela Freye s Herbertem Krammerem, Stanislava Vohryzka a Zdeňka Vaška. První dva autoři ve společné studii analyzují tyto vztahy na případu dvou ženských cisterciáckých klášterů – při kostele sv. Mikuláše ve Vídni

a u kostela sv. Bernarda nedaleko Hornu. O srovnání dalších dvou ženských konventů, tentokrát na jihozápadní Moravě, novoříšských premonstrátek a magdalenitek z Dalešic, s ohledem na rozdílné množství dochovaných písemných pramenů se pokusil Stanislav Vohryzek. Zdeněk Vašek se na základě zkoumání šlechtických fundací klášterů ve 13. století snaží v obecněji zaměřené stati postihnout význam zbožných donací pro výzkum středověké společnosti. Závěrečný příspěvek Olgy Miriam Przybyłowicz se zabývá listinami polských králů pro klášter klarisek v Hnězdně ze 16.–18. století, potvrzujícími především středověká královská privilegia a daňové úlevy jako doklady královské ochrany starobylých práv kláštera.

Studie prezentují zvolené téma z různých hledisek a v širokém místním i časovém rozpětí. Dokládají, jakou roli hrály vazby a vztahy mezi fundátory, řeholními a městskými komunitami při zakládání řeholních domů a v podpoře jejich činnosti, jaké byly motivace, formy i přínosy této podpory, čím bylo ovlivněno fungování řádových domů a možnosti jejich působení v městském prostředí.

Dalším z publikačních výstupů vzniklých v rámci uvedeného projektu je kolektivní monografie *Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši*. Tematicky navazuje na stejnojmenný výstavní katalog, avšak zatímco studie tohoto katalogu jsou spíše sondami do vnitřního života jezuitské komunity v Telči a pojednávají o fungování a správě koleje, průběhu třetí probace či aktivitách, kterými jezuité městu a jeho obyvatelům sloužili, stati kolektivní monografie se zaměřují na vnější okolnosti působení jezuitů v Telči a zkoumaná témata představují v širším kontextu.

V úvodních dvou kapitolách představuje Ivana Čornejová stručné dějiny Tovaryšstva Ježíšova od jeho vzniku do roku 1773 a jeho počátky, šíření a působení v českých zemích. V kapitole třetí uvádí Petra Oulíková čtenáře do problematiky jezuitského stavitelství. Věnuje se architektuře jezuitských staveb (kolejí a dalších řádových sídel, sakrálních objektů i poutních areálů) v českých zemích podle jejich typu s přihlédnutím k současným poznatkům o organizaci a zásadách jezuitské stavební činnosti.

S prameny, které zachycují dějiny a chod jezuitského probačního domu v Telči a odrážejí jeho vztah k vrchnosti i městskému prostředí, nás přehledně seznamuje stať Jiřího M. Havlíka, Josefa Hrdličky

a Kateřiny Bobkové-Valentové. Rozlišuje prameny podle provenience, jezuitské řádové písemnosti dále podle typů, informuje o jejich dochování a nynějším uložení. O životních osudech pánů z Hradce a Slavatů, majitelů panství Telč v 16.–18. století, i o tom, jak se vyvíjel jejich poměr k jezuitskému řádu s ohledem na rekatolizační snahy, jejich osobní zbožnost a podpora řádových projektů, pojednává Josef Hrdlička a Jiří M. Havlík. V centru pozornosti stojí osobnost zakladatelky probačního domu v Telči, Františky Slavatové.

Na šesté kapitole *Telč a dům třetí probace. Město a prostor řádového domu* se autorsky podíleli Josef Hrdlička, Jiří M. Havlík, Kateřina Bobková-Valentová a Ondřej Hnilica. Zabývají se náboženskými poměry ve městě před příchodem jezuitů, jeho velikostí a sídelní strukturou, počtem obyvatel a jejich jazykovou orientací. Sledují proces založení a budování domu třetí probace v Telči. Představují rekonstrukci vnitřní dispozice koleje a různé koncepce jejího dokončení v souvislosti se stavbou řádového kostela i podobu přístaveb a stavebních změn kostela farního, které si vyžádalo jeho užívání jezuitů. Zachycují také jednání i střety s představiteli města a farní správou vyvolané postupným rozšiřováním areálu. Všimají si i dalších sakrálních objektů, o které období baroka obohatilo podobu Telče a jejího okolí.

V kapitole *Telčští měšťané a jezuitská kolej* se tito autoři pokoušejí postihnout, jak obyvatelé města přítomnost a působení jezuitského řádu přijímali. Vzhledem k nedostatku jiných relevantních pramenů vycházejí především z dokladů, které odrážejí přízeň a podporu jezuitskému řádu pomocí finančních, hmotných i duchovních darů. Zabývají se zbožnými odkazy jako součástí náboženské praxe telčských měšťanů, sledují osoby i celé rodiny donátorů. Jako zvláštní projev sympatií a blízkého vztahu obyvatel města k Tovaryšstvu Ježíšovu vnímají vstup telčských rodáků do řad jezuitů. Poslední podkapitola *Řád, město, fara a vrchnost* doplňuje mozaiku vzájemných vztahů o drobná svědectví písemností řádového archivu, protože prameny městské provenience či jiné záznamy se téměř nedochovaly.

Aby představili a přiblížili komunitu telčského probačního domu, zvolili autoři (K. Bobková-Valentová, P. Havlíček, SJ, a J. M. Havlík) formu fiktivních pamětí, v nichž řádový historik Joannes Miller, SJ, rekapituluje životní cesty skupiny terciánů, kteří se v Telči sešli

v roce 1682. Na základě výpovědí řádových pramenů je literárně zpracoval Jiří M. Havlík. Paměti dávají nahlédnout do života uvnitř jezuitského řádu, postihují širokou škálu možností profesního působení i jeho dosah a rozmanitost lidských osudů známých i méně známých osobností Tovaryšstva Ježíšova.

V předposlední kapitole sleduje Jiří M. Havlík rozpad slavatovského panství, převzetí Telče hrabaty z Liechtensteina-Castelcornu a ochlazení vztahů mezi vrchností a jezuitskou kolejí, zapříčiněné zejména finančními těžkostmi majitele panství. V závěrečné stati popisuje Josef Hrdlička situaci po zrušení Tovaryšstva Ježíšova v roce 1773 a okolnosti rozpuštění komunity telčského řádového domu.

Bohatý obrazový doprovod publikace přibližuje realie, kniha obsahuje též přehled představených Tovaryšstva Ježíšova. Rodokmeny šlechtických rodů jsou spolu s bibliografií a rejstříky zařazeny v příloze.

Uchopení tématu v rozšířené perspektivě umožňuje nejen přispět k poznání barokní Telče jako centra kulturního a duchovního života regionu či nahlédnout na soužití jezuitské koleje s okolím, ale také naplnit hlavní cíl tohoto jedinečného projektu, představit roli jezuitského řádu v našich dějinách a lépe porozumět jeho významu pro formování národní a kulturní identity.

Markéta Krejčová

Christian Katschmanowski, DIE STADT ALS RAUM DES FÜRSTEN? ZUR BAUPOLITIK DER MAINZER KURFÜRSTEN IN IHRER RESIDENZSTADT AB DER ZWEITEN HÄLFTE DES 17. JAHRHUNDERTS, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2020 (= Residenzenforschung, Neue Folge: Stadt und Hof, Bd. 7), 412 stran.

Monografie Christiana Katschmanowského tematicky a metodologicky spadá do směru historiografického bádání úspěšně rozvíjeného zvláště v posledních letech, který se zaměřuje na zkoumání vlivu dvora na urbanistické řešení a architekturu městského prostoru,

případně jeho nejbližšího okolí. Autor vychází z detailní mikrosondy stavebních aktivit mohučských arcibiskupů-kurfirťů a jejich vlivu na urbanismus Mohuče v období od konce třicetileté války do závěru rezidenčního období na sklonku 18. století. Nejen použité archivní materiály, ale také obsáhlá obrazová příloha, čítající přes 200 vyobrazení a tvořící pozoruhodný soubor ikonografických podkladů, vypovídají o systematické a precizní práci autora. Důkladnost zpracování jistě odráží i skutečnost, že publikovaný text vychází z výsledků autorovy disertační práce (obhájené roku 2017 na Johannes Gutenberg-Universität v Mohuči). Zcela logicky byla práce publikována v rámci řady *Residenzenforschung, Neue Folge: Stadt und Hof* jako její sedmý svazek. Ačkoli jde o sondu nepřekračující výrazně hranice města Mohuče, otevírá autor nesmírně zajímavé otázky obecného charakteru, které jsou velmi dobrým podkladem pro komparaci výzkumu stavebního dění v dalších rezidenčních centrech nejen v rámci Svaté říše římské, ale i v dalších částech Evropy.

Mohuč jakožto sídlo arcibiskupa-kurfirťů a zároveň německého arcikancléře patřila k nejvlivnějším říšským městům, autor však tento urbánní celek vnímá v jeho komplexnosti také jako pevnost i významné obchodní středisko a jako prostor, který není definován pouze přítomností (sídlem) kurfirťů, ale také prostřednictvím dalších vlivových skupin: dómské kapituly a přínaležející šlechty (Stiftsadel) a v neposlední řadě měšťanů. V úvodu je tak nejen vytyčeno a definováno téma a stručně představena metodika zkoumání a pramenná základna, ale také politicko-sociologický aspekt autorova přístupu k interpretaci stavebního dění utvářejícího tvář Mohuče v období raného novověku. Od počátku je zřejmé, že jednou z podstatných otázek, na niž bude autor hledat odpověď, je to, zda byla výstavba města a jeho urbanistická struktura výsledkem cílené a dlouhodobě plánované politiky, nebo spíše vyplynula z řady pragmatických rozhodnutí v rámci „setkávání“ potřeb či nároků výše zmíněných aktérů života města (arcibiskup-kurfirť, šlechta, měšťané). Městský prostor tu sice nejnápadněji odráží přítomnost knížecí moci, ale zároveň je také místem jakési soutěže mezi dalšími zmíněnými aktéry.

Jádro knihy je logicky, chronologicky a zároveň tematicky rozděleno do tří hlavních částí. V první autor představuje urbanistickou reorganizaci, kterou město zažilo po třicetileté válce. Vychází zde

zejména z dosud málo vytěženého pramene, stavebního řádu (Bauordnung) vydaného roku 1655, kterým Johann Philipp von Schönborn, tehdejší kníže-kurfürst, stanovil praktická, technologická a estetická pravidla nové výstavby s poměrně moderním cílem dosáhnout homogenizace zástavby. Snahou o tuto regulaci městské výstavby se kníže-kurfürst snažil prosadit a upevnit svou moc v rámci městského celku a vymezit se tak vůči svým konkurentům, zejména městským institucím a kapitulní šlechtě.

Druhá, rozsáhlejší část logicky navazuje na téma této snahy o ovládnutí městského prostoru a soustředí se na rezidenci knížete kurfürta a její vztah k městu a městskému prostoru jako takovému. Jak je zřejmé, autora nezajímají pouze komplikované stavební dějiny samotné knížecí rezidence a její proměny v čase (sleduje celé období 17. a 18. století), ale zejména její otevření se městskému prostoru, které by se téměř dalo vnímat jako začlenění rezidenční struktury do města, tedy symbolická snaha o vyjádření politického a společenského vlivu v urbanistickém celku prostřednictvím architektonické reprezentace. Toto „prostupování“ rezidence do městského prostoru bylo umocněno postupným získáváním nových pozemků. Příznačná byla v tomto smyslu zejména výstavba letohrádku Favorite v první čtvrtině 18. století a zasazení nových dvorských budov do tzv. Bleichenviertel, čtvrti, která vyrostla po třicetileté válce na pravidelném půdorysu členěném třemi hlavními ulicemi vedoucími k rezidenci (zámku).

Třetí část je věnována soukromým stavebním podnikům mohučských kurfürtů. Třebaže šlo na jedné straně o privátní investice, byly v souladu s dobovou mentalitou chápány jako zcela přirozená součást rodové reprezentace. Tímto druhem výstavby poukazyval stavebník prostřednictvím své osoby na přítomnost svého rodu ve městě a v neposlední řadě také zdůrazňoval důležitost svého úřadu. I tuto výstavbu lze tedy nahlížet jako součást nepsaného závazku vůči rodině i politické roli stavebníka. Autor postupně a barvitě popisuje stavební činnost Johanna Philippa (1647–1673) a Lothara Franze Schönborna (1695–1729), Philippa Karla von Eltz (1732–1743) a Johanna Friedricha Karla von Ostein (1743–1763). Nutno podotknout, že kromě palácových staveb v režii těchto osob vznikala v městském prostoru také sochařská díla (kašny), která se stala veřejně

přístupnými „pomníky“ svých zadavatelů a hmotnými úběžníky jejich dobročinnosti a vztahu k městu.

Christian Katschmanowski odvedl seriózní badatelskou práci, kterou dokázal srozumitelně a výstižně představit. Ačkoli by jistě mohla být vznesena výtku, že se ve své interpretaci stavebního rozvoje Mohuče ve vztahu k rezidenční síti zdejších kurfiřtů opírá téměř výhradně o lokální prameny a neprojevuje ambici začlenit své závěry do širšího (evropského) rámce, daří se mu i přesto na základě analýzy specifické situace vystihnout obecnější závěry (zejména definování vztahů jednotlivých aktérů stavebního dění považují za přínosné), které mohou posloužit jako velmi dobrý komparační materiál pro další výzkum raně novověkých rezidencí a urbanistických struktur.

Lucie Rychnová

**Jan Lhoták, MĚSTO SUŠICE A JEHO PODDANÍ.
K ÚLOZE A VÝZNAMU VRCHNOSTENSKÉHO
HOSPODAŘENÍ KRÁLOVSKÝCH MĚST
V RANÉM NOVOVĚKU, Scriptorium – Západočes-
ká univerzita v Plzni, Dolní Břežany – Sušice 2018,
944 stran + 40 stran obrazových příloh.**

Monografie Jana Lhotáka budí respekt už svým objemem coby výpravná kniha velkého formátu o rozsahu bezmála tisíc stran. Ocenění si ale zaslouží také velkorysé uchopení tématu, zahrnující chronologické vymezení od vrcholného středověku až na práh moderní doby,¹ promyšlené rozvržení obsahu, kombinující pasáže syntetické povahy s analytickým prozkoumáním řady dílčích problémů, a v neposlední řadě zohlednění širokého zemského a středoevropského kontextu. Autor v úvodu konstatuje, že problematika městského

1 Zmínka o konceptu „dlouhého trvání“ se sice objevuje spíše výjimečně (s. 143), ale autor jej do svých úvah o rozvržení a pojetí práce nepochybně zahrnul.

velkostatku náleží stejnou měrou do agrárních,² jakož i do urbánních dějin (s. 19), a z této premisy při práci s prameny a literaturou také skutečně vychází.

Text vznikal původně jako disertační práce, a jistě i proto začíná dvěma kapitolami (o rozsahu malé monografie), z nichž první především shrnuje dosavadní literaturu k tématu a druhá nastiňuje genezi a místo městského velkostatku v politickém a hospodářském systému českého státu zhruba do konfiskací roku 1547. Z prací zaměřených bezprostředně na pražské dějiny je zdůrazněna zejména zakladatelská role Tomkova *Dějepis města Prahy* a průkopnická role heuristicky náročných studií Jaroslava Mezníka (s. 32–33). Ze shrnutí dosavadní literatury vystupuje několik klíčových problémů, k nimž se historiografie opakovaně vrací, například otázka berního zatížení měst nebo raabizace. Především je to však také samotný vznik městského velkostatku, dáváný do souvislosti s hospodářským a politickým vzestupem měst v důsledku husitské revoluce, obvykle v návaznosti na již dříve držený majetek (šosovní vesnice). Ve druhé kapitole autor ukazuje řadu vazeb a povinností, jež mohly existovat mezi městem a venkovskými sídly v jeho okolí. Zdůrazňuje přitom pět aspektů (vrchnostenský, hospodářský, sociálně-demografický, církevní a kulturní), které je vhodné sledovat (s. 49–52). V rámci kritického přezkoumávání výsledků dosavadní historiografie autor přehledně shrnul i statistické údaje týkající se velikosti královských měst v raném novověku – tabulku na s. 56–57 lze vřele doporučit pozornosti každého, kdo pracuje s edicemi berních rejstříků, katastrů, případně se sumarizujícími tabulkami Otto Plachta.

Třetí kapitola je už věnována přímo Sušici a územním proměnám jejího velkostatku od středověkých počátků až do raabizace. Před ní představují nejvýznamnější mezníky sekularizace městského

2 V souvislosti s konstatováním, že „agrární dějepisectví se těšilo přízni zejména v průběhu první republiky“ (s. 28), lze pro zajímavost doplnit informaci o soudobé disertaci historika a sociologa katolické orientace Jana Hertla z počátku třicátých let 20. století na téma *Město a vesnice. Sociologický rozbor jejich vzájemného poměru*, jejíž koncepci Hertl konzultoval během svého studijního pobytu v Bruselu dokonce s Henrim Pirenne. Srovnej MARIE TULACHOVÁ, *Disertace pražské university I.*, Praha 1965, s. 135.

panství v důsledku pohusitského vývoje a obojí konfiskace v rámci prvního (1547) a druhého (1618–1620) stavovského odboje. J. Lhoták přesvědčivě ukazuje snahu městské obce znovu rozšířit svůj majetek i po konfiskacích, v prvním případě především o tytéž lokality, zahrnující vedle vsí rovněž městečko Hartmanice. V souvislosti s tímto (a také s pátým) oddílem knihy čtenář ocení přehledné mapky na obou předsádkách a na s. 132.

Následuje ještě jedna kapitola obecnějšího zaměření, v níž autor sleduje vývoj městského velkostatku v českých zemích od prvních konfiskací až po raabizaci a její dopady. Podrobněji se zastavuje u některých obecnějších jevů, jež značnou měrou – byť zdaleka ne stejnou – zasáhla všechna česká královská města nebo alespoň většinu z nich: obě vlny konfiskací, zpusťování za třicetileté války spojené s vysokým zadlužením, opakovaný vznik komisí zaměřených na řešení hospodářské situace měst a osvícenské reformy spojené s byrokratizací a radikální proměnou vrchnostenského hospodaření. V této kapitole je také v obecné rovině představena struktura městského velkostatku a v několika dalších tabulkách porovnává situace jednotlivých královských měst.

Na takto široce načrtnutém pozadí J. Lhoták analyzuje obecní hospodářství Sušice v raném novověku. Tomuto tématu je věnováno samotné jádro knihy, bezmála třísetstránková kapitola, kterou v kontextu monografie můžeme považovat za případovou studii, jejímž prostřednictvím autor mimo jiné ověřuje některé obecnější závěry. Hlavní pozornost je přitom díky dobře dochovaným pramenům věnována především situaci v 18. století. K problematice pobělohorského zadlužení českých královských měst a vysokých finančních nároků státu v té době, způsobujících stav, z nějž většina obcí nebyla s to vlastními silami vyváznout, se česká historiografie opakovaně vrací již od vydání Pekařových *Českých katastrů*. Přesto bude asi nejméně čtenář (stejně jako recenzent) sledovat s údivem, jak hluboká a dlouhodobá mohla být dluhová spirála v případě konkrétního města a jak bezvýhodná se mohla situace jevit, zvláště když již tak křehkou stabilitu obecního rozpočtu zasáhly například následky živelní pohromy, jako byl požár Sušice v roce 1707 (s. 303).

Autor podrobně analyzuje jak vlastní městské hospodářství, tak vrchnostenské hospodaření sušické obce a přesvědčivě dokládá, že

první oblast byla ztrátová a pouze druhá ekonomickou situaci města vyrovnávala (s. 437). Nejvýnosnější hospodářskou aktivitou bylo pivovarnictví, provozované jak v rámci městského hospodářství právovarečnými měšťany, tak v jednom z městských dvorů (Vrabcov). Podrobně je vyličen proces raabizace ve zdejších podmínkách, jejíž výsledky jsou hodnoceny jako pozitivní (s. 511), a následující hospodářský vývoj až do zrušení roboty, kdy základem příjmů byla feudální renta z emfyteutizované půdy. Samozřejmostí je autorova detailní obeznámenost se soudobou městskou správou, kterou zpracoval již dříve v samostatných studiích. Osobní náklady na městské úředníky a zaměstnance ostatně představovaly až polovinu výdajových položek, jak je ale na řadě míst konstatováno, ne vždy byly jejich hospodářské kompetence dostačující a výjimkou nebyly ani různé aktivity ve vlastní prospěch. Kniha se tak zejména díky této kapitole stává rovněž zásadním příspěvkem pro dějiny správy českých královských měst v raném novověku.

V dalších dvou kapitolách je věnována pozornost těm, kteří byli objektem výkonu vrchnostenských práv královských měst – poddaným. V první z nich autor nabízí obecnější přehled a spíše odmítá starší názory, že oproti šlechtickým vrchnostem postupovala města v roli vrchnosti mírněji. Výklad je opět doveden až do roku 1849. V následující kapitole autor podrobně nahlíží na situaci v případě sušických poddaných a prostoru, na kterém žili a pracovali. Vedle geografických podmínek se zabývá demografickým vývojem, berním zatížením a jinými povinnostmi a obecně vztahem k vrchnosti i souvisejícími konflikty. Ty ovšem nedosáhly tak vyhrocené podoby, jako tomu bylo na jiných panstvích během revolt let 1680 a 1775. Velmi detailně je také sledován průběh raabizace a další proměny následující po této reformě, jež měla v případě sušického panství zásadní význam. Kapitulu o poddaných lze vnímat v těsné souvislosti s kapitolou o hospodářství města Sušice, k níž tato kapitola nabízí žádoucí „pohled zdola“.

Výpovědní hodnotu knihy zvyšuje množství příloh. Textové přílohy zahrnují jak edici nejdůležitějších normativních pramenů (zejména instrukcí), tak podrobné tabulky k jednotlivým složkám městského hospodářství a pozemkovým reformám druhé poloviny 18. století. Černobílé obrázky umístěné přímo v textu doplňuje

samostatná obrazová příloha zaměřená na historickou i současnou podobu lokalit někdejšího vrchnostenského majetku Sušice. Velmi užitečný je slovníček, obsahující dnes již jen málo používané nebo už prakticky neznámé termíny (s. 894–895).

Monografie Jana Lhotáka je v kontextu české urbánní historiografie i hospodářských dějin výjimečná nejen svým objemem, ale také rozsahem heuristiky, která její závěry pevně ukotvuje v pramenném materiálu. Kdokoli bude zpracovávat některý z aspektů hospodářských dějin českých královských měst a zejména jejich role jako vrchností, ať už v případě konkrétního města nebo v obecnější rovině, nebude moci knihu opomenout. Zároveň může kniha sloužit jako bohatý zdroj komparativních údajů či jako vzor a vodítko při zpracování některých dílčích témat v ní obsažených. Podobně komplexní a náročný výzkum pro některé další město totiž v dohledné době asi jen těžko někdo podnikne.

Marek Ďurčanský

Marie Pultarová, V NAŠEM PONÍŽENÉM ZPŮSOBU. KATÍ, RASI A BIŘICI V RANĚ NOVOVĚKÝCH MĚSTECH VÝCHODNÍCH ČECH,

Veduta, České Budějovice 2022, 244 stran.

Recenzovaná publikace je věnována každodennosti tzv. snižených lidí, tj. zejména katů, rasů a biřiců, s časovým těžištěm v 17. a na počátku 18. století. Marie Pultarová se ve svém výzkumu zmíněné tematiky zaměřila na východní Čechy, kde sledovala zejména poměry v Pardubicích, Náchodě a Dobrušce. Publikace částečně vychází z autorčiny diplomové práce, obhájené v roce 2015 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.¹

1 MARIE PULTAROVÁ, *Snižení lidé v prostoru raně novověkého města. Kati a pohodní ve východočeských městech 17. století*, Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2015.

V úvodní kapitole autorka podává detailní kritický přehled dosavadního českého bádání o dějinách katů a dalších tzv. snížených lidí, respektive lidí na okraji společnosti. Přibližuje také vybrané zahraniční, zejména německé práce, dotýká se též vnímání fenoménu bezectnosti jako antropologické konstanty v západoevropském společenskovědním bádání počínaje sedmdesátými lety 20. století.

V dalším výkladu autorka stručně nastiňuje historický vývoj tří podrobně zkoumaných měst, tj. Pardubic, Náchoda a Dobrušky, v 16. a 17. století. Dále se pokouší podat charakteristiku nepočestných povolání kata, rasa a biřice a postihnout, co tyto profese spojovalo a čím se mohly navzájem odlišovat.

Velmi zajímavá je kapitola, v níž Pultarová přibližuje soužití a konfrontaci vykonavatelů nepočestných profesí s většinovou městskou společností a zejména v případě rasů také jejich fungování v přiděleném revíru v rámci panství. Dosti podrobně prozkoumala materiální zázemí a majetkové poměry lidí na okraji společnosti a dospěla k řadě cenných nových zjištění. To se týká zejména vedlejších výdělečných činností katů a rasů. Autorka ukazuje, že soužití tzv. snížených lidí s většinovou „počestnou“ společností v prostoru města i panství bylo vesměs poklidné, i když docházelo k občasným konfliktům, nejčastěji ovšem ve formě verbálních útoků. Marie Pultarová zpochybňuje názor dosavadního bádání, že kati byli zpravidla zámožní lidé. Dokládá, že majetkové poměry katů ve východních Čechách v 17. a 18. století sice dosahovaly v některých případech úrovně příslušníků vyšší měšťanské vrstvy (pardubický kat Jiří Zelinger), v jiných se nicméně mohly blížit hranici chudoby. Rasové nevykonávající zároveň katovskou profesi obvykle nenáleželi k zámožným lidem.

Autorka velmi důkladně prozkoumala rodiny tzv. snížených lidí a potvrdila poznatek, že katovské a rasovské rodiny byly ve sledované době endogamním společenstvím. V této souvislosti je zajímavé zjištění, že kati a rasové byli velmi často nuceni žádat při uzavírání sňatku o dispens z důvodu blízkého příbuzenství. Pozornost si zaslouží také poznatek o vdovách po katech a rasech: autorka ukazuje, že zvláště „rasovky“ se znovu neprovdávaly záhy po ovdovění a často spravovaly rasovnu samy i několik let, než se znovu provdaly nebo předaly tento majetek svým dětem. Obecně kati i rasové usilovali o materiální

zajištění svých potomků, avšak ne vždy s úspěchem. V rámci rodin tzv. snížených lidí podle autorky jistě fungoval určitý pocit sounáležitosti vyplývající z jejich velmi specifického společenského postavení, avšak zejména mezi rasy se často vyskytovala otevřená rivalita, zvláště pokud se jednalo o zdroje obživy v podobě rasovských revírů.

K velmi pozoruhodnému novému zjištění dospěla Pultarová na základě detailního sledování sociálních sítí tzv. snížených lidí. Na řadě příkladů z Náchoda a z Pardubic dokládá, že součástí těchto sítí se stávali i představitelé nejvyšší městské a patrimonální úřednické elity. Dělo se tak prostřednictvím kmotrovství: kati i rasové pro své děti zpravidla nevybírali za kmotry jiné snížené lidi, nýbrž vysoké městské či patrimonální hodnostáře nebo jejich manželky. Publikaci uzavírá přehled pramenů, seznam použité literatury, čítající bezmála dvě stovky položek, a rejstřík osob.

Knihy Marie Pultarové představuje bezesporu cenné a významné obohacení dosavadního bádání o dějinách katů a rasů v raně novověkých českých zemích, a to po stránce jak faktografické, tak i metodické. Autorka vyšla z rozsáhlého a důkladného výzkumu relevantních archivních pramenů jak městské, tak patrimonální provenience v přesně vymezeném regionu a s poměrně zřetelným časovým ohraničením.

Na druhé straně se autorka (vedle řady formulačních neobratností a terminologických nepřesností) nevyhnula některým závažnějším faktografickým chybám. Zcela nonsenzuální je výklad týkající se ustanovení o infamii kata a biřice a jejich přípustnosti jako svědků před soudem obsažených v právní knize Brikcího z Licka, kterou navíc, bůhvíproč, označuje jako „kodifikaci“, či jako „zákoník“ (s. 59). Autorka zde navíc spojila dohromady právníka Brikcího z Licka (cca 1488–1543), mimo jiné pražského radního a kutnohorského městského písaře, s písařem Janem († před 1359), autorem proslulé Brněnské právní knihy. Norma týkající se legitimacy kata a biřice jako svědků, jejíž obsah Pultarová reprodukuje, rozhodně nevznikla v první polovině 16. století, nýbrž již krátce po polovině 14. století, což je (přínejmenším z vývojového hlediska) rozdíl nikoli nepodstatný.²

2 Ustanovení týkající se svědectví biřice (*preco*) a kata (*tortor sive suspensor*) je obsaženo v čl. 677 Brněnské právní knihy a vychází z naučení (nálezu)

Bez výhrad nelze přijmout ani tvrzení, že k napadení kata přihlížejícím davem docházelo „v naprosto výjimečných situacích, které měly ... specifický kontext“ (s. 86). Toto tvrzení autorka dokládá na případu útoku na katy při popravě konané na Pražském hradě v roce 1509. Přitom jí, žel, zcela uniklo dramatické napadení kata v Praze (neznámo v kterém pražském městě) 13. září 1591, o němž se nejnoveji zmínil Richard van Dülmen,³ vycházející z dodnes cenného, Pultarovou však vůbec nevyužitého souboru studií göttingenského právního sociologa, kulturologa a historika kriminality Christiana Helfera (1930–2008).⁴ Tento soubor obsahuje i studii o případech, kdy se kat stal během exekuce nebo krátce po ní objektem lynčování ze strany přihlížejícího davu.⁵ V případě pražského

brněnského městského soudu, které bylo adresováno do (Uherské) Skalice. Zmíněné ustanovení vzniklo tedy ve své konečné podobě už někdy v letech 1355–1357 (původní naučení bylo zřejmě ještě o pár let starší) a vypovídá, podle mého názoru, mnohem více o rané fázi vývoje katovské profese na Moravě, popř. i v Uhrách ve středověku než o právním postavení katů v raně novověkých Čechách, viz *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století I. Úvod a edice*, (ed.) MIROSLAV FLODR, Brno 1990, s. 380 (čl. 677); *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století II. Komentář*, (ed.) TÝŽ, Brno 1992, s. 165. K otázce vývojové návaznosti Brněnské právní knihy a Brikcího Městských práv srovnávací obecně PETR KREUZ, *Vývoj pražského městského práva do vydání městského zákoníku z roku 1579*, Pražský sborník historický 48, 2020, s. 15–58, zvl. s. 40–50, kde viz i odkazy na starší literaturu. První detailnější ustanovení o katovi (v městském) právu české provenience jsem zaznamenal teprve v dodatcích ke staroměstským tzv. Soběslavským právům. Třebaže samotná tzv. Soběslavská práva vznikla nejspíše koncem třicátých let 15. století, příslušný dodatek lze doložit až v šedesátých letech téhož století. Obsahuje ustanovení, že kat a katovka (katová) mají chodit v červeném rouchu a mají mít pět pacholků a kat má dostávat týdenní plat ve výši půl kopy, viz *Die sogenannten Sobieslaw'schen Rechte. Ein Prager Stadtrechtbuch aus dem 15. Jahrhundert*, (Hrsg.) RUDOLF SCHRANIL, München – Leipzig 1916, s. 88–89 (čl. D 4), srovnaj též s. 48–49.

- 3 RICHARD VAN DÜLMEN, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001, s. 143–144.
- 4 CHRISTIAN HELFER, *Henker-Studien I.–II.*, Archiv für Kulturgeschichte 46, 1964, s. 334–359; TÝŽ, *Henker-Studien III.–IV.*, Archiv für Kulturgeschichte 47, 1965, s. 96–117.
- 5 TÝŽ, *Henker-Studien I. Der Henker als Opfer der Volksjustiz*, Archiv für Kulturgeschichte 46, 1964, s. 334–351. Většina útoků na kata při exekuci, které

incidentu Helfer odkazoval na práci vídeňského historika a topografa Johanna Evangelisty Schlagera (1786–1852),⁶ který se pro změnu odvolával na rukopis vídeňské dvorské knihovny.⁷ Třebaže Schlager uvedl stránku zmíněného rukopisu nesprávně, je možné zde příslušnou zprávu ze 17. září 1591 s nevelkým úsilím nalézt.⁸ V návaznosti na výše uvedené mne ovšem napadá, zda recenzent dodatečně nepředkládá relevantní zjištění, k nimž měla dospět již autorka recenzované práce. V každém případě se měla Pultarová alespoň vyrovnat s Helferovým názorem, že pokles počtu případů napadení kata při exekuci souvisel s celkovým poklesem počtu poprav.⁹ S tímto názorem se v zásadě ztotožňuji.

„Obraz kata“ je u Marie Pultarové hodně ovlivněn typem zkoumaného městského prostředí a především sledovaným obdobím druhé a třetí třetiny 17. a počátku 18. století. Na rozdíl od předbělohorské doby nebyl u nás po třicetileté válce trest smrti již dominující, ba ani převažující trestní sankcí v oblasti hrdelního soudnictví. Poprava přestala být každoroční či častější událostí i v mnoha středně velkých poddanských městech či rezidenčních centrech panství. To zároveň vedlo k nutnosti „kumulovat“ zde úřad

Helfer analyzoval, proběhla v 16. nebo na počátku 17. století. Výrazný úbytek podobných incidentů v pozdější době dává německý kulturolog do souvislosti s rapidním snížením celkového počtu poprav, zvláště v 18. století.

6 Tamtéž, s. 336, pozn. 16.

7 JOHANN EVANGELIST SCHLAGER, *Wiener-Skizzen aus dem Mittelalter 4 (Neue Folge, Zweiter Band)*, Wien 1842, s. 175–176.

8 Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Handschrift Nr. 909 (*Novellae Fuggerianae*), f. 313r–313v. Zmíněná zpráva vznikla v rámci fuggerovského zpravodajství. Podle autora zprávy kat prováděl popravu pěti provinilců, dvou odsouzených k smrti stětím a tří oběšením, a stínal tak bídně, že by si za to zasloužil kamenovat („... so Er mit dem Schwerdt gericht, gar Jämerlich umbgangen, der billich des verstaynygen Wol Verdient“). K napadení kata došlo až po skončení exekuce, kdy po něm přihlížející dav začal házet kameny. Proti tomu se kat bránil střelbou a zasáhl dvě osoby, čímž dav ještě více rozlítl. Srocení přihlížejících údajně uklidnil císařský rychtář, jenž nechal kata uvěznit. V budoucnu bude užitečné zjistit, zda o tomto incidentu neexistuje ještě nějaký další pramenný doklad, a tak případně alespoň upřesnit, ve kterém ze tří pražských královských měst se popisovaný incident odehrál.

9 Viz výše pozn. 5.

kata s funkcí rasa, což bylo přinejmenším v předbělohorských Pardubicích zřejmě zcela nemyslitelné.

Poněkud mne zarazilo autorčino vyjádření na adresu prací Jindřicha Francka, které označuje za „značně kontroverzní“ (s. 28). Na takovéto příkré kritické hodnocení má Marie Pultarová jistě právo, bylo by však užitečné, aby ho blíže rozvedla a vysvětlila. A měla by se při tom vyrovnat mimo jiné s faktem, že zmíněný východočeský historik je autorem standardní, mezinárodně srovnatelné monografie o dějinách trestního práva a kriminality v českých zemích.¹⁰

Kromě toho Francek vydal už v roce 2016 kritickou edici rozsáhlého souboru pardubických smolných knih.¹¹ Tuto edici ovšem Pultarová z neznámých důvodů necituje, nýbrž vychází z archivních originálů. Řekl bych, že tak činí ke své škodě, neboť přesnost jejího čtení pramenných textů není ani zdaleka bezvadná. V transkripci velmi úhledně, takřka kaligraficky psaného českého polokurzivního textu z roku 1645 (vyobrazení na s. 196) se Pultarová dopustila přibližně desítky různě závažných chyb (s. 195 a 197). Podobnými deficity trpí zřejmě i některé její prepisy z dalších pramenů (typicky s. 170, pozn. 496).¹²

Autorka dokázala podchytit a využít většinu zásadních novějších zahraničních publikací věnovaných problematice katů v raném novověku (Jutta Nowosadtko, Richard van Dülmen, Wolfgang Scheffknecht, vybrané práce Gisely Wilbertz). Některé zásadní relevantní práce jí však unikly. Kromě již zmíněného souboru studií Christiana Helfera to platí především o populárně vědecké monografii bielefeldského právního historika Wolfganga Schilda,¹³ kterou lze označit za faktograficky věcnější pandán k Dülmenovu *Divadlu hrůzy*. Stejně

10 JINDŘICH FRANCEK, *Velké dějiny Zemí Koruny české. Tematická řada 3. Zločinnost a bezpráví*, Praha – Litomyšl 2011.

11 *Pardubické smolné knihy 1538–1626. Část 1.–2.*, (ed.) JINDŘICH FRANCEK, Pardubice 2016.

12 *Srovnej Pardubické smolné knihy. Část 2.*, (ed.) J. FRANCEK, s. 588 (č. 579).

13 WOLFGANG SCHILD, *Alte Gerichtsbarkeit. Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtsprechung*, München 1985², zvl. s. 177–196.

tak Pultarová přehlédla čtenářsky úspěšnou a velmi inspirativní monografii dalšího bielefeldského badatele, historika Petera Schustera.¹⁴

Je také škoda, že Pultarová sice bibliograficky evidovala německý překlad monografie amerického historika Joela F. Harringtona o proslulém norimberském katovi Franzi Schmidtovi (1555–1634),¹⁵ avšak jinak toto závažné dílo téměř nevyužila. Je to škoda, neboť „Meister Frantz“ po sobě zanechal zcela jedinečný pramen: „deník“ z let 1573–1613, ve kterém si pro svou potřebu evidoval všechny provedené popravy i další exekuce trestů.¹⁶ Stejně tak by bylo bývalo užitečné, kdyby Pultarová ve větší míře využila výsledky rozsáhlého a velmi záslužného genealogického výzkumu katovských a rasovských rodů v Čechách a na Moravě, které publikoval Jan Vyhlička.¹⁷

Závěrem lze nicméně zopakovat, že přes všechny dílčí nedostatky, typické pro juvenilní práci, představuje monografie M. Pultarové závažné a nepřehlédnutelné obohacení dosavadního poznání každodenního života tzv. snížených lidí v raně novověkých Čechách. Za zvláště cenné a přínosné pokládám kapitoly, které se věnují těm aspektům každodennosti katů, rasů, biřiců i dalších příslušníků okrajových sociálních skupin, které dosavadní bádání buď do značné míry opomíjelo, nebo se jim věnovalo pouze povrchně a jednostranně.

Petr Kreuz

14 PETER SCHUSTER, *Verbrecher, Opfer, Heilige. Eine Geschichte des Tötens 1200–1700*, Stuttgart 2015 (Stuttgart 2016²), zvl. s. 109–212.

15 JOEL F. HARRINGTON, *Die Ehre des Scharfrichters. Meister Frantz oder ein Henkersleben im 16. Jahrhundert*, München 2014 (anglický originál TÝŽ, *The Faithful Executioner. Life and Death, Honor and Shame in the Turbulent Sixteenth Century*, New York 2013).

16 Schmidův deník byl poprvé vydán tiskem již na počátku 19. století. Moderní edici deníku pořídil Albrecht Keller, viz *Maister Franntzn Schmidts Nachrichten inn Nürnberg all sein Richten*, (Hrsg.) ALBRECHT KELLER, Leipzig 1913 (reprint Neustadt an der Aisch 1979).

17 JAN VYHLÍČKA, *Lexikon nedotknutelných*, Brno 2013 (Brno 2020²).

Stephan Steiner, „DAS REICH GOTTES HIER IN WIEN“. EVANGELISCHES LEBEN IN DER REICHSHAUPTSTADT WÄHREND DER REGIERUNGSJAHRE KAISER KARLS VI., Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2021 (= Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 65), 213 stran.

Habsburská monarchie v období po třicetileté válce bývá považována za exemplární příklad raně novověké konfesionalizace, území úspěchu násilné rekatolizace, již dříve vyzkoušené v alpských zemích a v průběhu války a bezprostředně po ní aplikované také v Čechách a na Moravě. Římský katolicismus jako jediné povolené vyznání postupně pronikl i do duší velké většiny obyvatelstva a jeho tajných odpůrců zůstalo jen velmi málo – to vše je jistě pravda, ale není to pravda celá. Katolicismus nebyl jediným veřejným náboženstvím podunajského soustátí: v Uhrách přes všechny rekatolizační tlak nikdy nepozbyly legálního statutu luterství a kalvinismus, u luterství to víceméně platilo také ve Slezsku (veřejný evangelický kult potvrdila a fakticky znovuzavedla altranstädtská konvence z roku 1707), na sklonku vlády Marie Terezie bylo luterství povoleno v nově zabrané Haliči a Bukovině, po formálním připojení Ašska k Českému království i tam a soukromé exercicium rovněž v Terstu. Jak ale ukazuje nová kniha vídeňského kulturního historika, ani to ještě není celá pravda.

Legální protestantské bohoslužby – i když nikoli veřejné – probíhaly i v samotné Vídni, a to již za vlády Karla VI., tedy v období standardně považovaném za novou či zostřenou vlnu protireformace. Dokonce hned na třech místech: na dánském, švédském a nizozemském vyslanectví. „Legační kazatelé“ přitom samozřejmě sloužili diplomatům a obchodníkům ze svých zemí, i když někteří z nich byli vídeňskými rezidenty docela dlouho, a jen opatrně se zapojovali do místního veřejného dění, neřkuli náboženských otázek. Docházelo ovšem i k tomu (nejen mezi duchovními, ale i evangelickými učiteli), a to v důsledku sílícího vlivu pietismu. Kazatelská místa při dánské a švédské ambasádě začali právě v karolinském období stále víc obsazovat odchovanci Halle, jimž se barokní katolická

zbožnost hnusila a kteří současně pociťovali nutnost aktivně působit ve jménu „pravého“ křesťanství. Pokud se přímo neodvážili poskytovat duchovní služby habsburským poddaným – i to se stávalo –, alespoň o neradostných poměrech v sídelním městě psali domů. Právě korespondence dochovaná v kodaňském národním archivu a v hallském archivu Franckeho nadace je přitom hlavním informačním zdrojem recenzované knihy.

Jedná se o dílo, které je do značné míry překvapivé nejen svým tématem a obsahem, ale i osobou autora. Charakterizovat profesora soukromé Univerzity Sigmunda Freuda, vyučujícím primárně psychoterapii a bezpečnostní studia (Steiner působí na Fakultě psychoterapie [Fakultät für Psychotherapiewissenschaft]), jako kulturního historika je sice možné, ne však úplné. Vystudoval germanistiku a politologii (1987), následnou historickou disertaci na téma dopisů z Osvětlení nedokončil, začal psát do novin a spolupracovat s filmem. Současně organizoval konference a editoval dílo rakouského emigranta Hanse Mayera, válečného odbojáře v belgickém exilu, který je známější jako politický filosof a esejista pod poválečným jménem Jean Améry. Steiner se jako stážísta uplatnil na bulharské akademii věd a na několika bulharských univerzitách, na své alma mater ve Vídni nakonec obhájil doktorát o transmigracích za Karla VI. (2003). Nábožensky motivované nucené přesuny poddaných uvnitř habsburské monarchie mu posloužily i k habilitaci (2011), avšak současně psal i eseje a odborné práce z literárních dějin, politické filozofie a sociologie a několika dalších oborů, některé akademicky fundované, jiné spíše populární. Jeho biografie je tedy poněkud extrémní, byť v současném intelektuálním světě nikoli zcela výjimečná.

Recenzovaná práce je naštěstí prací „přísně historickou“, dokonce tak technicistně podanou, že na první pohled připomíná skladbou i způsobem podání disertaci. Po nezbytném úvodu autor představuje prameny, z literatury opisuje širší nábožensko-historický kontext, aby pak ve třech kapitolách věnovaných jednotlivým legacím podal stručné životopisy jejich kazatelů s důrazem na vídeňský pobyt a v desítku dalších kapitol tematicky uspořádané výpisky z jejich korespondence. Struktura výkladu má přitom vlastní informační hodnotu. Dokládá, v jak různých (pokud možno všech) kontextech se evangelické a přímo pietistické důrazy v životě komunit žijících

mimo domácí obyvatelstvo projevovaly a jak dokázaly ovlivňovat širší městské společnosti. V příslušné kapitole se tak postupně mluví o křtinách a svatbách, pohřbech, chudinské péči, veřejných oslavách i vzájemné kooperaci mezi jednotlivými společnostmi, později je věnována pozornost osobním rysům, sociálním sítím nebo problémům konkrétních aktérů. To se mi zdá obzvláště cenné. Kniha na jedné straně poskytuje vhled do náboženské každodennosti protestantské menšiny ve Vídni a současně ji nepředstavuje jako „samozřejmou“, víceméně etablovanou či dlouhotrvající, nýbrž jako důsledek opakovaného vyjednávání a konkrétních činů konkrétních aktérů.

Spornější může být otázka širšího dopadu jejich snah, a to jak v podobě subverzivního rozšiřování vídeňského protestantismu (či alespoň inklinací k němu), tak v intervencích ve prospěch dalších tajných evangelíků v habsburské monarchii, z Vídně pečlivě sledovaných (vyhnání luteránů ze Solnohradska, transmigrace z Korutan a Horních Rakous, situace v Uhrách a v Čechách). Pietistická motivace pomoci souvěrcům a maximální podpora „jediné pravé“ verze křesťanství u legačních kazatelů, úředníků i učitelů je přitom zjevná, jejich nasazení nejspíš reálné a v rámci možností značné (jakkoli o něm mnohdy víme právě jen z vlastní korespondence), nicméně důsledky se mi v řadě případů zdají přeceněné. A tvrzení o konkurenci, která údajně dokázala problematizovat římskokatolickou víru a vytvořit ve Vídni – byť jen v úzkém kruhu části intelektuálních a mocenských špiček – prostor pro jakýsi „ekumenismus před ekumenismem“, už vyloženě přehnané. Zvláště když jedním z pojednávaných případů (připouštím, že nejméně významným) byly „české vesnice“ – rozumějte tzv. Opočenská rebelie z roku 1732 a následné emigrace jejich účastníků – pojednávané ovšem jen na základě dávného a v mnoha ohledech již antikvovaného zpracování Eduarda Wintra.

Důsledkem autorského přecenění vlastního tématu může být i určité nezvládnutí formy výkladu. Až toporné „formální zvědečtění“ práce totiž Steiner kombinuje s chytlavými názvy kapitol, snahou o stručný a pointovaný výklad a dalšími čtenářsky přitažlivými prvky. Skvělé a přitažlivé je ostatně i samo téma práce, ačkoli její badatelské výsledky tak závrtné nejsou. Kniha jako celek působí dojmem

jisté bezradnosti, nechuti či neschopnosti najít „rozumný střed“ mezi čtenářsky nevstřícnou výzkumnou zprávou a esejem nepřijatelným kvůli nedodržování akademických standardů. Tato bezradnost se ovšem přenáší i na recenzenta. Na jednu stranu musím ocenit pramenně i věcně inovativní přínos této knihy, zásadní už jen kvůli bezpečnému doložení, co všechno se dělo „v největší tmě pod svícem“, a současně váhám s přitakáním příliš obecným závěrům autora o významu evangelických legačních kazatelů pro náboženskou situaci karolinské Vídně. Uchýlím se proto k alibistickému závěru: recenzovaná kniha otvírá nové a důležité téma výzkumu, další bádání a především širší kontextuální rozhled však budou nutné. Třeba již proto, že kniha pomíjí řadu témat dobových protestantských dějin v habsburské říši (budování těšínského sboru a vliv pietismu ve Slezsku v druhém desetiletí 18. století, přeshraniční kontakty a pašování knih ze zahraničí, ale i z nikoli stoprocentně katolizovaných částí monarchie) a ta nepominutá interpretuje na základě použitých pramenů značně jednostranně.

Zdeněk R. Nešpor

**SOZIALGESCHICHTE WIENS 1740–2020.
TRANSFORMATIONEN DES RAUMS, INKLUSION UND EXKLUSION, AUßENSICHTEN UND MOBILITÄT, (Hrsg.) Andreas Weigl – Peter Eigner, StudienVerlag, Innsbruck – Wien 2022,
444 stran.**

Druhý svazek sociálních dějin Vídně zachycuje období od roku 1740 do současnosti a navazuje nejen obsahově, ale i koncepčně na první díl projektu, který vydal před sedmi lety autorský kolektiv Andreas Weigl, Peter Eigner a Ernst Gerhard Eder.¹ Metodologicky zůstal

1 Srovnej OLGA FEJTOVÁ (rec.), *Sozialgeschichte Wiens 1740–2010. Soziale und ökonomische Ungleichheiten, Wanderungsbewegungen, Hof, Bürokratie, Schule, Theater*, (Hrsg.) ANDREAS WEIGL – PETER EIGNER – ERNST GERHARD

ukotven ve výzkumech nových kulturních dějin, kulturní antropologie, ale zejména sociologie. Ani v druhém dílu nebyla v historicko-sociální analýze opomenuta rovina dobové perspektivy aktérů sociálních dějin, i když dominantní roli v předkládaných čtyřech tematických celcích tentokrát sehrává makrohistorický přístup a strukturální analýza městského prostoru v jeho historickém vývoji. Do popředí tak vystupují určující procesy formování tohoto prostoru převážně z funkčního hlediska.

V úvodní kapitole se Peter Eigner věnuje problematice transformace prostoru města Vídně v jednotlivých etapách jejího historického vývoje od roku 1740. S oporou v první řadě ve statistických pramenech sleduje zejména z výše zmíněného pohledu nejen funkční změny využití urbánního prostoru, ale také s nimi související intenzitu jeho rozšiřování. Prostor města byl do značné míry definován jeho polohou na řece a do poloviny 19. století určen i hradbami, jejichž odstranění ovlivnilo nejen rozšíření městského prostoru, ale díky následné masivní migraci přispělo k jeho výrazné sociální, respektive sociálně-ekonomické diferenciaci. Dynamika vývoje od druhé poloviny 19. století již multifunkčního centra habsburské monarchie vygradovala před vypuknutím první světové války, kdy počet obyvatel metropole na Dunaji přesáhl dva miliony. Město, které se rozrostlo o předměstská území, jež představovala před stržením hradeb oblast, v níž se soustředily nižší sociální vrstvy – zázemí pracovních sil pro provoz Vídně – nyní poskytovalo ve svých nových okrajových částech prostor nejen pro dislokaci stále mohutnější průmyslové výroby, ale také pro zábavu a odpočinek Vídeňanů. Diferenciace městského prostoru habsburské metropole však byla ještě před rokem 1914 charakterizována výrazným funkčním rozdělením jednotlivých oblastí, určených pro bydlení, práci, konzum, odpočinek, vzdělání i kulturu. Nároky na uzpůsobení urbánního prostoru začala klást i rozvíjející se městská infrastruktura s těžištěm v oblasti dopravy, která byla ve Vídni spojena s mimořádnými technologickými inovacemi.

Tak jak se metropole plošně rozšiřovala, její teritorium se na jedné straně stále více otevíralo veřejnosti, ale na straně druhé se v něm vytvářely výrazné sociálně determinované hranice. Na formování prostoru města přitom získávala stále větší vliv městská samospráva a jednotlivé politické strany, zakládané ve druhé polovině 19. století. Transformace urbánního prostoru se díky tomuto vývoji nově stále více stávala plánovaným a politicky definovaným procesem, v němž jak před první světovou válkou, tak po roce 1918 dominovaly koncepce socialistických stran. Výraznou roli přitom sehrávala cílená komunální sociální politika ovlivňující podobu území města nejen vznikem sociálních institucí, ale zejména sociální bytovou výstavbou, spojenou i se zázemím příslušné infrastruktury a realizovanou v mimořádné architektonické kvalitě. Podmínky pro tento trend ovšem vytvořilo po roce 1918 i sociální zákonodárství nově vytvořeného rakouského státu. Do tohoto vývoje zasáhly dramaticky důsledky druhé světové války, které před městskou správou po roce 1945 postavily jako jeden ze základních úkolů znovuvybudování města a „normalizaci“ života jeho obyvatel. Už v době mimořádného ekonomického rozvoje v padesátých a šedesátých letech nakročila Vídeň k podobě moderního funkčního města, jehož prostor se výrazně přizpůsoboval potřebám individuální dopravy. Peter Eigner ovšem sleduje vývoj urbánního prostoru a jeho transformaci až do současnosti, a proto jeho příspěvek tematizuje i tendenci postupného uzavírání zejména centra rakouského hlavního města a jeho definování na jedné straně potřebami domácího i zahraničního cestovního ruchu a na straně druhé komerčními zájmy. Připomenuty jsou i aktuální otázky fungování Vídně a její plánovitý rozvoj reagující na současné problémy související zejména s klimatickými změnami.

Text první kapitoly knihy, věnovaný transformaci urbánního prostoru Vídně od jeho podoby barokní feudální rezidence po moderní evropské velkoměsto, kterou jeho autor sledoval kontinuálně v kontextu ekonomického a politického vývoje a v internacionálním výměru, představuje nepochybně nejen koncepčně, ale i po obsahové stránce nejzdařilejší součást monografie. Eigner dokázal postihnout nejen hlavní trendy rozvoje města, ale i jeho problémy či stinné stránky tohoto vývoje.

Na jeho přístup přímo navázala další kapitola, věnovaná problematice jednoho z nejvýznamnějších fenoménů ovlivňujících rozvoj městského prostoru, tj. migraci. Její autorka Andrea Komlosy sleduje nejen jednotlivé vlny vnitrozemské a zahraniční imigrace, jejichž cílem se stávala Vídeň, ale i její sociální nároky a konečné důsledky pro utváření prostoru města. Pro 19. století se centrální otázkou, a hlavně prostředkem regulace migrace stal institut domovského práva, významně uplatňovaný v prvním vrcholu masivního přistěhovalectví na sklonku 19. století. Druhý migrační vrchol představuje pro Vídeň období přelomu 20. a 21. století, úzce vázané na mezinárodní politický vývoj, zejména v souvislosti s válečnými konflikty a rozšiřováním Evropské unie. I v tomto období se podstatným motivem migrace směřující do rakouské metropole stalo sociální zabezpečení. Všechny přistěhovalecké vlny obecně generovaly nárůst potřeby zajistit pro nově příchozí bydlení, pracovní místa, vzdělání a zdravotní péči, jejíž řešení do značné míry dopadalo na komunální správu. Tato okolnost byla jedním z důvodů, proč A. Komlosy zkoumá vývoj imigrace v konceptu čtyř základních přístupů města Vídně k přistěhovalectví. První je koncepce „propojeného města“, v němž podmínky pro asimilaci imigrantů působily minimálně, a ti proto zůstávali dlouhodobě i po několik generací v úzkých vazbách na místo svého původu. Za druhé se jednalo o „město selektivní“, které důsledně kontrolovalo pohyb imigrantů a regulovalo ho vydáváním pasů, a dále o „město rotující“, v němž imigrace nebyla definitivním procesem, ale přistěhovačci se jako „pendleři“ flexibilně pohybovali mezi místem původu a cílem migrace. Poslední přístup je definován jako „pečující město“, kdy se prioritou stávalo zajištění sociálního zaopatření imigrantů a neřešilo se prioritně, jak migraci zabránit, nebo ji regulovat. Uvedený koncept funkční stratifikace přístupu městské i státní administrativy k migraci autorka důsledně uplatňuje pro celé sledované období s oporou nejen v pramenném výzkumu, ale také v širokém spektru odborné literatury, v níž zaujímá podstatné místo také téma emigrace z českých zemí, zpracované českými, respektive slovenskými historiky.

Zajímavý pohled na prostor Vídně a jeho vývoj slibovala třetí kapitola z pera Haralda Tersche, věnovaná dobovým svědectvím cestopisů, deníků a dalších typů ego-dokumentů z 18. a 19. století, zachycujících podobu Vídně a její vývoj očima návštěvníků města,

zejména cizinců. Jde však bohužel spíše o nesystematicky koncipovaný exkurz, který většinou ulpívá na prezentaci některých dobových stereotypů ve vnímání velkoměstského prostoru a jeho každodenního života a který ambice autora této kapitoly, tj. zachytit proměny habsburské metropole z pohledu dobových aktérů, rozhodně nenaplnil.

Na úvodní texty, věnované vývoji urbánního prostoru Vídně a roli migrace v tomto procesu, komplementárně navazuje až závěrečná kapitola soustředěná na problém mobility. Otázky pohybu obyvatel města, dopravních prostředků a dopravní infrastruktury sleduje Sándor Békési jako zásadní problém využití veřejného prostoru, a proto často konfliktní téma dobových diskusí a z nich vyplývajících regulačních zásahů veřejné správy do této oblasti. Dopravní potenciál města proto tento autor vnímá v základní rovině i jako konflikt svobody a regulace života obyvatel města, ale současně také jako elementární předpoklad jejich mobility, která patří k podmínkám městského života. Pro Vídeň v podstatě tato závislost na dopravě rostla s tím, jak docházelo k funkční diferenciaci městského prostoru, kterou podrobně zachytila úvodní kapitola knihy. V první řadě šlo o oddělení prostoru pro práci a bydlení. Doprava v interpretaci Békésioho své uživatele v městském prostoru nejen spojuje, ale také rozděluje, a to ve vazbě na odlišné nároky různých dopravních prostředků individuální a veřejné přepravy.

S výhradou k tematicky, ale zejména způsobem zpracování ne zcela organicky zařazenému textu věnovanému zprávám o Vídni z pera cestovatelů 18. a 19. století představuje druhý díl sociálních dějin Vídně zdařilou analýzu transformace jejího urbánního prostoru s přihlédnutím k jejím dvěma podstatným prvkům, které reprezentovaly migrace a mobilita. Vzhledem k tomu, že jsou tato témata zpracována v dlouhém časovém výměru, tj. od poloviny 18. století do současnosti, podařilo se zachytit řadu určujících sociálních procesů v dynamice jejich dlouhodobého vývoje, tedy v souvislostech odlišných historických podmínek, které autorům jednotlivých kapitol umožnily i jejich komparaci napříč dějinami. Oba vydané svazky sociálních dějin Vídně tak představují svou metodikou i konkrétním tematickým zaměřením nepochybně zajímavou inspiraci pro urbánní historiky, kteří se věnují moderním dějinám měst.

Olga Fejtová

Michael Stolleis, „RECHT ERZÄHLEN“. REGIONALE STUDIEN 1650–1850, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2021 (= Studien zur europäischen Rechtsgeschichte. Veröffentlichungen des Max-Planck Instituts für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie 341), 232 stran.

Recenzovaná publikace je souborem osmi regionálně zaměřených historických studií prof. Michaela Stolleise, významného německého právního historika a někdejšího dlouholetého ředitele Institutu Maxe Plancka pro evropské právní dějiny ve Frankfurtu nad Mohanem. Studie jsou věnované dějinám autorovy rodné Rýnské Falce od 17. do druhé poloviny 19. století. Sedm ze zmíněných osmi studií vyšlo v letech 1995–2020 v různých regionálních historických periodikách a příležitostných či tematických sbornících, zatímco osmá, nerozsáhlejší studie nebyla dosud uveřejněna. Publikace měla být původně vydána jako pocta Institutu Maxe Plancka pro právní dějiny a teorii a frankfurtského nakladatelství Vittorio Klostermann prof. Stolleisovi u příležitosti jeho osmdesátých narozenin, které připadaly na 20. července 2021. Krátce po odevzdání rukopisu, 21. března 2021, však M. Stolleis náhle a nečekaně zemřel. Publikace se tak změnila v poctu památky jedinečné osobnosti, velkého vědce a světoznámého německého právního historika.

V úvodu (*Einleitung*, s. 1–14) prof. Stolleis objasňuje, co rozumí pod pojmem „vyprávění o právu“. Dále stručně nastiňuje ústavní dějiny Rýnské Falce, zejména Falckého kurfiřtství, od pozdního středověku až do vzniku nynějších spolkových zemí Porýní-Falc (1946) a Bádensko-Württembersko (1953).

V první studii *Pfälzische Hochzeiten*¹ (s. 15–39) M. Stolleis analyzuje disputaci, která byla přednesena roku 1659 za osobní přítomnosti rýnského kurfiřta na univerzitě v Heidelbergu a jejímž autorem byl právník Johann Friedrich Boeckelmann. Disputace se týkala sporného rozvodu kurfiřta Karla I. Ludvíka (1617–1680, vládl v letech 1649–1680), nejstaršího syna českého „zimního“ krále Friedricha

1 Původně v *Pfälzer Heimat* 71, 2020, s. 69–82.

Falckého. Obhajovala legitimitu jak kurfiřtova rozvodu, tak i jeho následujícího, v roce 1658 uzavřeného morganatického sňatku s někdejší dvorní dámou Marií Luisou z Degenfeldu. Boeckelmann v disputaci mimo jiné tvrdil, že k platnosti manželství stačí konsenzus manželů, zatímco církevní souhlas není pro vznik manželství nutný. Velmi vstřícný vůči kurfiřtovi byl také při výkladu možných důvodů rozvodu. Stolleis dodává, že Karel I. Ludvík se v roce 1662 vzdal úsilí legitimizovat nový sňatek, a tak jeho třináct dětí, které zplodil s Marií Luisou a z nichž osm se dožilo dospělosti, zůstalo levobočky.

Nejrozsáhlejší stať v recenzované publikaci nese název *Johann Theodor Sprenger (1630–1681)* (s. 43–123). Stolleis v této monografické studii podrobně přibližuje život a dílo právníka a diplomata, původem z Hesenska. Připomíná, že jméno „Sprenger“ vyvolává ve čtenáři negativní asociace, neboť nositeli téhož příjmení byli hesenský nacistický gauleiter a fanatický antisemita Jakob Sprenger (1884–1945) a převor dominikánského konventu v Kolíně nad Rýnem a inkvizitor Jacob Sprenger (1435–1495), který byl dlouhou dobu považován za spoluautora nechvalně proslulého *Kladiva na čarodějnice*. Johann Theodor Sprenger prožil dětství a mládí ve Frankfurtu nad Mohanem. Zde se také roku 1654 oženil. Není známo, kde vystudoval práva, nicméně již roku 1653, ve věku 23 let, se stal mimořádným a o rok později řádným profesorem právnické fakulty v Heidelbergu. Roku 1666 Sprenger z kariérních důvodů konvertoval ke katolicismu a záhy poté se stal dvorním radou salcburského arcibiskupa. Vrcholu kariéry dosáhl roku 1677, za archiepiskopátu Maxe Gandolfa z Kuenburgu, když zaujal úřad salcburského dvorského kancléře. Jako takový se významně podílel na masových (dětských) čarodějnických procesech v Salcbursku v letech 1675–1678, byť hlavním hnacím motorem těchto procesů byl tamější dvorský komorní prokurátor Sebastian Zillner. Během těchto procesů bylo popraveno 167 osob, včetně mnoha dětí a mladistvých. Johann T. Sprenger zemřel v lednu 1681 v Salcburku. Svůj první právní spis Sprenger uveřejnil již v roce 1652. Celkem vydal 25 převážně právnických spisů, některé ve více vydáních. Stolleis vypracoval soupis těchto spisů a ve studii přibližuje a detailně analyzuje jejich obsah. Největší pozornost přitom věnuje spisům ze sféry veřejného práva a také cestopisu, v němž Sprenger vylíčil svou cestu do Říma roku 1660.

V závěru studie si Stolleis položil otázku, zda předložený popis Sprengerova života a díla lze považovat za právnickou biografii. Na tuto otázku odpovídá kladně a připomíná, že Sprengerův život lze sledovat pouze na základě jeho spisů a etap jeho profesní kariéry, bližší přístup k jeho osobě se zdá být uzavřen. Sprenger završil svou kariéru dosažením významného úřadu, přesto však podle Stolleise nebyl vynikající osobností, která by se ve svých působitích výrazněji a trvaleji podílela na utváření tamních poměrů.

Ve studii *Migrationen: Wallonen und Pfälzer nach Magdeburg*² (s. 125–141) autor líčí přesídlení francouzských a falckých náboženských exulantů do Braniborska na sklonku 17. století. Třebaže v Rýnské Falci probíhala agresivní rekatolizace již od roku 1685, rozhodujícím podnětem ke zmíněnému přesídlení bylo zpuštění země francouzskými vojsky Ludvíka XIV. během války z přelomu let 1688/1689. Výsledkem této války byly dodnes známé malebné zříceniny zámku v Heidelbergu, zcela zničená města Mannheim a Worms, exodus říšského komorního soudu ze Špýru do nového sídla ve Wetzlaru či devastace falckých vinic. V březnu 1689 se manheimský purkmistr, lékárník Theodor Timmermann, obrátil se žádostí o přijetí příslušníků místní reformované náboženské obce na anglického krále Viléma III. Oranžského a na braniborského kurfiřta Friedricha III. Braniborsko zareagovalo na tuto žádost vzápětí příznivě a již v červnu 1689 přesídlilo 146 rodin uprchlíků, celkem 613 osob, do Magdeburgu. Tito exulanti umožnili definitivně zacetit rány, které Magdeburg utrpěl za třicetileté války, zejména v roce 1631. Přistěhovalci také výrazně napomohli příznivému hospodářskému rozvoji města v následujících desetiletích, a to jak ve sféře řemesel, tak i v oblasti manufakturní výroby. S uvedenou migrací bylo spojeno také vytvoření reformované náboženské obce v Magdeburgu, kde noví francouzsko-němečtí měšťané získali paritní zastoupení v městské radě. Autor uzavírá článek vyhraněnou myšlenkou, že „identita“, tak často zmiňovaná v souvislosti s aktuálními uprchlickými krizemi, není v Evropě, která byla od

2 Původně v *Festschrift für Thomas Simon zum 65. Geburtstag. Land, Policey, Verfassung*, (Hrsg.) GERALD KOHL ET AL., Wien 2020, s. 357–372.

antiky mnohokrát přeorána stěhováním národů a migrací, ničím jiným než bludem.

V zajímavé stati *Bettler, Vaganten und Gaukler*³ (s. 143–160) se M. Stolleis věnuje falckým „policejním“ předpisům z druhé poloviny 17. a z 18. století, jejichž cílem bylo potlačení tuláctví a chudobou vyvolané kriminality. V té době se tyto jevy vyskytovaly v celé střední Evropě a státní orgány na ně reagovaly podobně. Ke kontrole migrace sloužili specializovaní pohraniční úředníci, s nimiž se poprvé setkáváme na počátku 18. století. Od první poloviny 18. století byly ve Falci zřizovány káznice a donucovací pracovny, které v dobovém duchu fungovaly nejen jako instituce pro výkon trestu odnětí svobody, ale částečně i jako sociální ústavy a chudobince. Snaha státu o zastavení přílivu cizinců a dalších neusedlých osob byla vedena především záměrem dosáhnout vnitřní stability.

O pozoruhodném dobovém fenoménu Stolleis pojednává v rozpravě s výstižným názvem *Maulmeerbäume in der Kurpfalz. Privilegien für den Seidenbau*⁴ (s. 163–177). K zahájení hromadného pěstování morušovníku bílého za účelem získávání vlákna housenky motýla bource morušového k výrobě hedvábí výrazně přispěla privilegia falckého kurfiřta Carla Theodora (1724–1799, vládl od roku 1742) z padesátých let 18. století, jež poskytovala monopol na pěstování uvedeného stromu. Kurfiřt přitom zřejmě doufal v profit plynoucí z výroby hedvábí. Privilegované pěstování morušovníku bílého skončilo ve Falci roku 1793, přičemž vláda musela vyplatit tehdejším držitelům privilegia vysoké odškodnění.

Studie *Das aufgeregte Jahr 1832*⁵ (s. 181–194) je příspěvkem k poznání osobnosti heidelberského profesora práva Heinricha Zoepfla (1807–1877). Autor zde nejprve přibližuje okolnosti vzniku Zoepflova dobrozdání z roku 1832 týkajícího se případu studenta

3 Původně v MICHAEL STOLLEIS, *Bettler, Vaganten und Gaukler in pfälzischen „Policeyordnungen“ des 17. und 18. Jahrhunderts*, Mannheimer Geschichtsblätter, Neue Folge 2, 1995, s. 105–114.

4 Původně v *Pfälzer Heimat* 68, 2017, s. 60–67.

5 Původně v *Heinrich Zoepfl (1807–1877). Heidelberger Universitätsprofessor und Rechtsgutachter*, (Hrsg.) DOROTHEE MUSSGNUG – MICHAEL STOLLEIS, Heidelberg 2019, s. 51–64.

práv Heinricha Kaehlera, člena místního buršenshaftu, jenž byl souzen pro velezradu. Poté Stolleis detailně analyzuje Zoepflovu právní argumentaci popírající objektivní skutkovou podstatu velezrady. Přestože Kahler nakonec pro velezradu nebyl souzen a vrchní dvorský soud v Mannheimu mu uložil pouze rok káznice, uprchl, paradoxně, koncem roku 1832 při zvenčí organizovaném útěku z věznice v Bruchsalu a od té doby se po něm slehla zem.

K napsání stati *Der Zug nach Steinfeld 1849, oder: Bayern und Pfalz*⁶ (s. 197–211) byl autor zřejmě inspirován zmínkou o svém jmenovci, provazníkovi Georgu Stolleisovi (1829–1877). Ten byl zatčen pro účast v posléze brutálně potlačeném falckém povstání z jara 1849 a v roce 1851 souzen spolu s dalšími bezmála třemi stovkami účastníků povstání speciálním soudem. Georg Stolleis byl odsouzen k trestu smrti a umístěn v centrální věznici v Kaiserslauternu. Odtud byl propuštěn již počátkem roku 1853 poté, kdy mu bavorský král Maximilian II. udělil milost.

Drobná studie nazvaná *Magdalena Nold als Gräfin von Leiningen-Neudenu*⁷ (s. 215–220) rozebírá rodovou dohodu, kterou vyjednal již zmíněný profesor Heinrich Zoepfl poté, kdy se Karel Theodor Ernst hrabě z Leiningenu oženil s dcerou železničního průvodčího Magdalenou Noldovou. Tento stavovsky nerovný manželský svazek, uzavřený v Anglii, představoval zjevnou mesalianci. Ženichova matka hraběnka Marie z Leiningenu-Neudenu v reakci na to požádala Zoepfla o dobrozdání, zda je sňatek uzavřený v Anglii platný i v Bádensku. Podle výše zmíněné Zoepflem vyjednané dohody přešla rodová práva na hraběte Maximiliana, mladšího bratra Karla Theodora. Stolleis závěrem upozorňuje, že analogický spor, týkající se přenesení rodových práv ze staršího na mladšího bratra z důvodu uzavření stavovsky nerovného manželství, proběhl v (nyní již knížecím) rodu z Leiningenu v devadesátých letech 20. století. V tomto sporu šlo také o velký majetek a navíc i o pořadí v následnictví britského trůnu. Rozhodovaly v něm četné německé soudy, včetně Spolkového ústavního soudu, a také Evropský soud pro lidská práva. Spor

6 Původně v *Mitteilungen des Historischen Vereins der Pfalz* 2, 2020, s. 69–82.

7 Původně v *Heinrich Zoepfl*, (Hrsg.) *D. MUSSGNUG – M. STOLLEIS*, s. 155–160.

skončil nakonec smírem poté, když starší bratr uznal prioritu ústavně zakotvené testovací svobody svého otce před trváním na své – rovněž ústavně garantované – svobodě uzavřít sňatek, která byla ovšem v rozporu s platným „domácím řádem“ rodu z Leiningenu z roku 1897.

Jako celek představuje recenzované dílo velmi cenný a podnětný soubor studií k dějinám německého práva a právní vědy od 17. do 19. století, které napsal M. Stolleis většinou v posledních letech svého života. Publikace vykazuje ještě jeden velmi sympatický rys: prof. Stolleis nepřistupoval ke zpracování regionálních studií s despektem, jehož bychom se možná mohli obávat u historika a právního vědce jeho formátu. Všechny studie jsou zpracovány s nevšední pečlivostí, přinášejí velké množství spolehlivých faktů a zároveň pojednávají události zařazují do širšího celoněmeckého, či dokonce středoevropského kontextu. Pro M. Stolleise prostě neexistovala malá témata... Osobně knihu vnímám v neposlední řadě i jako obdivuhodný doklad autorovy touhy „vyprávět o právu“, kterou mohl začít ve větší míře naplňovat až na sklonku svého života.

Petr Kreuz

**Matthew Bach, COMBATING LONDON'S
CRIMINAL CLASS. A STATE DIVIDED,
1869–95, Bloomsbury Academic, London et al.,
2020, 191 stran.**

Publikace je disertací obhájenou na univerzitě v australském Melbourne. Její autor, historik a politik Matthew Bach, je v současné době poslancem parlamentu provincie Victoria.

Hlavním tématem práce je vznik a působení anglického zákona proti recidivistům (*Habitual Criminals Act*) z roku 1869, a to se zvláštním zřetelem k jeho implementaci a vlivu na činnost úřadů a vývoj kriminality v hlavním městě Londýně do poloviny devadesátých let 19. století. Pojem „habitual criminal“ (též „habitual offender“ či „career criminal“) chápal ovšem uvedený zákon a jeho tvůrci poněkud širě než jako pouhého recidivistu (repeat offender, recidivist).

V jejich pojetí mělo jít o osoby, které byly v minulosti trestané a po ukončení trestu pokračovaly v kriminální činnosti, ale zároveň zpravidla také o osoby, pro něž představovala kriminalita podstatnou část jejich obživy a stávala se svého druhu povoláním. (Dalším vývojovým stupněm tohoto konceptu byl v německé kriminologii dvacátých let pojem „Berufsverbrecher“, jehož neblahým produktem se posléze stal nacistický „Gewohnheitsverbrechergesetz“ z roku 1933.)

Habitual Criminals Act z roku 1869 byl jedním ze série opatření, kterými britská zákonodárná a výkonná moc reagovala na postupné ukončení transportů těžkých zločinců do Austrálie. Některé australské kolonie začaly odsouzené zločince odmítat již koncem třicátých let 19. století. Definitivně byly transporty zastaveny roku 1868. Kapacita britských věznic, jakkoli se ve čtyřicátých a padesátých letech zvyšovala, za tímto vývojem značně pokulhávala. To vedlo k reálnému nárůstu zločinnosti. V šedesátých letech 19. století se k tomu připojily panické obavy z údajné vysoké míry násilné kriminality a velkého počtu sexuálních útoků. Tyto morální paniky byly výrazně přiživovány denním tiskem a vyvolávaly veřejné debaty, včetně parlamentních. Hlavním dějištěm kriminality byl Londýn, který měl již v polovině 19. století bezmála dva a půl milionu obyvatel a během zkoumaného období jeho populace přesáhla čtyři miliony. Počet příslušníků domnělé londýnské kriminální vrstvy (criminal class) sestávající z osob, jejichž hlavním zdrojem obživy měla být majetková kriminalita, se kolem roku 1870 odhadoval na cca 20 000. Podle týchž odhadů v uvedené době působilo v Londýně na 80 000 prostitutek.

Časově Bach vymezil svou práci lety 1869–1895, přičemž spodní časovou hranici představuje vydání *Habitual Criminals Act*. Jako horní hranici autor zvolil zavedení identifikace pomocí otisků prstů (daktyloskopie) u Londýnské metropolitní policie; tato metoda přinesla zásadní zvrát nejen v určování zločinců, nýbrž i v boji proti kriminalitě vůbec.

Habitual Criminals Act představoval roku 1869 jeden z prvních významnějších legislativních počinů vlády Liberální strany (whigů) v čele s premiérem Williamem Gladstonem (1809–1898), jež nastoupila krátce před tím. Zákon zaváděl úřední a policejní kontrolu propuštěných vězňů. Jedním z hlavních ideových zdrojů uvedeného

zákona byla zmíněná představa o existenci údajné kriminální vrstvy (criminal class).

Dalším výrazným faktorem, který vedl k přijetí *Habitual Criminals Act*, bylo dobové veřejné mínění, jehož významnou součástí kromě tisku představovala liberálům blízká Asociace pro sociální vědy (Social Science Association, SSA). Činnosti této asociace, založené roku 1857, věnuje Bach značnou pozornost. K agendě SSA patřilo vedle veřejného zdraví či vzdělávání také potírání trestné činnosti a s tím spojené legislativní návrhy a sociální reformy. Kromě policejní supervize propuštěných a podmíněně (předčasně, ticket-of-leave) propuštěných vězňů se SSA zasazovala také za delší tresty pro recidivisty a za zavedení rejstříku trestaných osob. Bach ukazuje, že snahy o registraci recidivistů a policejní dohled nad nimi lze zaznamenat již v průběhu šedesátých let, nicméně právní podklad k uskutečnění těchto snah poskytl až *Habitual Criminals Act*. Autor zdůrazňuje, že uvedený zákon byl významnou součástí komplexních změn, jimiž britský trestní systém prošel v době po ukončení australských transportů (posttransportial penal system) od padesátých do sedmdesátých let, a jako součást těchto změn musí být také vnímán.

Preventivní a částečně i resocializační záměr zákona z roku 1869 podtrhl o dva roky později *Prevention of Crime Act*, který mimo jiné detailně upřesnil pravomoci Londýnské metropolitní policie při registraci propuštěných zločinců a při vykonávání dohledu nad nimi. Zavedl také povinné fotografování recidivistů. Dopad uvedených zákonů z let 1869 a 1871 v praxi nebyl jednoznačný. Zavedení policejního monitorování propuštěných osob mohlo mít stigmatizující efekt, a to zejména v očích jejich potenciálních zaměstnavatelů. Tisk navíc poukazoval na to, že zákony významně posilují moc policie, a mohou tak být zneužity k omezování občanských svobod.

Bach nicméně částečně zpochybňuje jednoznačný názor staršího bádání, že zákony z let 1869 a 1871 měly významné stigmatizující dopady a vedly k tvrdšímu přístupu k recidivistům ze strany policie, úředníků a soudců. Poukazuje přitom na to, že policejní registrace byla do zavedení identifikace s pomocí otisků prstů (1895) nedokonalá a těžkopádná a bylo ji možné poměrně snadno obejít například změnou uváděného jména.

Na základě zákona z roku 1871 vznikly v Londýně původně dva rejstříky propuštěných osob a recidivistů, záhy však bylo vedení rejstříku sjednoceno v rukou Scotland Yardu. Podklady pro rejstřík kriminálních osob byly zpracovávány nejčastěji během jejich pobytu ve vězení a obsahovaly fyzický popis dotyčné osoby a upozornění na její případná zvláštní znamení (amputace, jizvy, tetování apod.). Za pět let, do roku 1876, bylo v rejstřících podchyceno bezmála 170 000 osob. Tento rozsah rejstříku kriminálních osob s sebou přinesl další problém: identifikace zločinců na jeho základě se stala časově náročnou a málo efektivní procedurou. V roce 1875 se efektivnost rejstříku pokusila zvýšit nově nastoupivší konzervativní (toryovská) vláda premiéra Benjamina Disraeliho (1804–1881). Vedení rejstříku kriminálních osob přesunula ze Scotland Yardu na ministerstvo vnitra (Home Office) a v roce 1876 nechala schválit v parlamentu novelu zákona z roku 1869.

Od roku 1880 byla registrace propuštěných vězňů v hlavním městě přenesena na příslušné oddělení nového úřadu Convict Supervision Office (CSO). Hlavním důvodem zřízení tohoto úřadu byla ovšem snaha zlepšit špatné podmínky v britských věznicích. Větší zájem o využívání registru CSO ze strany Londýnské metropolitní policie Bach zaznamenal až od počátku devadesátých let. Uvádí to do souvislosti jednak se zvýšeným zájmem o problém kriminální recidivy, jednak s recepcí názorů tzv. italské školy, tj. kriminální antropologie italského lékaře a kriminologa Cesareho Lombrosa (1835–1909), podle něhož byly zločinné sklony určitých osob vrozené a rozpoznatelné podle jejich fyziognomických rysů. V roce 1887 proběhla na ministerstvu vnitra diskuse o možném zavedení tzv. bertilonáže, antropometrické identifikační metody, kterou vytvořil pařížský policejní úředník Alphonse Bertillon (1853–1914).

Bach ukazuje, že přes uvedené snahy nebyla ani v první polovině devadesátých let 19. století velká část recidivistů v Londýně identifikována. Důvodem bylo nejen prostředí velkoměsta, ale podle autora i skutečnost, že londýnská kriminální vrstva (navzdory obecné představě) nežila jen v některých jasně vymezených oblastech a čtvrtích metropole. Tato vrstva byla značně prostorově mobilní, což kontrastovalo s imobilitou londýnského dělnictva. Přestože v Londýně připadalo nejméně obyvatel na jednoho policejního

strážníka (339 v roce 1871), tamější policie byla ve srovnání s většinou ostatních velkých anglických průmyslových měst (Manchester, Liverpool) v letech 1871–1890 při stíhání recidivistů mnohem méně úspěšná. Právě vývoj v hlavním městě jasně demonstroval, že naděje Gladstoneovy vlády vkládané do registrace recidivistů jako nástroje boje proti kriminalitě se i po více než dvou desetiletích naplnily jen ve velmi omezené míře.

V dalším výkladu Bach detailně popisuje ideální fungování i každodenní realitu policejního dohledu nad propuštěnými zločinci a recidivisty, tak jak se ustálil po schválení zákona z roku 1871. Jeho základem byla povinnost registrovaných recidivistů hlásit se jednou měsíčně na místní policejní stanici. V některých případech používala londýnská policie ke sledování recidivistů placené špehy. Celkově autor dospívá k závěru, že policejní dohled nad recidivisty v Londýně v letech 1871–1895 byl do značné míry neefektivní (s. 137). Co se týče postihu v Londýně dopadených recidivistů, měly tamější soudy poměrně široký prostor pro uvážení. To vedlo k velmi nejednotné rozhodovací praxi, kdy někteří soudci ukládali přespříliš přísné tresty, zatímco jiní vynášeli nápadně mírné rozsudky. V letech 1871–1873 například obnášel počet všech odsouzených zločinců v Londýně každoročně něco málo přes 6 000, přičemž většině z nich byl uložen trest vězení do 12 měsíců (s. 148).

Příčinu nápadně klesající míry kriminality v Londýně po celé období let 1871–1895 shledává Bach spíše ve stále větší shovívavosti úřadů a policie než v úspěšnosti opatření zavedených zákony z let 1869 a 1871. Jistou úlohu v tomto vývoji sehrála i CSO, která kladla důraz nově i na resocializaci vězňů. Autor také připomíná, že ve zkoumané době britská vláda vnímala jako hrozbu spíše dělnictvo než kriminální vrstvu a zmíněné zákony z let 1869 a 1871 využívala také k jeho kontrole.

Závěrečná bibliografie ukazuje, že autor využil poměrně široké spektrum archivních a tištěných pramenů a přibližně půldruhé stovky titulů odborné literatury, včetně několika nepublikovaných britských a severoamerických univerzitních disertací. Mezi použitými prameny převažují parlamentní dokumenty a písemnosti vzešlé z činnosti britského ministerstva vnitra a Londýnské metropolitní policie.

Recenzovaná práce není dílem z oblasti sociálních dějin či dějin každodennosti, která by si kladla za cíl zachytit život kriminální vrstvy v Londýně, její interakci s tamější policií či fungování londýnského podsvětí. Přesto se autor na základě svého výzkumu dokázal vymezit vůči mnoha závěrům, k nimž v posledních desetiletích dospěly práce o dějinách kriminality ve Velké Británii v 19. století (Clive Emsley, Hellen Johnston, Martin Wiener a další). Tyto závěry nejen doplnil a upřesnil, ale v některých případech věrohodně vyvrátil. Posledně řečené se ostatně týká i dosavadních názorů na efektivitu výše uvedených zákonů z let 1869 a 1871. Nutno ovšem zdůraznit, že disertace M. Bacha je především cenným příspěvkem k britským politickým dějinám druhé poloviny 19. století. Kromě toho nepřehlédnutelně obohacuje i poznání dějin britského práva a zákonodárství v téže době. Přináší také mnoho cenných postřehů o živých kriminologických diskusích v poslední třetině předminulého století.

Závěrem lze vyjádřit myšlenku, že M. Bach ve své disertaci velmi dobře a kreativně spojil svou současnou profesi parlamentního politika s povoláním historika. Vychází v zásadě z těchž pramenů a informačních zdrojů, které využívá (nebo by měl využívat) i dnešní poslanec parlamentu, tj. zejména z oficiálních úředních hlášení, dobrozdání, statistik, zpráv parlamentních komisí, stenografických záznamů, z návrhů a textů zákonů a vedle toho, přirozeně, také ze zpráv a článků v novinách a periodikách. Touto poznámkou nechci znevážit přínos Bachovy zajímavé a metodicky v mnohém originální práce, nýbrž jen upozornit na nejnápadnější z jejích četných předností.

Petr Kreuz

Karel Řeháček, PLZEŇSKÁ RADNICE MEZI VÁLKAMI. KDO BYL KDO VE VEDENÍ MĚSTA V LETECH 1918–1939, Statutární město Plzeň, Plzeň 2021 (= Studie a prameny k dějinám města Plzně, sv. 1), 188 stran.

Útlá, ale obsažná. Tak lze lakonicky charakterizovat knihu, která je dalším příspěvkem k úspěšně se rozvíjícímu oboru historického

bádání – k dějinám městských správ a samospráv v 19. a 20. století. Publikace zahajuje nově založenou ediční řadu plzeňského městského archivu, navazující na tradici edičních řad k dějinám Plzně vydávaných v letech 1883–1961 předchůdci dnešních plzeňských archivářů. Karel Řeháček v ní zúročil své mnohaleté studium dějin plzeňské městské a okresní samosprávy a správy (bibliografická příloha eviduje bezmála třicítku jeho dílčích studií a monografií). Je ostatně i spoluautorem rozsáhlých třísvazkových *Dějin města Plzně* vydaných městem Plzeň v letech 2014–2018. Kromě využití dosavadní literatury podnikl také rozsáhlý pramenný výzkum v regionálních i celostátních archivech a paměťových institucích.

Knih je v zásadě rozdělena do dvou bloků: výkladové části a oddílu biografických medailonů sto deseti osobností plzeňské samosprávy a administrativy ve sledovaném období. Výkladová část sestává ze dvou hlavních kapitol. První, s názvem *Volená samospráva*, je nástinem politických dějin meziválečné plzeňské samosprávy se stručným přesahem do období před rokem 1918. Popisuje dění v zastupitelstvu od ustavení zdejšího národního výboru 27. října 1918 až do rozpuštění obecního zastupitelstva a jeho nahrazení vládním komisařem 18. února 1939, včetně následujícího vývoje do 15. března 1939. V dílčích podkapitolách je vyložen volební mechanismus, výsledky komunálních voleb (v letech 1919, 1925, 1929 a 1935) a stranické složení městské rady. Popsány jsou mechanismy, jakými někteří zastupitelé či radní pozbývali mandát a na jejich místo přicházeli náhradníci. Na některých konkrétních případech jsou naznačeny jak osobní roviny takových změn, tak mezistranické sváry. Širší prostor dostal popis krizové situace let 1938–1939, kterou autor nazval soumrakem demokratické obecní samosprávy. Zvláštní podkapitola je věnována ženám, které se v plzeňské politice objevily již v roce 1919 a jejich počet i vliv postupně, byť nepříliš rychle rostl. V městské radě se první žena objevila po volbách v roce 1935.

Tématem druhé výkladové kapitoly, nazvané *Odborná správa města*, jsou městská administrativa a komunální hospodářství, respektive podniky. První podkapitola se zabývá především organizací vnitřního úřadování, strukturou městského úřadu a jejich postupnými reformami v průběhu daného období („Schéma úřadování k 1. 1. 1927“ je připojeno v příloze). Druhá podkapitola je věnována

páteři městské správy, tj. úředníkům a zřízencům, jejichž situace se zákonem č. 443/1919 Sb., o služebních poměrech obecních úředníků, oproti době předchozí zásadně změnila: dosavadní samosprávní úředníci se stali úředníky veřejnými s nárokem na stejné hmotné podmínky, jaké měli státní úředníci. Negativní dopady této reformy na obecní rozpočet vedly k zavedení nové systemizace služebních míst v roce 1929. Třetí podkapitola ve stručnosti popisuje pro město nejdůležitější hospodářské instituce a jejich činnost – městskou vodárnu, městskou plynárnu a elektrické podniky, které, obdobně jako v Praze, zahrnovaly jak výrobu elektřiny, tak elektrické dráhy. K nim autor přiřadil ještě pohřební ústav s městským krematoriem a městskou spořitelnu, jeden z největších finančních ústavů svého druhu v Československu (založena byla roku 1853, tedy o 22 let dříve než pražská městská spořitelna).

Druhá, nesmírně cenná polovina publikace je složena z životopisných medailonů 110 osobností, jež se – dle autorova výběru – nejvíce podílely na všestranném rozvoji meziválečné Plzně svým politickým rozhodováním a vlivem (50 zastupitelů), nebo svou činností v městském úřadu (60 vlivných a výše postavených úředníků). Obě kategorie osobností jsou v abecedním pořadí zařazeny do dvou částí, samosprávné a úřednické. Struktura hesel je jednotná (pokud se údaje podařilo zjistit): datum a místo narození; vzdělání; (u politiků) stranická příslušnost, působení mimo městskou samosprávu, doba mandátu a hlavní gesce; (u úředníků) zaměstnání před vstupem do městské administrativy, doba činnosti v úřadu a obor působnosti, případně důležité projekty; manželství a děti; úmrtí. Až na výjimky jsou hesla doprovázena fotografickým portrétem. Zde publikované medailony jsou ve zkrácené podobě začleněny též do internetové *Encyklopedie Plzně*, kde jsou případně doplněny dalšími obrazovými doklady nebo odkazy na jiné zdroje.¹

Řeháčkova kniha je primárně určena Plzeňanům a zájemcům o dějiny tohoto významného města. Ač nevelkého rozsahu, v leccčems doplňuje pasáže příslušné kapitoly třetího dílu *Dějiny města Plzně*,

1 *Encyklopedie Plzeň* [online], [cit. 3. února 2023], <<https://encyklopedie.plzen.eu/home-mup/?acc=osobnosti>>.

jejímž autorem je rovněž Karel Řeháček.² Přínosná však může být i pro zájemce o dějiny jiných měst, mimo jiné jako zdroj pro srovnávání odlišností či naopak, a to v míře mnohem větší, podobností ve vývoji a nebývalém rozmachu měst v meziválečném období. Může být podnětná i pro další bádání – to se týká pasáže o městské administrativě a zejména biogramů. S portréty politiků včetně těch samosprávných se můžeme setkat i na jiných místech, byť třeba ne v tak koncentrované podobě (sám K. Řeháček je autorem a spoluautorem obdobných biografických publikací).³ Jiné je to v případě městských úředníků. Právě oni uváděli politická rozhodnutí do praxe a svými vlastními podněty zásadně přispívali k onomu obdivuhodnému rozvoji měst, přesto jsou jejich činnost a význam až na výjimky zapomenuty a oni stále zůstávají v anonymitě. Tato kniha je jednou ze splátek dluhu, který k těmto osobnostem městské správy máme.

Hana Svatošová

PRAHA V OBNOVENÉM STÁTĚ. ZEMSKÁ METROPOLE HLAVNÍM MĚSTEM NOVÉ REPUBLIKY, (edd.) Olga Fejtová – Martina Maříková – Jiří Pešek, Archiv hlavního Města Prahy, Praha 2020 (= Documenta Pragensia, sv. 39), 499 stran.

In 2020, the Prague City Archives published an important thematic volume that sheds new light on several aspects on Prague's post-World War I (WWI) history, comparing the capital city of the First Czechoslovak Republic to other major cities in the region. Volume 39 of the *Documenta Pragensia* series conveys fresh research results

2 *Dějiny města Plzně III. 1918–1990*, (ed.) ADAM SKÁLA, Plzeň 2018, s. 24–66.

3 KAREL ŘEHÁČEK, *Plzeň v Národním shromáždění v letech 1918–1939. Portréty plzeňských poslanců a senátorů*, Plzeň 2012; DAGMAR HUDECOVÁ – KAREL ŘEHÁČEK, *Plzeňské ženy významné, zasloužilé i zajímavé, 1840–1939*, Plzeň 2017.

on interwar Prague as a new metropolis, placing it in the context of the First Republic's early history but also in the larger context of Central European urbanisation. Besides featuring twelve articles on Prague, volume 39 contains nearly as many contributions on other cities, including Warsaw, Krakow, Vienna, Budapest, Düsseldorf, and Brno.

Prague in the "Restored" Czechoslovak State. National Metropolis as the Capital of the New Republic can be interpreted as a jubilee volume in a double sense. The essays in the volume grew out of the papers presented at the 37th International Conference held at the Prague City Archives in 2018, on the centenary of the end of WWI and the declaration of the First Czechoslovak Republic. On the other hand, the conference volume itself was published on the 100th anniversary of the laws which, passed in 1920, laid the foundations for the unification of Prague with thirty-seven neighbouring towns and villages two years later.

As is customary with the *Documenta Pragensia* series, volume 39 is a trilingual volume containing articles in Czech, German and English, with several Czech as well as Austrian, Polish, German and Hungarian authors among its contributors. The volume was edited by Olga Fejtová, head of the Department of Historical Collections and Deposits at the Prague City Archives and associate professor at the Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad Labem, Martina Maříková, archivist and specialist at the Prague City Archives, and Jiří Pešek, professor of history at Charles University's Faculty of Humanities – all of them regular editors of several earlier volumes of the *Documenta Pragensia* series and authors of numerous outstanding publications in urban, cultural and social history.

The goal of the collaborative volume was to explain, in Jiří Pešek's words, "the [...] change and dynamics of modernisation in the metropolises of the new republic, but also in other major metropolitan centres in the wider area of Central and Eastern Europe"¹

1 The translations are all mine, except if the text excerpt was featured in the English original in volume 39.

The introductory article by Jiří Pešek puts a strong emphasis on WWI and its impact on urban modernisation. The role of the war, Pešek points out, was decisive for the further development of the region's larger cities. First, the direct and indirect consequences of the war, i.e. the dissolution of empires and the emergence of new successor states, profoundly changed the status of several Central European urban centres, depriving some capital cities of their former significance while elevating others into new roles. Second, the consequences of WWI stimulated post-war urban modernisation in fundamental ways and led urban governments in new directions. For instance, the hardships experienced by urban populations during and after the war underscored the importance of social welfare and gave new impetus to the emergence of new forms of socially minded municipal policies. The introduction also stresses the importance of a comparative approach. To understand the dynamism of interwar metropolitan development, Pešek argues, cities must be studied as parts of larger urban networks rather than individual entities; from the point of view of networks, regional urban centres such as Brno and Plzeň deserve as much attention as national capitals like Vienna and Warsaw.

After the introduction, the structure of the book is divided into two larger sections. The first concentrates exclusively on Prague; the second, titled *Zahraniční a domácí kontexty pražského vývoje* [Foreign and domestic contexts of Prague development], presents case studies of other European cities as well as regional capitals within the new Czechoslovak Republic.

The first article by Václav Ledvinka discusses the role of individual agency in the process of Prague's transformation into a modern European metropolis from 1919 to the mid-1920s. The article portrays two important protagonists in the process, namely Přemysl Šámal and Karel Baxa, who, as qualified legal experts, played active roles in the legal procedure of creating Greater Prague; they also helped solve several practical problems stemming from the merger of the city with its extremely heterogeneous suburbs.

In the following article, Kryštof Drnek explores the regulation plans of Greater Prague taking shape in the interwar era and highlights the reasons the general regulation of the city could not

be realised in that period. The article enumerates the diverse problems the general regulation plan was supposed to address. In Drnek's view, some of these problems were inherited from the pre-war period, while others were clearly related to the extension of the city's boundaries: for example, the public transportation system needed to be redesigned and traffic connections within the Greater Prague agglomeration had to be improved after the merger of 1922. As Drnek points out, the national significance of Prague's urban development was highlighted by the fact that a new, state-level body, namely the State Regulatory Committee of Prague and Its Environs, was created to coordinate urban planning, construction activity and infrastructure projects; some of the latter are presented in detail in the article.

Jan Kober's essay forms an organic unit with Drnek's previous study. It focuses closely on one of the unrealised plans, perhaps the most important one from the point of view of the new Czechoslovak state: namely, the architectural competition for the new Parliament Building and the surrounding new government district, both conceived as monumental projects to be implemented in the inner city of Prague. According to Kober's conclusions, it was not so much the lack of funding that prevented the plans – including several remarkable designs – from being realised, but the multiple conflicts among various concepts and interest groups.

Jiří Vlasák's contribution deals with the Society of Master Builders (Společenstvo stavitelů), a professional construction industry organisation in interwar Prague, examining its involvement in the regulation of housing and public construction tenders. He points out that timely legislation, such as the Building Act of 1927, stimulated housing construction significantly and contributed to the modernisation of the housing stock in the Czechoslovak capital.

Zdeněk R. Nešpor's article identifies remarkable shifts in the spiritual life of interwar Prague while exploring church architecture of the period. Instead of explaining the process as a sweeping trend of secularisation – a commonly held view regarding interwar Czechoslovakia – Nešpor argues that believers who had abandoned the Catholic Church often joined various non-Catholic congregations, which was reflected in the construction of several Hussite and Protestant churches around the city in the 1920s and 1930s. At the

same time, he also acknowledges the role of the state, which sought to link the identity of the new republic with the proto-Protestant traditions of the Czech lands – first and foremost with Hussitism – and which actively supported non-Catholic churches and their architectural ambitions.

Michal Sklenář's essay matches Nešpor's closely but approaches the interwar history of sacred architecture from a quite different angle. It deals with the construction of Roman Catholic churches in Greater Prague and its suburbs during the 1930s, devoting special attention to three cases. Considering the interwar position of Catholicism, Sklenář convincingly stresses the symbolic significance of these buildings in the new Czechoslovakia, which he characterises as a "a programmatically non-Catholic state".

Olga Fejtová's essay addresses the field of social policy in interwar Prague, focusing on the controversies surrounding the establishment a new municipal social care institution named Masaryk Homes. Even though the new institution was a welcome addition to Prague's former, outdated and inadequate establishments caring for the poor and infirmed, it quickly became a hotly debated enterprise upon which, in Fejtová's opinion, the political parties of the city's municipal assembly projected their own agendas.

In his chapter on interwar cultural policy/art institutions, Vít Vlnas analyses the conflicts surrounding major Czech art collections located in Prague. Besides presenting the changing institutional patterns of state-sponsored art patronage during the transition from monarchy to republic, Vlnas portrays the main representatives and spokesmen of major art movements and reflects on the clashing aesthetic principles of the opposing factions.

Milan Pech's like-minded essay focusses closely on one particular exhibition venue, namely the Topič Salon located on Národní třída in Prague. This versatile art establishment included a publishing house as well as a gallery and functioned as an important artistic hub selling original art, reproductions, and design objects; it organised significant contemporary exhibitions of several artists and groups, primarily neo-Realist and Surrealist.

Tomáš Sekyrka's article closes the sequence of works discussing art institutions and patronage during the First Republic, exploring

the role of the Mánes Association of Artists (SVU Mánes) in the interwar period. Sekyrka offers a brief history of the Mánes Association and establishes that it remained a weighty factor in art life after 1918 as well, thanks to its exhibitions but also to “its numerous patrons and members in the highest political circles as well as in the ranks of the entrepreneurial and financial elites”. The association thus had a decisive influence on the exhibition policies of major art institutions of the period. In his thought-provoking last section, Sekyrka argues that the foreign policy orientation of the new republic, thanks to the influence of Mánes’s membership, was directly reflected in the exhibition programmes of venues such as the Modern Gallery (also discussed in Vlnas’s previous article), which put strong emphasis on the purchase and display of French, Polish and Yugoslav artists. This fit into the general pattern of interwar Czechoslovakia’s strong Francophile orientation in the field of cultural policy.

Tomáš Jelínek’s study portrays a side of Prague that receives less attention, interpreting the city as a national centre of sports and physical education. Jelínek states that the Prague City Hall actively supported sports at times when state support was insufficient or was missing altogether and developed its own sports policy during the interwar years.

Jan Štemberk’s essay deals with the impact of the automobile on the development of interwar Prague. Štemberk calls attention to the fact that in Prague’s case the onset of motorisation coincided with the city’s transformation into a city of over one million inhabitants; the two developments together represented a serious challenge which the city at that time was largely unable to handle. Štemberk covers all the aspects of how the automobile transformed Greater Prague and how the infrastructure that served motorised transport evolved in the city, preparing Prague for further challenges throughout the 20th century.

The second larger unit of the volume deals with cities in other regions and countries. A total of four articles in the second section explore the conditions in which Vienna as a capital city found itself after WWI. No longer the centre of a mighty empire, Vienna became the capital of a “Kleinstaat” with barely 6.5 million inhabitants in 1918, while the size of its own urban population remained roughly the same as it was before the Great War. Christopher Brennan and

Alma Hannig's essay investigates the ways in which the former elites of the Austro-Hungarian Monarchy were seeking their *modus vivendi* under the new conditions. Andreas Weigl concentrates on the economic and socio-political consequences of the war, seeking explanations for the emergence of "Red Vienna", the solid Social Democratic government which ruled the city from 1919. Alfred Pfoser focuses solely on the year 1918, exploring the world of theatre in Vienna amidst the conditions of collapse and disintegration.

Hanna Kozińska-Witt's article lures readers away from interwar Vienna to the diverse local worlds of Poland's cities. The author compares the narratives of two contemporary guidebooks regarding the historic "Jewish quarters" of Warsaw and Krakow. In Kozińska-Witt's interpretation, the fundamental differences between the approaches of the two authors can be attributed to their generational and personal attitudes but also to the different positions Warsaw and Krakow occupied in interwar Poland; the different public sentiments toward the two "Jewish quarters" – Kazimierz in Krakow and the Nalewki quarter in Warsaw – may also have played a role. Although Kozińska-Witt does not fully exploit the question of anti-Semitism (which seems to have influenced the attitude of the first author, Wanda Melzer), she does mention a debate about an urban reconstruction project that would demolish part of the Nalewki quarter for the construction of a new thoroughfare. The plan was criticised at the time by the Jewish community of Warsaw as a deliberate attack, the aim of which was to erase traditional Jewish life from the map of the city.

The next two articles are congruous with the Viennese section in quite direct ways. András Sipos writes about the redefinition of Budapest's role in the interwar period, placing the emphasis on how the capital city of Hungary – before 1918, the second largest capital city in the Habsburg Empire – was repositioned as an urban centre after 1918. Among other issues, Sipos discusses the urban planning visions as well as the touristic concepts of interwar Budapest, which sought to exploit the geographical, architectural and cultural assets of Budapest as part of a broader strategy of "city branding".

Anna G. Piotrowska's contribution discusses musical life and its institutions in Krakow around 1918, describing a cultural scene

which compares in interesting ways with the Viennese milieu presented in Alfred Pfoser's earlier article. According to Piotrowska, the contemporary public in independent Poland expected Polish music to have clear national traits, and that was the main reason 19th-century traditions prevailed in the city's musical scene longer than elsewhere.

Among the articles in the volume, it is perhaps Blanka Soukupová's article that exploits the possibilities of the comparative approach in the fullest way. Soukupová addresses the identity issues of metropolises in some successor states of the late Habsburg Empire, comparing Vienna, Prague, Bratislava (formerly Pressburg/Prešporok/Pozsony), and Krakow. While the section about Vienna's downgrading from the centre of a European empire into a second-rate capital of a small state is relatively brief, the best parts of Soukupová's article portray the process in which Prague and Bratislava established themselves as new capital cities, which required the assertion of Czech and – in Bratislava's case – Slovak dominance in the urban space. In the case of Krakow, the redefinition of the city's roles was related to Warsaw becoming the official capital of Poland, a country that was reborn in 1918 as a sovereign state.

For Soukupová, the transformation of public space is of central importance in the case of all four cities: she shows how the removal or replacement of monuments and former street names expressed the identity choices of those nations which were now in a position to downplay the cultural and historical traditions of formerly dominant groups. In addition to discussing the symbolic space and the diverse patterns of ethnic relations in all three cities, Soukupová also touches upon urban planning and new architecture interpreted in the framework of the four cities' new roles in the interwar era.

The next article by Jörg Vögele and Kelly Gisela Waap focuses on the idea of social hygiene and its interconnectedness with other theories taking root in Weimar Germany – including eugenics and the concept of "racial hygiene". In the two authors' view, these emerging branches of health science had several common concerns and often overlapped, despite the fact that they were endorsed by quite different political camps. The authors also reflect on conflicts between cities and the state in the field of public health and social policy. Vögele

and Waap present Düsseldorf as an example, although the relatively brief treatment of the city at the end of the article does not quite allow the authors to develop that section as an in-depth case study.

The last two articles discuss regional centres of the First Czechoslovak Republic, one of them a former “Landeshauptstadt”, the other one a major industrial city in western Bohemia. Miroslav Jeřábek examines Brno between 1918 and 1938, interpreting the city’s interwar development as a process of creating the second Czech national metropolis (národní metropole). The reader may wonder about the use of the term and may ask what size and how many inhabitants it takes to justifiably call a city a metropolis. But apart from that, Jeřábek convincingly shows that the promotion of Brno’s development was a conscious policy on the part of new republic’s governments, and Brno was expected to counterbalance Prague’s weight in the urban hierarchy.

The final article by Karel Řeháček shows the way Plzeň was showcased as the model city of Czech social democratic policies in the interwar period. The article contrasts pre-1918 urban governance, which had subordinated all other concerns to the interests of industry, with post-1918 policies of the new, left-wing municipal administration, which embarked on urban modernisation; Plzeň’s new local government took municipal projects seriously and invested heavily in the construction of housing, new schools, health institutions, and various other projects which served the city’s residents. That model city, however, had its own controversies: generous investments and increasing debts were reflected in budget deficits, especially after the onset of the Great Depression in 1929.

Taken together, the articles create a book that reads like a skilfully composed collection; its pieces complement each other and add up to a good survey of the urban universe in interwar Central Europe. The structure of the book, as is usually the case with volumes of the *Documenta Pragensia* series, bears the mark of a strong and clear editorial concept. The juxtaposition of some articles allows sound comparisons among cities in similar situations, while other essays are grouped together along the logic of their kindred subjects.

The publication strategy of the volume clearly merits praise. As is usual with the traditionally multilingual *Documenta Pragensia* volumes, the essential content of the articles is made accessible for

readers who do not read Czech. Besides the short abstracts which precede each article, the last section of the volume contains concise, one- to two-page German-language summaries of Czech authors' contributions, whereas the articles of German and Austrian authors – the full-text versions of which are featured in German in volume 39 – are summarised in English. Together with the abstracts, these skilful and stylistically sophisticated one-page summaries convey the main theses of all articles to international readers. Together with the front matter and the volume's table of contents, the German- and partially English-language summaries are published online on the website of the Prague City Archives, which further enhances the international visibility of the book.

The comparative and regional approach of the volume yields several interesting lessons for readers both inside and outside the Czech Republic. For Austrian and Hungarian scholars, for example, it may come as a surprise that the capital city of Czechoslovakia, a country which benefited in obvious ways from the post-WWI peace settlement, struggled initially with similar economic problems as the capital cities of defeated countries, and the lack of sufficient funding hindered major projects in Prague nearly as often as it did, say, in Budapest.

Thanks to its wide range of subjects and broad regional focus, volume 39 of *Documenta Pragensia* can count on the curiosity of a broad readership. Some readers may be interested in the in-depth study of Prague's past, while others may enjoy exploring the parallel histories of other metropolises around post-Habsburg Central Europe.

Erika Szívós

**Miloš Matěj, PRŮMYSLOVÉ DĚDICTVÍ MĚSTA
OSTRAVY**, Národní památkový ústav – územní od-
borné pracoviště v Ostravě, Ostrava 2019, 415 stran.

Technika, průmysl a obchod proměnily v 19. a 20. století výrazným způsobem městské sídelní celky, které se do té doby rozrůstaly pozvolným tempem po dlouhá staletí. Dynamický rozvoj těchto odvětví zasáhl do urbanismu měst a do podoby vystavěného prostředí. Inicivoval nové stavební typy a architektonické úkoly. Stavby

určené pro výrobu, objekty sloužící k těžbě a zpracovávání surovin a materiálu, skladiště pro suroviny, polotovary a výrobky, vodárenská díla, objekty pro výrobu a distribuci energie, stavby pro osobní a nákladní dopravu, to vše se začalo ocitat v širších centrech starých historických měst. Do 21. století vstupovala naše moderní města v situaci, kdy řešila zásadní ekonomické, hospodářské a technologické proměny. Mnohé z výše uvedených průmyslových staveb a areálů svázaných s městskou strukturou ukončily provoz a pozbyly tak původní funkce. Za dobu své existence se ale již staly součástí městského organismu a života jeho obyvatel. Pozůstatky těchto architektonických a stavebních děl tvoří rozsáhlý fond průmyslového dědictví, které je součástí dějin architektury, památkové péče a kulturního dědictví.

Výzkum průmyslového dědictví u nás zahrnuje několik důležitých momentů. V roce 1986 byla při Národním technickém muzeu ustavena Sekce na ochranu průmyslového dědictví. Vznikla rok po demolici památkově chráněného nádraží Praha-Těšnov. Aktivita Sekce završila v roce 1990 výstava *Industriální architektura – nevyužitě dědictví* v Národním technickém muzeu. Z iniciativy České komory autorizovaných inženýrů činných ve výstavbě (ČKAIT) a Českého svazu stavebních inženýrů (ČSSI) bylo v roce 1998 založeno Kolegium pro technické památky ČKAIT & ČSSI. Sekce a Kolegium začaly od roku 2001 pořádat pravidelná mezinárodní setkání, bienále *Industriální stopy*. Dalším významným organizátorem bienálních konferencí se stalo Výzkumné centrum průmyslového dědictví (VCPD), které bylo v roce 2002 zřízeno Českým vysokým učením technickým v Praze (ČVUT). V roce 2014 Národní památkový ústav inicioval založení Metodického centra průmyslového dědictví při územním odborném pracovišti v Ostravě.

O pět let později Národní památkový ústav vydal obsáhlou publikaci *Průmyslové dědictví města Ostravy*. Jejím autorem je Miloš Matěj, vedoucí ostravského Metodického centra. Kniha vznikla v rámci výzkumné oblasti „Industriální dědictví“, financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj.¹ V úvodu autor formuluje cíl publikace: „... představit vývoj

1 V letech 2016–2020 byl Miloš Matěj hlavním řešitelem výzkumného projektu NAKI II *Průmyslové dědictví z pohledu památkové péče*, jehož výstupy jsou např.

názoru na průmyslové dědictví z pohledu muzeologie, památkové péče a archeologie, a také snahu o jeho zachování.“

Kniha je rozčleněna podle oborů a lokalit. Geografické, historické a technologické souvislosti nastiňuje kapitola *Historické souvislosti a vývoj jednotlivých oborů* (doprava, energetika, hornictví a těžba uhlí, hutnictví, chemický průmysl, potravinářský průmysl, vodní hospodářství, odvaly a antropogenní geomorfologie). Navazující kapitola, nazvaná *Sídelní struktura a obytná výstavba*, popisuje hornické a dělnické kolonie a stejně tak postupné formování urbanistické struktury města s několika samostatnými jádry (Moravská Ostrava, Přívoz, Hrušov, Mariánské Hory a Nové Vítkovice). Kapitola *Zachování průmyslového dědictví* nastiňuje přístup muzejních institucí, pohled archeologie včetně výzkumů a vývoj památkové ochrany objektů, technického zařízení a terénních pozůstatků. Autor také připomíná počátky zájmu památkové péče v Ostravě o průmyslové dědictví v šedesátých a sedmdesátých letech. Poukazuje rovněž na průmyslové objekty, které doposud nemají vyřešenou památkovou ochranu. Dále je zmíněna absence průmyslového muzea s dostatečnými expozicemi a depozitáři, které by dokumentovalo, uchovávalo a prezentovalo strojní a technologická zařízení.

Kapitola *Katalog kulturního dědictví podle katastrálních území* představuje v jednotlivých heslech významné objekty a areály. Hesla jsou řazena abecedně podle katastrálních území jednotlivých částí města, kterých je dvacet, a podle jednotlivých oborů. Každé heslo obsahuje popis historického a technologického vývoje, zhodnocení z hlediska průmyslového dědictví a památkové péče, obrazovou dokumentaci a odkazy na úvodní kapitoly o historických souvislostech a technickém vývoji.

Samostatnou část knihy představují mapové přílohy, které zahrnují objekty a areály z katalogu. Obrazovou dokumentaci tvoří historické plány, fotografie a pohlednice, dále současné fotografie a názorná technologická schémata. Publikaci uzavírá podrobný soupis literatury, nepublikovaných textů, archivních pramenů a internetových zdrojů.

PETRA MERTOVÁ, *Metodika ochrany průmyslového dědictví muzejními prostředky*, Ostrava 2019; MILOŠ MATĚJ – MICHAELA RYŠKOVÁ, *Metodika hodnocení a ochrany průmyslového dědictví z pohledu památkové péče*, Ostrava 2018.

Encyklopedie *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, postupně vydávaná po roce 2000, naznačila významnou pozici Ostravy, jejíž heslo je po Praze druhé nejrozsáhlejší.² Publikace Miloše Matěje z roku 2019 ostravskou látku detailně a strukturovaně rozpracovává na více než čtyřech stech stranách. Rozšiřuje tak okruh starších knižních titulů, které se věnují architektuře Ostravy a průmyslovému dědictví.³ Aktuální situaci průmyslového dědictví lze vnímat z různých hledisek, například z pohledu památkové péče, současné architektonické tvorby a urbanismu, městského plánování či udržitelného rozvoje.⁴ V rámci výzkumu se v posledních letech dostává větší pozornosti období druhé poloviny 20. století.⁵ Při hledání současného pohledu na průmyslové stavby a areály je patrná snaha o opětovné využití těch, které jsou opuštěné.⁶ V Ostravě se

-
- 2 *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II., H–O*, (ed.) HANA HLUŠIČKOVÁ, Praha 2002, s. 542–594.
 - 3 Srovnej např. JINDŘICH VYBÍRAL, *Zrození velkoměsta. Architektura v obraze Moravské Ostravy 1890–1938*, Šlapanice 2003³; MARTIN STRAKOŠ, *Ostrava industriální a moderní. Velký průvodce po architektuře 1845–1949*, Praha 2020; TÝŽ ET AL., *Nádraží Ostrava-Vítkovice. Historie, architektura, památkový potenciál*, Praha 2017; ONDŘEJ DURCZAK, *Fotografické publikace Vítkovických železáren*, Ostrava 2018. Viz také aktivity Okrašlovacího spolku Za krásnou Ostravu, Centra pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity nebo veřejné platformy studentů Filozofické fakulty Ostravské univerzity MOPED, věnující se technickým památkám a kulturnímu dědictví.
 - 4 Viz např. DANIEL MATĚJKA – LUKÁŠ LATENBERG – JANA ZDRAŽILOVÁ, *Krajiny z druhé ruky / Secondhand landscapes. Konverze postindustriálních areálů v Německu*, Ladná 2016; *Město naruby. Vágní terén, vnitřní periferie a místa mezi místy*, (ed.) RADAN HALUZÍK ET AL., Praha 2020.
 - 5 JAN ZIKMUND, *Hledání univerzality. Kontexty průmyslové architektury v Československu 1945–1992*, Praha 2020.
 - 6 *Industriální stopy. Architektura konverzí průmyslového dědictví v České republice 2000–2005 / Vestiges of Industry. Architectural conversion of industrial heritage in the Czech Republic*, (edd.) BENJAMIN FRAGNER – ALENA HANZLOVÁ, Praha 2005; BENJAMIN FRAGNER – VLADISLAVA VALCHÁŘOVÁ, *Industriální topografie / Architektura konverzí. Česká republika 2005–2015 / Industrial Topography / The Architecture of Conversion. Czech Republic 2005–2015*, Praha 2014; *Industriální situace / Místo_tvar_program. Architektura konverzí / Industrial contexts / Place_form_Programme. The Architecture of conversion* (ed.) BENJAMIN FRAGNER, Praha 2021.

nalézá nedávná a vysoce hodnocená konverze bývalých jatek na galerii PLATO.⁷

TICCIH National Reports 2019–2022 je tradiční publikace mezinárodní organizace pro ochranu průmyslového dědictví TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage), která shrnuje aktivity v oblasti popularizace a ochrany průmyslového dědictví za uplynulé dva roky po celém světě.⁸ V kapitole věnované dění v České republice je mezi novými muzejními expozicemi o historii techniky uvedeno Národní zemědělské muzeum v Ostravě, které je zároveň úspěšným příkladem konverze průmyslové architektury. Národní zpráva za Českou republiku přináší také soupis aktuálních výsledků výzkumu, mezi nimiž je zmíněna i publikace *Průmyslové dědictví města Ostravy*.

Jan Červinka

Christiane Reinecke, DIE UNGLEICHHEIT DER STÄDTE. URBANE PROBLEMZONEN IM POSTKOLONIALEN FRANKREICH UND DER BUNDESREPUBLIK, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2021 (= Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 242), 386 stran.

Opakovaně se objevující zprávy, jež popisují nepokoje na francouzských předměstích, stejně jako vzpomínky Christiane F., hlavní protagonistky knihy *My děti ze stanice ZOO*, na anonymitu západoberlínského sídliště tvoří nejčastější rámec, který utváří české představy o tom, jak vypadají problémové oblasti ve městech dvou nejlidnatějších států Evropské unie. Monografie nazvaná v překladu *Nerovnost*

7 JAN ZIKMUND – JAKUB POTŮČEK, *Kunsthalle versus PLATO*, Art Antiques, říjen 2022 [online], [cit. 4. prosince 2022], <<https://www.artantiques.cz/kunsthalle-versus-plato>>.

8 *TICCIH National Reports 2019–2022* [online], [cit. 4. prosince 2022], <<https://ticcih.org/wp-content/uploads/2022/08/2022-TICCIH-National-Reports.pdf>>.

ve městech. *Městské problémové zóny v postkoloniální Francii a ve Spolkové republice Německo*, kterou napsala Christiane Reinecke, nabízí možnost zasadit tento zjednodušený obraz do potřebného kontextu.

Původní autorčina habilitační práce byla pro účely knižního vydání částečně přepracována. Christiane Reinecke, jež nyní působí jako profesorka moderních evropských dějin na Evropské univerzitě v německém Flensburgu, propojila v publikaci svůj odborný zájem o dějiny měst, sociální nerovnosti a migrace se svými výzkumy v oblasti postkoloniálních teorií a dějin sociálních věd. Sama autorka svou monografii označuje za příspěvek ke kulturním a prostorovým dějinám společnosti (s. 12) a s odkazem na tzv. „spatial turn“ se připojuje k těm badatelům, kteří prostor považují za dynamický prvek, jenž ve vzájemné interakci se společnostmi prochází proměnami a za určitých okolností dává vzniknout „prostorovým nerovnostem“ (räumliche Disparitäten). Z časového hlediska se kniha zaměřuje na období od padesátých let až do počátku let osmdesátých, některé vývojové trendy však sleduje až do devadesátých let 20. století. Publikaci lze doporučit nejen urbánním historikům, ale i odborníkům na veřejnou a sociální politiku.

Zaměření knihy na druhou polovinu 20. století umožnilo využití i méně tradičních pramenů. Přestože autorka prostudovala některé archivní fondy (především regionální provenience), gros jejího výzkumu stálo na analýze dobových sociologických, antropologických a urbanistických studií, dokumentárních filmů a televizních reportáží, a stejně tak článků z deníků a týdeníků nejrůznějšího politického zaměření. Jsou to právě úryvky z reportáží, jež dávají čtenáři nahlédnout do mysli obyvatel tehdejších (potenciálně) problémových zón a díky nimž si může udělat názornou představu o tom, jak vypadalo bydlení a soužití v těchto oblastech.

Samotný text knihy je členěn do pěti kapitol. Vzhledem k tomu, že první kapitola je koncipována jako úvod a poslední kapitola plní funkci závěru, jsou na pramenném výzkumu založeny tři kapitoly. Každá z nich čítá téměř sto stran. I když se kapitoly tematicky občas trochu prolínají, pro každou z nich lze stanovit jedno hlavní téma. Druhá kapitola se soustředí na nouzové bydlení na městských periferiích (franc. bidonvilles, něm. Notunterkünfte, popřípadě Obdachlosensiedlungen), následující kapitola se věnuje budování velkých

sídlíšť (franc. grands ensembles, něm. Großsiedlungen) a kapitola čtvrtá se zabývá vznikem městských ghett. Jelikož jednotlivé typy bydlení vznikaly v reakci na různé fáze poválečného ekonomického vývoje západní Evropy, jsou tři tematické kapitoly seřazeny do velké míry také chronologicky. Zatímco nouzové kolonie vznikaly či se rozšiřovaly v reakci na obrovský nedostatek bytů po druhé světové válce, stavba velkých sídlíšť s moderně vybavenými byty byla průvodním jevem hospodářského vzestupu v druhé polovině padesátých let a v letech šedesátých. Obavy ze vzniku městských ghett se poprvé ve větším rozsahu objevily v západoněmeckých městech na počátku sedmdesátých let, ve francouzské společnosti se tento problém začal intenzivně diskutovat a zkoumat zhruba o deset let později.

Z výzkumu Christiane Reinecke nicméně vyplývá, že přesné oddělení jednotlivých fází není možné. Patrné je to například na počtu obyvatel nouzových bytů na městských periferiích, který se navzdory ekonomické prosperitě začal v obou zemích zvyšovat kolem roku 1960. Důvodem byly jak vysoké nájmy v novostavbách a sanovaných činžovních domech, tak klesající nabídka bydlení ve starých nezrekonstruovaných budovách. Dobové odhady uvádějí, že na území Spolkové republiky Německo (SRN) žil v těchto příbytcích ještě v roce 1970 800 000 až milion osob (s. 95). Někteří lidé setrvali v tomto typu nuzného bydlení, často postrádajícího elektrinu i kanalizaci, až do poloviny sedmdesátých let. Na základě řady dalších příkladů poukazuje autorka na fakt, že zlepšení standardu bydlení se netýkalo stejnou měrou všech sociálních skupin. Christiane Reinecke hovoří dokonce o „poražených“ (s. 41), jejichž problémy se v důsledku urbanizace, sanace staré zástavby a masové výstavby nových bytů nejen nezlepšily, ale spíše zhoršily. Francouzským specifíkem bylo to, že přesun obyvatel z „bidonvilles“ do normálního sociálního bydlení mnohdy řídili úředníci, kteří předtím působili v koloniích, a tomu odpovídal i jejich přístup k některým sociálně slabým rodinám.

Sídlíště na městské periferii, jež měla být symbolem pokroku a představovala neefektivnější nástroj ke zvládnutí poválečné bytové nouze,¹

1 Totéž platilo i ve státech východního bloku. K budování sídlíšť na území Československa srovnej LUCIE ZADRAŽILOVÁ, *Když se utopie stane skutečností.*

ztratila během několika let v očích francouzské i západoněmecké společnosti na atraktivitě. V sedmdesátých letech, kdy byly mnohé sídlištní komplexy čerstvě dostavěny nebo ještě dokončovány, bylo bydlení na sídlišti vnímáno už převážně negativně. Do velké míry šlo o paradox, protože na tehdejší dobu moderní byty nabízely většinou svých prvních majitelů či nájemníků kvalitnější bydlení, než jaké si mohli dopřát předtím. Autorka cituje řadu dobových reportáží, které kritizovaly sídlištní bytové komplexy především pro jejich anonymitu – navzdory tomu, že nemalá část prvních obyvatel neměla k bydlení větší výhrady a že sídliště nabízela bydlení i mimo výškové budovy. Dokonce kolovaly zvěsti o duševní nemoci, tzv. komunikóze, již měl způsobovat život na sídlištech (s. 159). Negativní obraz předměstských sídlišť přispěl k tomu, že se z nich lidé ze střední třídy začali vystěhovávat do opravených činžovních domů nebo do nově postavených rodinných domů. Sociální struktura obyvatel francouzských a západoněmeckých sídlišť se tudíž během sedmdesátých let výrazně změnila.² Nedostatek zájemců ze střední třídy vedl k tomu, že se na sídliště stěhovaly hlavně nízkopříjmové domácnosti. Původní idea, že velká sídliště nabídnou bydlení různorodým skupinám obyvatel, a tím vzniknou urbánní oblasti s heterogenní sociální strukturou, tudíž vzala v sedmdesátých letech za své.

Třetí typ městského prostoru, který autorka zkoumala, představují městská ghetta. Snahy zabránit jejich vzniku byly patrné nejdříve u západoněmeckých komunálních politiků, poté co v roce 1967 šokovaní sledovali zprávy o rasových nepokojích v severoamerických městech. Zatímco američtí sociologové se snažili stanovit „vhodný“

Panelová sídliště v Československu 1953–1989, Praha 2013; *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989*, (edd.) LUCIE SKŘIVÁNKOVÁ ET AL., Praha 2017.

2 Situace na východoněmeckých sídlištech byla do roku 1989 výrazně jiná. Autorka tento fakt velmi stručně zmiňuje na s. 136–137. Podrobněji viz CHRISTINE HANNEMANN, *Die Platte. Industrialisierter Wohnungsbau in der DDR*, Berlin 2005³; PHILIPP MEUSER, *Politik mit Platten. Die industrielle Verfertigung zwischen System und Serie*, in: *Vom seriellen Plattenbau zur komplexen Großsiedlung. Industrieller Wohnungsbau in der DDR 1953–1990 I. Historischer Kontext, Serientypen und bezirkliche Anpassungen*, (Hrsg.) TÝŽ, Berlin 2022, s. 97–110.

podíl afroamerických obyvatel na celkové místní populaci, v SRN se počátkem sedmdesátých let diskutovalo o stanovení maximálního podílu cizinců. Západoněmečtí politici a sociologové doufali, že se díky tomu podaří předejít vzniku „cizineckých ghett“, pro něž se později vžilo synonymum „turecká ghetta“. Když v létě 1981 vypukly násilné nepokoje na předměstí Lyonu, objevily se obavy ze vzniku ghett i ve Francii. V obou zemích tak byly v některých oblastech zaváděny kvóty, jež stanovovaly maximální počet cizinců. Zatímco v západoněmeckém případě se kvóty vztahovaly na jednotlivé čtvrti, jež se nejčastěji nacházely ve vnitřním městě a teprve čekaly na rekonstrukci, ve Francii regulovaly kvóty skladbu nájemců sociálního bydlení na sídlištích. V osmdesátých letech navíc situaci v obou zemích zkomplikovaly příchod nové „bytové krize“ (s. 39) a obavy z gentrifkace (franc. *embourgeoisement*) městských center a koncentrace nízkopříjmových či sociálně slabých obyvatel na předměstských sídlištích.

Čím je tedy dáno, že sídliště na okrajích (západo)německých měst nejsou ve velkém označována za vyloučené lokality a oblasti, kterým je lepší se vyhnout? Autorka uvádí tři faktory, jimiž se SRN odlišuje od Francie. Zaprvé německá sídliště vykazují – v souladu s německou tradicí – větší podíl nájemního bydlení, a tudíž i rozmanitější nabídku disponibilních bytů. Zadruhé přistěhovalci nacházeli dlouho bydlení spíše ve starých činžácích ve vnitřním městě než ve výškových domech na periferii. A zatřetí německá veřejnost nahlížela na sídliště méně kriticky a považovala je za reformovatelná. Z kombinace těchto skutečností plyne, že „topografie městských problémových oblastí“ je v SRN diverzifikovanější (s. 330).

Domnívám se, že Christiane Reinecke s publikací *Die Ungleichheit der Städte* oprávněně spojuje ambici přinést nový pohled na výzkum sociálních nerovností v městském prostoru (s. 326). Jaké jsou tedy její nejdůležitější teze? Zaprvé autorka volá po tom, aby došlo alespoň k dílčí korektuře veskrze pozitivního obrazu období poválečného ekonomického vzestupu (něm. *Wirtschaftswunderjahre*, franc. *Trente Glorieuses*). S odkazem na dlouhodobou existenci nouzového bydlení připomíná, že k odsouvání některých skupin obyvatel na samý okraj společnosti docházelo navzdory hospodářskému boomu a že modernizace a nárůst komfortu přinesly nové společenské nerovnosti.

Dále autorka zdůrazňuje, že ke zlepšení bytových podmínek došlo mnohdy za cenu vytržení obyvatel z jim známého prostředí, což u některých skupin vyvolalo silný pocit nejistoty. Týkalo se to zejména lidí přicházejících z dělnických čtvrtí nebo žen v domácnosti. Nakonec Christiane Reinecke podtrhuje význam, který v diskusích o vhodné bytové politice a účinné sociální práci během sedmdesátých let připadl sociologům a dalším odborníkům z oblasti sociálních věd. Právě pod jejich vlivem se začalo hovořit o sociálním vyloučení jako o důsledku systému, a nikoliv jako o výsledku individuálního selhání. Experti rovněž přispěli k tomu, že komunální samosprávy přestaly prosazovat separaci sociálně slabých obyvatel a naopak začaly podporovat jejich integraci.

Přestože u některých dílčích témat by mohla být autorka konkrétnější (například více popsat uplatňování kvót), je třeba ocenit, že nechala čtenáře nahlédnout do dobové reality vybraných lokalit. Životní podmínky a sociální strukturu obyvatel v nouzovém bydlení popsala na příkladu Noisy-le-Grand, ležícího severovýchodně od Paříže v departmentu Seine-Saint-Denis, a tzv. Waldhof-Baracken na mannheimském sídlišti Am Hinteren Riedweg. Budování moderních sídlištních komplexů a tamější životní poměry ukázala Christiane Reinecke prostřednictvím sídlišť Märkisches Viertel, které je součástí západoberlínského Reinickendorfu, Sarcelles, nacházejících se severně od Paříže v departmentu Val-d'Oise, a Les Minguettes, ležících jižně od Lyonu. Škoda jen, že text není doplněn větším počtem ilustrací, zejména dobových fotografií, jež by zachycovaly různé typy popisovaného bydlení.

Orientaci v knize usnadňují rejstříky osob, míst a klíčových slov, byť obsahují drobné nepřesnosti (například dokumentaristka Helga Reidemeister je zmiňována i mimo uvedené strany 200–206) a soupis klíčových slov je hodně výběrový. Rejstříky jsou však o to potřebnější, že názvy jednotlivých kapitol a podkapitol jsou spíše interpretativní než popisné. Těm, kteří nemají čas na přečtení celé, téměř čtyřsetstránkové monografie, lze pro základní orientaci doporučit velmi dobře napsaný závěr. Jen je třeba počítat s tím, že dotyční zůstanou ochuzeni o vhled do reality různých typů bydlení a o úvahy konkrétních urbanistů, úředníků a sociálních vědců, jak naložit s (potenciálně) problémovými lokalitami.

Českého čtenáře napadne nad knihou hned několik paralel. Představa rozšířená zejména v poválečné Francii, že některé skupiny obyvatel (například přistěhovalce pocházející z alžírského venkova) je třeba naučit modernímu bydlení, připomíná aplikaci československého zákona z roku 1958, který zakázal kočování. Filmové dokumenty či televizní pořady, jež v sedmdesátých letech představovaly život na francouzských a západoněmeckých sídlištích, zase vyvolávají asociaci s filmem *Panelstory aneb Jak se rodí sídliště* od Věry Chytilové z roku 1979. A konečně kritika, jíž se dostalo v sedmdesátých letech systému odstupňovaného bydlení, který sociálně slabým nabízel první bydlení jen v nutných a nedůstojných podmínkách, koresponduje s tezí, z níž vycházejí první české a moravské projekty „Housing First“. I když sociální status většiny sídlišť v České republice odpovídá průměrnému statusu okolní bytové zástavby,³ rozhodně nelze tvrdit, že by se česká a moravská města nepotýkala s problémovými zónami. Ba naopak, situace v České republice může posloužit k potvrzení autorčiny teze, že odlišný přístup ke zdrojům, šancím a schopnostem má i prostorovou dimenzi.

Lucie Filipová

Malcolm Gaskill, THE RUIN OF ALL THE WITCHES. LIFE AND DEATH IN THE NEW WORLD, Allen Lane (an imprint of Penguin Random House Ltd.), London 2021, 309 stran.

Anglický historik Malcolm Gaskill, emeritní profesor dějin raného novověku na University of East Anglia v Norwichi, je renomovaným

3 PETRA ŠPAČKOVÁ – LUCIE POSPÍŠILOVÁ, *Demografický a socio-ekonomický vývoj českých sídlišť: stejné, nebo diferencované trajektorie vývoje?*, in: *Paneláci 2*, (edd.) L. SKŘIVÁNKOVÁ ET AL., s. 314–325.

znalcem dějin kriminality v raně novověké Anglii¹ a anglických honů na čarodějnice v 17. století.² Velký ohlas vzbudila před několika lety jeho rozsáhlá monografie o prvním století britské kolonizace Ameriky. Tímto dílem, jehož podtitul tvoří otázka, jak se Angličané stali Američany,³ se Gaskill etabloval také jako znamenitý znalec vztahů Velké Británie s jejími americkými koloniemi v 17. a na počátku 18. století.

V recenzované monografii spojil Gaskill téma počátků britských kolonií se svým starším tématem raně novověkých honů na čarodějnice. Předmětem jeho zájmu se stal jeden z prvních čarodějnických, respektive kouzelnických procesů v britských koloniích v severní Americe, který proběhl roku 1651 ve městě Springfieldu a posléze v Bostonu v novoanglické kolonii Massachusetts. Jako mnozí jiní zkušené badatelé zralého věku podlehl i Gaskill v předkládané knize touze vyprávět příběhy. Tedy podivuhodné události a spletité osudy, na které za dlouhá léta pramenného bádání narazí zřejmě každý historik. Leckterého z nich napadne, že by bylo dobré tyto události uchopit i jinak než formou suché vědecké studie. Avšak jen málokterý historik se nakonec k vyprávění příběhu skutečně odhodlá.

Gaskill vypráví ve své knize nejen příběh springfieldského a bostonského honu na čarodějnice, ale zachycuje i životní osudy hlavních aktérů, jejich rodinné a majetkové poměry, sociální vazby a interakce a v neposlední řadě jejich konflikty. Gaskill disponuje ještě dvěma zcela zásadními předpoklady, které mu umožnily pustit se do psaní svých příběhů: Zaprvé a především poměrně rozsáhlou a příznivou pramennou základnou, zahrnující i ego-dokumenty, zadruhé brilantní znalostí dobových sociálních, politických a hospodářských realit, zejména pak poměrů v kolonii Massachusetts.

V prologu autor připomíná, že většina aktérů popsaneho honu na čarodějnice patřila k oněm cca 25 000 Britů, kteří během 17. století

-
- 1 MALCOLM GASKILL, *Crime and Mentalities in Early Modern England*, Cambridge (UK) – New York 2000.
 - 2 MALCOLM GASKILL, *Witchfinders. A Seventeenth-Century English Tragedy*, Cambridge (Massachusetts, USA) 2005.
 - 3 MALCOLM GASKILL, *Between Two Worlds. How the English Became Americans*, Oxford (UK) 2015.

přesídlili do Nové Anglie. Emigrace z Británie, motivovaná spíše náboženským útlakem než ekonomickými důvody, kulminovala ve třicátých letech 17. století.

V úvodních kapitolách se autor pokusil postihnout magické představy obyvatel Nové Anglie. Položil si také otázku, zda a do jaké míry mohl obavy z domnělého škodlivého čarodějnictví posílit masový hon na čarodějnice, který v letech 1645–1647 vedli ve východní Anglii Matthew Hopkins (cca 1620–1647) a John Stearne (cca 1610–1670). Nelze určit, do jaké míry mohla Hopkinsova příručka k vyhledávání čarodějnic a vedení čarodějnických procesů *The Discovery of Witches* z roku 1647 ovlivnit už první známou popravu domnělé čarodějnice v Nové Anglii, jejíž obětí se stala Alse (Alice) Youngová (1615–1647), oběšená v květnu 1647 ve Windsoru v kolonii Connecticut. Využití Hopkinsovy příručky je naopak prokázané u druhé popravu novoanglické čarodějnice, kterou byla Margaret Jonesová (1613–1648). Tato léčitelka skončila na popravišti v Bostonu v Massachusettsu v červnu 1648 pro údajnou škodlivou magii. Jonesovou odsoudil massachusettský nejvyšší soud (General Court), jehož přisedícím byl také William Pynchon, zakladatel města Springfieldu a jeden z hlavních aktérů Gaskillem vyprávěného příběhu.

Obchodník s kožešinami William Pynchon se narodil roku 1590 v severní Anglii a ve třicátých letech 17. století přesídlil do Nové Anglie. Springfield založil roku 1636, až do roku 1652 stál v jeho čele a patřil k nejzámožnějším a nejvlivnějším lidem v Massachusettsu. V roce 1650 publikoval v Londýně teologický spis, v němž vyjádřil kritické názory na puritánskou náboženskou doktrínu. Spis vyvolal v Massachusettsu skandál a dostupné výtisky byly veřejně spáleny na hlavním náměstí v Bostonu. Pynchon byl obviněn z hereze a byl na něj vyvíjen tlak, aby své kritické názory odvolal. Pynchon místo toho převedl majetek na svého syna Johna (+ 1703) a vrátil se s manželkou do Anglie, kde prožil zbytek života a roku 1662 zemřel. Pozoruhodnou shodou okolností se stalo, že soudní jednání s Pynchonem obviněným z hereze se konalo v Bostonu téhož dne a před stejným soudem jako čarodějnický proces s Hughem Parsonsem ze Springfieldu.

Manželé Hugh a Mary Parsonsovi tvoří, jakožto oběti honu na čarodějnice, ústřední dvojici Gaskillem vyprávěného příběhu. Vedle

nich vystupuje v příběhu dalších třicet postav, většinou obyvatel Springfieldu, jejichž (žel nikoli abecední) přehled a stručnou charakteristiku autor úvodem předkládá. Hugh Parsons byl cihlář, a tedy vykonával profesi pro rozvíjející se Springfield a jeho obyvatele velmi důležitou, ne-li přímo nepostradatelnou. Byl jediným cihlářem ve městě a svého důležitého, prakticky monopolního postavení si byl velmi dobře vědom. Do Springfieldu se přistěhoval počátkem roku 1645. Na podzim téhož roku se oženil s děvečkou Mary Lewisovou, která pocházela z Walesu, do Nové Anglie přišla počátkem čtyřicátých let a sloužila ve Springfieldu u Pynchonovy dcery. Mary se po jisté době své paní přiznala, že byla v Anglii provdána za katolíka, který ji bil a posléze opustil. To zároveň znamenalo, že před uzavřením případného dalšího manželského svazku s Hughem muselo být její předchozí manželství prohlášeno za neplatné. Tehdejší guvernér John Winthrop (1587/1588–1649), zakladatel kolonie Massachusetts, posléze Maryino manželství rozloučil. To Mary umožnilo uzavřít sňatek s Hughem. V srpnu 1646 se manželům narodila dcera Hannah, v letech 1648 a 1650 spatřili světlo světa synové Samuel a Joshua.

Na tomto místě, žel, není možné sledovat a reprodukovat vedlejší linie příběhu. Gaskill popisuje postupné zhoršování vztahů ústřední manželské dvojice se sousedy a ostatními obyvateli Springfieldu. Hugh se stával stále konfliktnějším, přestával plnit zakázky a pozvolna se zadlužoval. K ničení Hughovy reputace přispívala i jeho manželka, která ve slovních potyčkách začala urážet obyvatele Springfieldu. Lépe společensky situovaní lidé si to nenechávali líbit a žalovali Mary pro urážku na cti. Tyto konflikty měly za následek, že ve Springfieldu se od roku 1650 začaly šířit zvěsti, že manželé Parsonsovi provozují škodlivou magii. Mnohé Hughovy podivné či nevysvětlitelné činy a výroky začaly být obyvateli Springfieldu považovány za důkazy takového podezření. Od počátku roku 1651 se ve Springfieldu začaly objevovat osoby, převážně mladé ženy, které byly pro své zvláštní chování a nevysvětlitelné vnější projevy považovány za posedlé, nebo očarované. V únoru 1651 rozhodl W. Pynchon o zatčení Hughy Parsonse. Již krátce předtím přistoupil k výslechu jeho manželky. Protože Springfield neměl vlastní vězení, nechal Pynchon oba manžele eskortovat do hlavního města kolonie Bostonu. Gaskill

se v této souvislosti obšírně zabývá otázkou, do jaké míry Pynchon při svém předběžném vyšetřování ve Springfieldu využíval Hopkinsovo *The Discovery of Witches* a dobové příručky pro soudní praxi.

Atmosféra v kolonii Massachusetts ve druhé polovině čtyřicátých let 17. století byla podle autora poznamenána občanskou válkou v mateřské zemi, občasnými střety s indiány, periodickými neúrodami a častými epidemiemi. V lednu 1649 byl popraven anglický král Karel I., v březnu téhož roku zemřel guvernér John Winthrop.

Řízení s manželi Parsonsovými, které začalo v květnu 1651 v Bostonu, vedl tehdejší guvernér Massachusettsu John Endecott (před 1600–1665). Obžaloba byla nakonec podána pouze proti Mary Parsonsové, a to nejen pro čarodějnictví, ale i pro vraždu jejího syna (tj. infanticidium). Mladší syn manželů Parsonsových Joshua totiž zemřel roku 1650 v kojeneckém věku. Na úmrtí syna reagoval Hugh podle svědectví několika sousedů velmi zvláštním způsobem.

Žaloba byla vznesena skutečně pro čarodějnictví, nikoliv jen pro kouzelnictví (škodlivou magii), neboť Mary se přiznala k údajným stykům s ďáblem a k využívání pomoci démonů v podobě různých živočichů. Navzdory tomu guvernér Endecott zprostil Mary žaloby z čarodějnictví, neboť dospěl k závěru, že předložené důkazy nedostačují k jejímu usvědčení. Kromě toho se ovšem Mary doznala také k infanticidiu, za které byla odsouzena k smrti oběšením. Poprava, naplánovaná na 29. května 1651, se nakonec neuskutečnila, neboť Mary Parsonsová zemřela někdy mezi 13. a 29. květnem ve vězení.

Hugh Parsons byl postaven před soud teprve v květnu 1652. Navzdory očekávání i předchozímu průběhu vyšetřování dospěl massachusettský „General Court“ za předsednictví guvernéra Endecotta k závěru, že Hugh není z právního hlediska vinen čarodějnictvím. Hlavním svědkem proti Hughovi byla navíc manželka Mary, a ta byla již rok po smrti. Dne 1. června 1652 byl Hugh po 15 měsících z vězení propuštěn. Do Springfieldu se již nikdy nevrátil. Se svým jediným žijícím dítětem, dcerou Hannah, pobýval po jistou dobu v Bostonu. Po několika letech oba odešli na Rhode Island.

V dalším výkladu autor dokládá, že větší či menší čarodějnické paniky s občasnými popravami domnělých pachatelů škodlivé magie a spojenců ďábla se staly v Nové Anglii od padesátých let 17. století poměrně častým a pravidelným jevem. Tyto události vytvářely

podhoubí, z něhož vzešel roku 1692 neblaze proslulý hromadný čarodějnický proces v Salemu v Massachusettsu. Gaskill připomíná, že „after Salem no more witches were hanged in New England and no more heretics banished“ (s. 219). Navzdory tomu nebyla na konci 17. století představa o diabolické magii zcela překonána: K poslední popravě pro čarodějnictví došlo v Anglii roku 1712, v kontinentální Evropě pak dokonce až ve druhé polovině 18. století.

Město Springfield, kde vykryštoval sledovaný případ manželů Parsonsových, bylo roku 1675 zničeno indiány. Obyvatelé však město obnovili a na počátku 18. století vzrostl počet jeho obyvatel na cca 800. Později se Springfield stal kolébkou basketbalu, jehož pravidla sestavil roku 1891 zdejší učitel James Naismith. V současné době má Springfield přes 150 000 obyvatel.

Jako celek nabízí kniha M. Gaskilla pozoruhodnou a v mnoha ohledech i zajímavou a faktograficky bohatou četbu. Je zaměřena jak na odborné čtenáře, tak i na poučené a reálií znalé laiky. Středoevropskému historikovi, který není blíže obeznámen s dějinami Severní Ameriky, se může Gaskillův výklad místy jevit jako příliš asociativní. Jedním z autorových záměrů bylo postihnout duchovní atmosféru konfesně vyhraněné a (v přeneseném slova smyslu) „obležené“ komunity, jejíž příslušníci byli vypuzeni či vytrženi ze „starého“ světa, ale dosud nezapustili pevné kořeny ve světě „novém“. Představitelé této komunity usilovali o udržení její křehké stability v okolním, nevraživém až nepřátelském světě. Gaskill zachycuje osudy svých postav paralelně, respektive střídavě chronologicky, nicméně s řadou odboček a exkurzů. Toto střídání záběrů na jednotlivé postavy a jejich konání trochu připomíná uzavřený televizní seriál. Gaskill využívá při psaní i některé prozaické postupy, například v četných pasážích, kde se snaží proniknout do způsobu myšlení svých aktérů a zachytit jejich emoce a vnitřní pocity. Osobně jsem k tomuto stylu psaní značně skeptický. Autorovi nicméně nemohu upřít nárok takovýto styl použít.

Monografie M. Gaskilla představuje zajímavé a bezesporu originální obohacení bádání o dějinách pronásledování domnělých provozovatelů škodlivé magie a přívrženců ďábla po obou stranách Atlantiku. Navíc poskytuje poučnou četbu a místy i poutavý příběh.

Petr Kreuz

OBRAZY ZÁŠTI. VIZUÁLNÍ PROJEVY ANTI-JUDAISMU A ANTISEMITISMU V ČESKÝCH ZEMÍCH, (ed.) Eva Janáčová, Nakladatelství Artefactum, Praha 2021, 406 stran.

V druhé polovině roku 2021 vydalo nakladatelství Artefactum a Ústav dějin umění Akademie věd ČR (AV ČR) odborný kritický katalog ke stejnojmenné výstavě, jež se konala ve dnech 1. října 2021 – 2. ledna 2022 v Oblastní galerii v Liberci. Výstava i doprovodný katalog představují završení projektu *Obraz nepřítel. Vizuelní projevy antisemitismu v českých zemích*, řešeného v letech 2018–2021 v Ústavu dějin umění AV ČR pod vedením Evy Janáčové. Ta je také editorkou (a současně jednou z autorek, včetně úvodního textu) uvedeného katalogu. V něm se autoři (historici, uměnovědci a další), na rozdíl od předcházející publikace, jež byla recenzována na stránkách *Judaica Bohemiae* v roce 2021,¹ zaměřují na zdokumentování vizuálních protizidovských projevů speciálně v českých zemích od středověku prakticky až do současnosti. První část knihy je tak věnována antijudaismu ve středověku a v raném novověku, druhá část pak antisemitismu moderní doby, včetně na závěr zařazeného exkurzu do světa domácí kinematografie.

Období středověku a raného novověku je zastoupeno třemi studii, z nichž první dvě jsou společným dílem dvojice autorů – historika umění Jana Dienstbiera, specializujícího se primárně na středověké malířství a středověkou ikonografii obecně, a judaisty a bohemisty Daniela Soukupa, jehož doménou je středověká a raně novověká písemná kultura. V prvním textu, *Počátky protizidovské vizuality* (s. 12–54), se autoři zaměřují na období 12.–15. století, v němž vizualizace, obraz ve spojení s duchovním světem, ale i se

1 Součástí projektu *Obraz nepřítel. Vizuelní projevy antisemitismu v českých zemích od středověku po současnost* byla i mezinárodní konference *Visual Antisemitism in Central Europe*, konaná na podzim roku 2019 a završená publikací vycházející z příspěvků, jež na této konferenci zazněly, viz *Obrazy nenávisti. Vizuelní projevy antisemitismu ve střední Evropě*, (edd.) JAKUB HAUSER – EVA JANÁČOVÁ, Praha 2020; srovnej IVANA EBELOVÁ (rec.), *Judaica Bohemiae* 56/1, 2021, s. 129–135.

světským prostředím, měla zcela zásadní roli, proměňovala se v závislosti na dobovém kontextu. V dobové křesťanské ikonografii se tak sice promítají společenské názory, avšak – jak autoři dokládají – odrážejí se v ní nejen protižidovské nálady a postoje, ale „zobrazuje vlastní teologické a politické koncepty...“ Autoři podávají (v souladu se svým odborným zaměřením) přehlednou analýzu nejfrekventovanějších obrazů Židů či židovských atributů a tradičních témat, majících své pevné místo v křesťanské ikonografii. Jednotlivá díla, ať již jde o iluminované rukopisy, nástěnné malby, deskové obrazy nebo další uměleckou tvorbu, nesledovali izolovaně, ale v komparaci se zahraničními díly a především v kontextu výpovědi písemných pramenů i pramenů epigrafických (zde spíše ve funkci pomocné označovací, jak sami uvádějí). Z tradičních témat, objevujících se v protižidovské ikonografii, představují čtyři. Prvním a nepochybně nejznámějším je zobrazování symbolické dvojice Synagogy a Církve, druhým je vyobrazování Žida s jeho specifickou fyziognomií a ve svébytném oděvu, respektive s jeho typickými doplňky (špičatý klobouk), třetí tematickou rovinu představuje zobrazování Židů jako viníků Kristova umučení, čtvrtou pak jejich spojování s nečistými zvířaty. Jednotlivé okruhy přibližují oba autoři na ilustrativních příkladech nástěnných maleb a sochařské výzdoby ve venkovských i pražských církevních objektech (například Dolní Bukovsko, Stará Boleslav, Kolín, Dolní Počernice, staroměstský chrám Panny Marie před Týnem) i světských (dům U Kamenného zvonu na Starém Městě pražském). Samostatnou pozornost věnují iluminovaným rukopisům (*Liber viaticus* biskupa Jana ze Středy, *Pasionál abatye Kunhuty* či *Jenský kodex*).

Z autorské dílny obou uvedených badatelů je i následující, časově navazující studie, *Protižidovská vizualita nastupujícího novověku* (s. 55–81), pojednávající o období od 15. do 16. století, tedy dobu rozšíření knihtisku a tiskových technik (zejména mědirytu a dřevorezu), jež umožňovaly rychlé a tím i mnohem efektivnější šíření propagandy (nejen protižidovské). Změnily se nejen prostředky, jimiž se šířila propaganda, ale ke stávajícím tématům se přidala nová, charakteristická pro dané období, změny doznal i způsob jejich zrakového zprostředkování. Nařízení z roku 1551 o povinném označování příslušníků mojžíšského vyznání žlutým kolečkem, viditelně

umístěným na oděvu, nahradilo středověký špičatý klobouk a vedle deformovaných a různě karikovaných postav Židů se stalo jejich hlavní vizuální charakteristikou, jak autoři dokládají vybranými grafickými listy či vyobrazeními v rukopisech domácí provenience, uložených nejen v pražských knihovnách (Strahov, Národní knihovna) a archivech (Státní oblastní archiv v Litoměřicích), ale i v knihovnách zahraničních (*Smíškovský graduál* a *Kutnohorský kancionál* z Rakouské národní knihovny). Jakkoli se nejrozšířenějším prostředkem proti-židovské propagandy v této době staly tisky – pamflety, letáky apod., připomínají autoři i další výtvarná díla spojená s protižidovskou propagandou.

Některé motivy (například dehonestující zpodobnění židovské prasnice – „Judensau“) byly sice reflektovány již v úvodem citovaném konferenčním sborníku (viz pozn. 1), jako jeden z významných antisemitských atributů však přirozeně zaujaly své místo i na výstavě a jako takové je nebylo možno pominout ani v rámci recenzovaného katalogu. Pro oba texty publikované v katalogu je zásadní důkladná obsahová i formální analýza vybraných vyobrazení a jejich zařazení do náležitého historického kontextu způsobem nanejvýš vstřícným i k poučenému laickému čtenáři.

Třetí text, uzavírající první oddíl zaměřený na projevy antijudaismu v českých zemích, je věnován 17. a 18. století (*Od protireformace na práh osvěcenství*, s. 82–134). Jeho autorem je Daniel Baránek, historik a hebraista, jehož hlavním odborným zájmem jsou především židovské komunity, sociální a institucionální struktury židovské společnosti v době její emancipace. Zaměřuje se primárně na proměnu vizuálních protižidovských projevů v ikonografii v církevním umění tohoto období, jehož hlavním cílem bylo budování jednotného křesťanského společenství, uzavírání se cizím vlivům a legitimizování protižidovské represivní politiky. V první části textu autor analyzuje cyklus z Hostouně, který vznikl kolem roku 1630, zobrazující události z roku 1427, kdy mělo ze strany hostouňských a bernartických Židů dojít k znesvěcení hostie. Na uvedeném díle dokládá, jakým způsobem byl vytvářen obraz nepřitele na základě domnělých případů, jichž se měli Židé dopouštět vůči křesťanům či o konverzi usilujícím souvěrcům. Kromě zmíněného hostouňského cyklu (který je v dosavadní literatuře zmiňován jako jediné výtvarné dílo

s protižidovským zaměřením, mimo jiné i Danielem Soukupem, spoluautorem úvodních dvou textů) autor věnuje pozornost výtvarné reflexi kadaňského případu z roku 1650, zaznamenaného tamním notářem Mathiassem Tyschalerem, při němž došlo k zabití křesťanského chlapce, a dále ztvárnění patrně nejznámějšího vykonstruovaného případu nábožensky motivované vraždy pražského židovského chlapce Šimona Abelese (1694). V návaznosti na zmíněné případy se autor zaměřuje na dobové zobrazení Židů ve stigmatizujícím oděvu, jež se promítalo i do historických scén. (Oděv byl označen tentokrát již nikoli žlutým kolečkem, ale doplněn o bílý skládaný krejzlík, jehož nošení bylo pražským Židům nařízeno v roce 1690, zrušeno roku 1741, vzápětí nahrazeno jiným odlišujícím znamením, platným až do roku 1781.) Tento konstrukt měl upozornit, slovy autora, na „věčnou vinu Židů“. Tematizace novozákonních událostí, zobrazování Židů v opozici k Ježíši a křesťanství tak hraje v křesťanské ikonografii tohoto období hlavní roli v grafice, nástěnné malbě (například v malostranském kostele sv. Mikuláše) či na obrazech. Nezanedbatelnou přidanou hodnotou všech tří textů je podnět vedoucí k rozšířenému úhlu pohledu při sledování uměleckých děl, k hlubšímu zamyšlení nad jejich výpovědí či přesněji sdělením zobrazovaných scén v kontextu historických událostí.

Druhou část katalogu otevírá metodologicky orientovaná studie specialisty na dějiny moderního antisemitismu, emigraci a šoa Michala Frankla, *Více než ilustrace: antisemitské obrazy a výzkum moderního antisemitismu* (s. 136–156). Autor v ní představuje jednak dosavadní přístupy k výzkumu dějin českého a evropského antisemitismu 19. a 20. století, především se však zamýšlí nad potenciálem vizuálních forem antisemitismu v bádání o moderním antisemitismu, přičemž hned v úvodu svého příspěvku připomíná, že v dosavadním bádání hrály obrazové formy jen okrajovou úlohu. Poukazuje na význam zkoumání antisemitských obrazů nejen z hlediska sledování zobrazovaných emocí, ale i v kontextu s textovým doprovodem, na důkladnou analýzu jejich vzájemné interakce. To dokládá na konkrétních příkladech ilustrací z českých antisemitsky orientovaných periodik (*Naše obrana*, *Křesťanský demokrat*, *Šípy* a další), kombinujících nezřídka obraz a dialog.

Ze společné autorské dílny Jakuba Hausera, jež se mimo jiné zaměřuje na vizualitu periodik z období první poloviny 20. století,

a historičky umění (se specializací na židovské umění 19. a 20. století) Evy Janáčové vychází následující text nazvaný *Dlouhé 19. století: vznik moderního antisemitismu* (s. 157–236). Autoři se věnují období, v němž dochází k postupné židovské emancipaci na jedné straně, na straně druhé je pak dobou zrodu moderního antisemitismu, eskalujícího na konci sledovaného období až do nechvalně známé hilsneriády. Zaměřili se zejména na druhou polovinu 19. století, charakterizovanou rozvojem reprodukčních technologií, masivním rozšířením periodického tisku a zvláště ilustrovaných časopisů. Zdůrazňují, že ruku v ruce s touto změnou došlo přirozeně k rozšíření okruhu čtenářů, zejména pokud se jednalo o satirické a humoristické časopisy (*Černokňazník, Hrom, Brněnský drak, Humoristické listy* a další), jež byly předmětem analýzy obou autorů. Sledují nejen výtvarnou úroveň těchto periodik (v porovnání se zahraničím nepříliš vysokou), ale především náměty – ať již hluboko do minulosti sahající stereotypy (Židé jako lichváři, nepoctiví obchodníci apod.), nebo nové motivy (mimo jiné Židé jako hrozba pro český národ) a jejich agitační úlohu, jakou hrály ve vztahu k nejširšímu čtenářstvu. Samostatnou pozornost autoři věnují vykonstruovanému procesu s Leopoldem Hilsnerem, představujícím vrcholný projev českého antisemitismu na samém konci 19. století. Ten se vedle Dreyfusovy aféry stal vděčným námětem pro domácí i zahraniční (francouzská) periodika, v nichž byli Židé vykreslováni jako vrazi a zrádci, s cílem dosáhnout jejich společenské marginalizace.

Jak hluboce zakořeněný byl antisemitismus ve společnosti, jak „úrodné“ bylo jeho podhoubí, dokládá studie Milana Pecha *1914–1945: Na cestě ke katastrofě* (s. 237–299), zaměřená na projevy antisemitismu v lidové kultuře. Úspěšná emancipace, etablování židovské minority v řadě oblastí společenského života, na poli ekonomickém, kulturním atd. nezůstaly bez odezvy v tisku a v obrazových materiálech, ale odrazily se i v lidové slovesnosti, příslovích a pořekadlech, dokládajících řadu předsudků a stereotypů (z nichž nejznámější a nejrozšířenější jsou masopustní obyčeje s postavou Žida a dalších). Autor, jehož specializací je sledování vztahu mezi uměním a politikou, psychologických aspektů umění apod., zdůrazňuje, že iracionální, ale o to více zakořeněné předsudky jsou ideálním prostředím pro vznik antisemitismu. Tomu je možné vzdorovat jen obtížně, jak

velmi plasticky dokládá na příkladu T. G. Masaryka. Protižidovské předsudky nahlíží z hlediska psychologického, jako součásti antisemitských předsudků věnuje pozornost konspiračním teoriím. Z umělců, kteří jim podleli, jmenuje Josefa Váchala, u něhož pronikl antisemitismus do jeho literární tvorby, do výtvarného díla ale spíše výjimečně. Jinak tomu bylo u jiných autorů, zejména pak Karla Rélinka (jemuž M. Pech věnuje zvláštní pozornost), ale i dalších autorů, jejichž díla nejsou prosta delegitimizace a dehumanizace.

Bylo by omylem se domnívat, že tragický osud evropských Židů během druhé světové války snad mohl znamenat konec antisemitských projevů. To ostatně dokládá i Blanka Soukupová v textu mapujícím turbulentní období po druhé světové válce: *1945–1989: Antisemitismus pod maskou antisionismu* (s. 300–326). Jestliže bezprostředně po válce z české karikatury antisemitský obsah načas vymizel, živnou půdou pro její nové vzepětí se stal komunistický převrat v roce 1948 a zejména pak politické procesy na přelomu čtyřicátých a padesátých let, zvláště vykonstruovaný proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským. Změna postoje československé vládní garnitury k nově vzniknuvšímu státu Izrael znamenala poté jen zrod protiizraelské, antisionistické karikatury, kdy byl nový stát zobrazován jako kolektivní Žid. Normalizační propaganda, tedy i karikatura, se nesla v obdobném protiizraelském (a současně protiamerickém) duchu, namnoze velmi agresivním, nanejvýš nevkusným, jak autorka dokládá na řadě ilustračních příkladů.

Příspěvek Zbyňka Taranta, odborníka na česko-židovské a česko-sionistické vztahy a současné projevy antisemitismu, mapuje poslední tři desetiletí: *1989–2020: Nové podoby protižidovských předsudků* (s. 327–358). Představuje čtenáři, jakým způsobem se protižidovské více či méně tradiční motivy promítají do současných projevů antisemitismu, vyrůstajících nejen v prostředí krajní pravice, ale objevující se i u tzv. nové levice. V souvislosti s obrazovou reflexí protižidovských postojů připomíná některá periodika (například *Týdeník Politika* z počátku devadesátých let), obecněji známé kauzy (relativně nedávno diskutovaná kauza týkající se prodeje suvenýrů na Starém Městě pražském, stereotypně vyobrazujících Žida s měšcem či pokladnicí a další) a konspirační teorie.

Knihu uzavírá exkurz Alice Aronové, věnovaný *Reflexi antisemitismu v české kinematografii* (s. 360–372). Jeho autorka, filmová redaktorka, dramaturgyně filmových festivalů a současně odbornice na židovské motivy v české kinematografii, připomíná, že hlavním mezníkem pro nástup antisemitismu do české, respektive československé kinematografie se stal podpis mnichovské dohody. Nešlo jen o snahu „očistit“ českou kinematografii, zbavit ji cizího, tedy především židovského vlivu, ale množily se útoky na filmové podnikatele, na úspěšné židovské firmy, docházelo k postupnému odstavování židovských herců od jejich profese. Autorka upozorňuje na zásadní roli, již měly filmy v nacistické propagandě, počínaje *Věčným Židem* přes *Žida Süsse*. Tento film byl realizován zčásti i na Barrandově, jenž se stal během války součástí německého koncernu UFA. Na konkrétních příkladech dokládá, že s antisemitismem či s přímou podporou nacismu se až na výjimky v české kinematografii v době okupace nesetkáváme. Jako výjimku proniknutí otevřeného antisemitismu do české kinematografie počátkem čtyřicátých let připomíná v této souvislosti film *Jan Cimburá*, jenž měl navíc smutnou ironií osudu premiéru v době prvních židovských transportů do koncentračních táborů. Obdobně, jak to doložila ve své studii přehledně již Blanka Soukupová, si Alice Aronová všímá změny, která nastala v období poválečném, v době pohnutých padesátých let, kdy byl antisemitismus vystřídán antisionismem.

Nejen vlastní výstava, ale i precizně zpracovaný doprovodný katalog vypovídá o nebezpečí ať již zjevném nebo více či méně latentním, ale stále přítomném, u něhož se nelze tvářit, že ve 21. století neexistuje. Naopak, je potřeba tyto jevy reflektovat, snažit se pochopit a porozumět jejich mechanismům a parafrází slovy Evy Janáčové lpět na právních rámcích odsuzujících projevy nesnášenlivosti a nenávisti jako jedné z cest vedoucích k potlačení projevů nenávistných ideologií vůči určité skupině lidí.

Zcela na samotný závěr se ještě sluší dodat, že Nakladatelství Academia po zásluze ocenilo publikaci či přesněji jejího grafika Jana Havla prvním místem v kategorii výtvarného zpracování knihy.

Ivana Ebelová